Salih Mirzabeyoğlu

PARAKUTÂ'

"Para'nın Romanı"

TAKDİM

Eserin adı "Parakutâ'"... Alt başlığı, "Para'nın Romanı"... İlk elde belirtmemiz gereken, para'nın "parça" anlamına, "kutâ'"nın da "düş yormak, rüyâ tâbir etmek" anlamına gelmesi... Hayatın bir yönü iktisadî ve onun da bir unsuru para... Anlaşılıyor ki, "Parakutâ'", eserin muhtevasına uygun bir icadedilmiş kelime, bir isim; ve "iflâk" kelimesinin lûgatta, "şiir okurken fesâhat üzerine olmak" ve "kelime icadetme" mânâlarına gelişini belirterek bildirelim ki, bizzat bu icad keyfiyeti de, eserin yazılış vesileleri ve tedaileri sırasında –göreceğiniz üzere– yerini alıyor... Paranın romanı!..

Paranın romanı... Bu eser, parayı, öz ilmine mahsus ve genel bilgi hâline gelmiş kalıp malûmatlarıyla anlatma yerine, kökü ilimde ve verimi ona dönen –dönmek isteyen– bir fikir ve sanat denemesidir; bir nevî "tesir ettiği cismin dışında bulunan" kuvvet ve sebeb keyfiyeti hâlinde, "hayata bakış ve hayat tarzı" davasını "para" vesilesiyle bir kere daha işaretlerken, dönüp aym dava ile para meselesine bakmak... İçiçe bir iş... Ve bu cümleden olarak, mevzu ile alâkalı bahislere temas yanında, bunların tedaî ettiği renklere de yer vermek!..

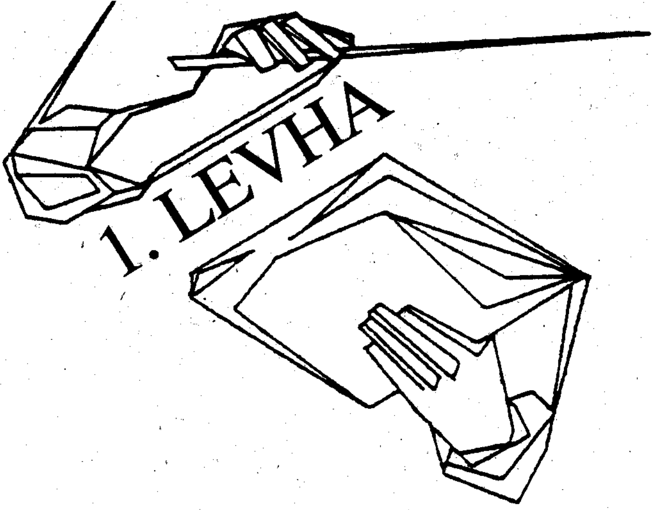

"Yeni Dünya Düzeni" diye Amerika'nın patronluğundan başlayarak ülkeleri bir nevî siyasî ve iktisadî kast sistemi içinde sıralama ve meş-

ru(!) yoldan hizâda tutma tezgâhı malûm... Aşağı yukarı Türkiye'ye de uyan bir nisbetle, dünyadaki kaynakların yüzde 80'inin dünya nüfusunun yüzde 20'sini teşkil eden ülkeler tarafından tüketildiği de malûm... Yüzde 80'i teşkil eden ülkelerin yüzde 20 gibi olmayı hayâl etmeleri, işin tuhaf tarafı da herkes kendileri gibi olmaya kalkınca bizzat kendileri öyle olamayacak olanların, bu hayâli beslemesi de malûm... Maymunca taklidin, insanı taklid ettiği şeyin hakikatinden büsbütün uzaklaştırması da malûm... Bütün bu malûmlar çerçevesinde, kültür, siyasî yapı, iktisadî yapı vesaire gibi hususlarda Batı dünyasını örnek alanların hâli, şu misâlde topludur: Üstüne bindiği beygiri kendi keyfi istikametine gitmesi için heveslendirmek üzere, bir sopanın ucuna iple asılı ot demetini onun önünde tutan adamın, ha eriştim ha erişeceğim hayâlindeki beygiri, bizzat onun muradı olarak koşturmak... Bir müslümanın muradı sözkonusu beygir gibi olamaz... Demek ki "Parakuta'", mevzuu çerçevesinde, "İslâma muhatab anlayış" davasına âit birtakım çizgileri hissettirmek emelindedir!..

●

Parayı, öz ilmine mahsus ve genel bilgi hâline gelmiş kalıp malûmatlarıyla anlatma bahsinde, iki eserden faydalandım: Birincisi, Profesör Feridun Ergin'in "Para Siyaseti" isimli eseri, diğeri de Profesör Sadun Aren'in "İstihdam, Para ve İktisadî Politika" isimli eseri... İktisat mevzuu ile alâkah olanlar, aşina oldukları malûmata yukarıda izâh ettiğimiz bakış açısıyla baksınlar, bunun dışında kalan zümre de bu eser vesilesiyle mevzuun havasını koklasınlar... Dediğim gibi, bu eser, kökü ilimde ve verimi ona dönen –dönmek isteyen– bir fikir ve sanat denemesidir!..

NOKTALAMALAR

YEVMİYE: İKTİSAT

Üstadım, paradan sıfırları atmaktan bahsediyor... Sonra, gayet mânâh bir gülümsemeyle:

— "Ben iktisatçı değilim; ama iktisat ilminden pay almak lâzım... İktisattan pay almamış olan, fikir adamı olamaz!"

Kulağıma küpe!..

Bu işareti almadan önce (**1983**) bu mevzu üzerinde duruşumla ilgili olarak söylüyorum; demek ki doğru yoldayım!..

LEVHA: 28 Aralık 1987

Babam benle kavga eder gibi, "İktisat ve Ahlâk" isimli eserimi tenkid ediyor... Herhâlde bu mevzuda biri ile konuştu ve pek derdini anlatamadı... Ablama, eser hakkında, "zaten marifet orada; o bilgiyi tertibeden anlayışta!" diyorum... Faik bana, "babamın yanına gittim; pek belli etmiyor ama, senin gelişini gözlüyor!" diyor... Yan yan benim gelip gelmediğime bakıyormuş... Pişman oldu herhâlde!..

"İKTİSAT VE AHLÂK"

İster iktisadî, ister siyasî, ister sosyal olarak nitelensin, bütün insan meseleleri, ancak âit oldukları "bütün" içinde derinliğine ve genişliğine bağlantılarıyla ele alınabildiği zamandır ki, haki-

ki yerine, değerine ve izâhına kavuşur; insan zihninin mahiyetini bile sosyal ilişkilerle açıklayan yaklaşımın tersine, öncelik kurum ve kuruluşlarda değil, insanda...

En kestirme ifâdeyle; insanı iktisadî faaliyete iten sebeb, insanın canlı kalma isteğine –iradesine– dayanışıyla, aynı zamanda ruhî bir zaruret belirtir.

Canlılık... Halk âleminde bedenle birleşen ruhun, bedendeki fenomeni.

İnsanda canlılık "iradesi", beş hasse plânı içinde izâh edilemeyeceğine göre, iktisadî ilişkilerin ve buna bağlı bütün oluş ve kuruluşların "temelini" ruhî çaba-şuurda gördüğümüz açıktır.

"Üretim ilişkileri"nin doğuşu ve "üretim araçları"nın temini, sebeb, netice, gaye ve hedef olarak şuurun maksadı içinde... Öz olarak, "insan düşünen olmadan önce âlet yapandır" ifâdesinde beliren ve iktisadî faaliyeti de kapsayan şuuru pratikten çıkarma düşüncesine karşı, "insan ne yaptığını bilmeden, yaptığının ne olduğunu da bilmez ki!" cevabı yeter.

İlk çıkış noktası, "bakış açısı" olarak, isterse değerlendirici "tenkid şuuru" karakteriyle görülsün, nihayet şuurdur; hâdiseye yanaşan insan şuuru... Hiç bilmediğim bir meselede bile, onu bilmediğime dair bir ilk bilgiye sahibim... Bu bahiste bir misâl:

— "İstihsâl faaliyetlerinin, insanın düşünce ve şuur faaliyetlerini tam mânâsıyla geliştirdiğini kabul etsek bile, cimnastiğin vücutta bulunmayan uzuvların inkişâfına nasıl hiçbir faydası yoksa, istihsâl faaliyetinin de şuurun ilk meydana çıkışı ânında ona hiçbir fayda sağlamayacağı açıktır."

●

İktisatın "insan"a göre kıymet hükmü ve kendi içindeki kıymet hükümleri, insanın ona atfettiği değer olarak, ahlâk ve kıymet hükümleri sahasının mevzuudur; ruha nisbet işi... İnsanı iktisadî faaliyet gayesine göre açıklama yerine, iktisadî faaliyeti insana göre açıklama... Misâl:

— "Kızılderililerin bir kısmı servet biriktirmemeyi gaye edinirler ve potlaç adını taşıyan bir ayinde bütün servetlerini terkederler. Sahib olma ve çıkar davranışından bir sapma olan bu olay, antropologlar için hayret edilecek bir hâdise değildir; zira onlar çeşitli müşahedeler sonucunda, bir medeniyette doğru olan bir davranışın, diğer bir medeniyette cinâyetlerin en büyüğü sayılabileceğini bilirler."

Sahib olma ve çıkar davranışından sapma gibi gelebilecek pek çok hâdise, içinde bulunduğumuz cemiyetin bakışına nisbetle İslâm'ın ulvî ahlâkındadır... İşte, tam yeri olmak gereken bir misâli, Muhiddin-i Arabî Hazretlerinden verelim... Konya'daki evinin kapısına bir dilenci geliyor:

— "Bana Allah için birşey ver!"

— "Dur, bir dakika bekle! Gidip getireyim!"

Ve gidip, içerden, elinde bir anahtar, döndü:

— "Al!.. Bu evden başka bir şeyim yok! Gir içine ve otur!"

İktisat, insan ihtiyaçlarının (ki, bugün "zaruri ihtiyaç" kavramının, yeme, içme, barınma ve giyimden ibaret olmadığını ve bir kültür meselesi olduğunu söylemek, oldukça sıradan ve ruhçuluğa bir hüccet) temini ve giderilmesi yolunda, şuur, emek, teknik unsur, sosyal ve fizikî çevre şartlarının etkisiyle beliren bir şube; kendi esas, usul

ve kuralları içinde, ahlâkî bütüne bağlı alt sistem...

Her medeniyetin, kendisini temin eden değerler sisteminin biçimlendirdiği bir iktisadî yapısı var; yâni, değerler sistemidir iktisadî yapıyı biçimlendiren.

Nihâyet: Ekonomik veya başka herhangi bir "muayyeniyetçi-determinist" teori, insandaki ruhî değişkenleri gözönünde tutmadığı ölçüde iflâs etmeye mahkûmdur... Şu güzel misâl:

— "İnsan, şartların bir mahlûku olduğu kadarından fazlasıyla, tenkitçisidir de... Ressam boya kutusuna mutlak surette bağlıdır diye, bundan, boya kutusundaki boyadan, yaptığı resmi izâh ettiği neticesini çıkaramayız."

Ekonomik sistemler... Oluşmalarında temel unsuru teşkil eden düşünceler, durmadan değişmekte, gelişmekte ve sonra çatışmakta ve karşı karşıya gelmekte olduklarından, bunlarla geniş ölçüde olarak biçimlenen ve muhteva kazanan ekonomik sistemler de, çoğu zaman tereddütler meydana getirecek nitelikler kazanmaktadırlar.

Bu bir tesbittir ve bu tesbitin ifâde ettiği hakikat çerçevesinde, her mevzuun oluşmasında temel unsuru teşkil edecek olan "Mutlak Fikir"in tüttürülmesi, bunun anlayış, görüş, ruh ve sistemiyle hareket esastır.

Her ekonomik sistemin temelinde bir doktrin, bir düşünce vardır. İnsanların, düşünceleri, kötü veya iyi diyerek yaptıkları değerlendirmelerden doğan inançlar, moral ve ahlâkî kurallar, gelenekler ve bunlara dayanarak hazırlanmış kanunlar, ekonomik sistemlerin müesseselerini hazırlarlar ve oluştururlar. Böyle olunca, her ekono-

mik sistemin müesseselerini, işleyişini, gelişim ve geleceğini incelemeden önce bu sistemlere temel teşkil etmekte olan düşünceleri, başlangıçlarından itibaren gözden geçirmek gerekir ki, bu mesele bize, mihraksız bir "ekonomi" anlayışı yerine, ekonominin dayandığı "tez"i bildirme borcunu yükler.

Hangi hayat tarzına âit ekonomi? Bizim için ne olduğu malûm; İslâm!..

"İlim malûma tâbidir!" diyen İslâm büyüğünün işaretlediği büyük hakikat ışığında, her zerremizle perçinlendiğimiz Büyük Doğu "malûm"una tâbî bir iktisat ANLAYIŞI'nın ne olmak gerektiğini göstermek zorundayız.

Batı'nın, tasnifinde "klâsik" olarak adlandırdığı iktisadî düşünce için söylenenlere bakın:

— "Klâsik iktisadî düşünce, başlangıçtan itibaren ekonomiye bir bütün olarak bakmamıştır. Ekonomik hayatta üretim ve istihdam üzerinde hiçbir zaman bir bütün olarak durmamış ve daima "mikro-parça" tahliller içinde kalmıştır. Ne merkantilist, ne fizyokrat, ne liberal düşünce, toplam taleb, toplam arz ve tam istihdam meselelerine bir bütün cevab aramamışlardır."

Demek oluyor ki, iktisadı kendi mevzuu içinde de bütün olarak ele almak zaruretindeyiz.

NEREDE O HALK?

Tasavvufi deryasının incilerinden "Risale-i Kuşeyriye" isimli kitapta İbrahim Ethem Hazretlerine ait bir menkıbeye rastladım.

Tac ve tahtını yele ve nefsini Allah'a vermiş olan büyük velî, şöyle bir sual karşısında kalıyor:

— "Et pahalılandı; ne yapacağız şimdi?"

Velî cevab veriyor:

— "Öyleyse çok ucuzladı demektir! Satın almaz ve yemezsiniz olur biter; değeri sıfıra kadar düşer."

Büyük velîlerde, dünyayı terkettikten sonra terketmeyi de terketmek ve alâkası ötelerde kalarak dünyaya dönmek vardır. İşte bu dönüştür ki, o kahramanlara varlığın sırriyle beraber bütün bir dünya görüşü ve içtimaî nizâm fikrini aşılar ve kendisini dünyaya kaptırmaksızın dünya idaresinin temel ölçülerini ilhâm eder.

Helâl kazanç gayesiyle dağlardan çalı çırpı toplayıp sırtında pazar yerine getiren İbrahim Ethem Hazretlerinin bu cevabında öz olarak ne muazzam bir ahlâk ve iktisadî tedbir dehâsı yatıyor ve bu dehâ ruhçu iktisat mektebini ne kıymetli bir vesikaya kavuşturuyor!

İktisat ilminin üretici ve tüketici arasında "arz ve taleb" diye isimlendirilen temel faktörü, üreticiden ve aracıdan gelmesi mümkün her türlü zalim davranışa karşı gereken mukavemet gücünü tüketiciden beklerken, onun toplu direnme ve dayamşma duygusundan mahrumluğudur ki, başımıza bu hâli getiriyor ve devlet gözü önünde bizi talan ediyor.

Sen misin üreticiden 1'e aldığını 5'e satan?. Ben de 1 ay müddetle olsun, et yemekten vaz geçeyim de gör başına gelecekleri!..

Fakat nerede halkı böyle bir dayanışma hareketine davet edebilecek devlet ve hususiyle böyle bir davete vatan müdafaası hassasiyetiyle koşacak halk?..

●

Üstadım'ın 1982'de Tercüman gazetesinin ramazan sayfasındaki bu yazısı, iktisat ve ahlâk arasındaki çarpıcı ilgiyi, çarpıcı şekilde göstermektedir.

"İKTİSAT'A NELER OLUYOR?"

"İktisat ve Ahlâk" isimli eserim, 1987'de basıldı... Ve tesiri azim oldu... "Dünya her ân Picasso'nun tablolarıyla doluyor!" diye onun tesir ve belirttiği orijinaliteye nisbetle gerisinin artık gittikçe kalitesi düşen bir teksir olduğunu "meraretacılık" hissiyle ifâde eden Batılı münekkid, bir de İBDA mimarisi etrafındaki "küçük insan" lüpçülüklerini ve bu cümleden olarak "İktisat ve Ahlâk" isimli eserimiz etrafındaki "patent hırsızı" ahlâksızları görseydi, olmadıkları mânânın sahibi ve kendilerine âit olmayan "buluş"un kâşifi görünmeye bakan bu keneler hakkında neler derdi?.. "El çabukluğu marifet" mantığıyla "İktisat ve Mânevîlik" diye apardığımı kitablaştırana, Bayram gazetesinde işin ruhunu çerçeveleyen kısmı aynen alıp kendi makalesi olarak neşreden ve utanmadan "iktisat ve ahlâk arasındaki ilişkileri bir makaleye sığdırmak tabiî olarak mümkün değil, başka yazılarımla devam edeceğim" diye not düşen İktisat Profesörü'ne, yamuk Türkçe lûgatçesini âlet ederek "ekonomi ve tinsellik" diye tercüme ettiği "lübb-öz"ü kendi "düşünsel" ürünü gibi sunana, sağda solda "enflâsyonu düşürmek için ahlâk ve maneviyatı da nazara almak lâzım!" yollu kekeme görüşlerini(!) satarken o meyvenin hayat vericisi öz ağacına düşman salak politikacısına?..

Evet; karikatürlerinin, nağmenin öz sahibinin önünde ahmak suratlarını sergilediği "İktisat

ve Ahlâk" isimli eserimin ilk baskısının üstünden şu kadar sene geçti... Sözkonusu ahmak ve hain zümre bir yana, 29 Ekim 1996 tarihli bir gazetede "Erdoğan Alkin" isimli bir Profesör'ün "İktisat'a neler oluyor?" başlıklı yazısını görünce, yazıda sözü edilen "yeni teori" ve bu çerçevedeki tesbitlerin "İktisat ve Ahlâk"da görülememesi ve tesbit edilememesine, idrak davası güdenler adına üzüldüm!..

Erdoğan Alkin'in yazısını aşağıda naklederken, en azından bahsettiğim dikkate de davet ediyorum.

●

Bunca kargaşa arasında NOBEL iktisat armağanı ile ilgili haberler kaynadı gitti. Armağanı iki iktisatçı paylaştı. Böylece, seçici komite 7 yıl sonra (hele şükür) teori üretenleri yeniden armağana lâyık görebildi.

Armağanı paylaşanlardan, Profesör Vickrey, Nobel'den çok, "bütçeyi denkleştiren hükümet, ekonomiyi batırır" sözüyle ünlü oldu. Kazanmanın keyfini süremeden de kısa bir süre önce dünyasını değiştirdi. Cambridge Üniversitesi'nden Profesör Mirrlees ise kabaca "az malûmatla iyi tahmin" metodunu geliştirmiş bir iktisatçı.

Yâni ilk bakışta her iki ilim adamı da aktüel meselelerle ve bu meselelere çözüm getirmekle ya pek fazla ilgilenmiyorlar veya (Profesör Vickrey gibi) şimdiye kadar söylenenlerin tersini iddia ediyorlar.

Ayrıca bü mevzular, özellikle Avrupa ekonomilerinin öncelikli derdi değil. Asıl dert, yirmi yıldır devam eden "işsizlik"ten nasıl çıkılacağı. Öyleyse bu yıl neden aktüel ve pratik meselelerle uğraşanlar değil de teorisyenler Nobel aldı?

İki ihtimâl var: Ya pratisyenler işsizliğe bir türlü çare bulamadıkları için gözden düştüler veya son yıllarda dişe dokunur hiç teori üretilmediğinden şimdiye kadar kenarda kıyıda unutulmuşlar akla geliverdi. Bu gidişle Nobel komitesi ileriki yıllarda iktisat armağanı vermekte epey zorlanacağa benzer.

Peki ama iktisatta neden artık önemli teori üretilmiyor? Kim bilir? İlk petrol şoküna kadar her derde deva olan Keynes Doktrini, 1974'ten sonra enflâsyonla işsizliğin kolkola yürümesine yeterli bir açıklama ve çözüm getiremeyince gözden düştü.

Bunun üzerine, "önce enflâsyonu düşürün; canlanma arkadan gelir" teminatıyla yüreklere su serpen monetaristler (özellikle Friedman) bâştacı edildiler. Ama ikinci petrol şoku daha da derin bir durgunluğa yol açınca, onlar da hemen itibar kaybettiler.

O ara zuhur eden "arz yanlı" iktisatçılar, vergileri iyice kısarak yatırım ve üretim teşvikini teklif ettiler. Bu teklif özellikle Amerika'da iyi sonuç verdi ama, bu kez de Körfez krizi yeni bir durgunluğu başlatınca, fatura arz yanlılarına çıkarıldı.

Bu zıt teklifleri dinleye dinleye başı dönen politikacılar da, bunalımdan acilen çıkmak için akıllarına her eseni denemeye başlayınca meseleler büsbütün çözülemez hâle geldi.

Anlaşılıyor ki, bundan böyle teorik iktisatçılar, enflâsyonu hızlandırmadan ekonomilerin nasıl canlanacağına ve işsizliğin nasıl ortadan kaldırılacağına bir çözüm getiremezlerse pek itibar kazanamayacaklardır.

Tabiî asıl mesele, teorik iktisatçıların itibar kazanıp kazanmaması değil, iktisat ilminin âdeta olduğu yerde sayması.

BÜTÜN FİKİR'İN GEREKLİLİĞİ

Ameliyat olması gereken bir hasta ve bir cerrah düşünün... Cerrah, alelâde bir odada ve alelâde bir masaya yatırılmış hastasını ameliyat ediyor... Zaman içinde, aynı işin daha müsait olması bakımından, şöyle bir oda ve böyle bir masada gerçekleştirilmesi... Zamanla, meselâ alçalıp yükselir bir masa ve tepede uygun bir ışık tertibâtı... Bütün bu seyir boyunca, yardımcıların alelâde biri olmaktan vasıf sahibliğine tekâmülü, bu vasıftakilerin seçimi... Derken, meselâ şu renk, hastayı falan ve filân sebeblerden dolayı olumsuz etkilediği için, duvarlar şöyle bir renk olmalı; hayır, böyle bir renk olmalı... Misâli, gördüğünüz vechile istediğiniz kadar uzatabilirsiniz.

Sayıp dökülen unsurların herbiri ameliyata dair ve gittikçe incelen bir teknik hâlinde kendi başlıbaşına bir hüner ve ilim belirtirken, bir de bakmışsınız ki bütün bunların hastanın iyileştirilmesine dair olduğu unutulmuş ve ortada "iyi cerrah" derdi kalmamış... Bu misâli andıran vakıa şudur: Geri kalmış bir takım ülkelerde, –bizde de örneği var–, herşeyiyle hastahâne kurulmuş, sadece doktor yetiştirmemişler veya doktor yok! Okul var da, öğretmen yok!..

İktisat'ın herbiri bir uzmanlık dalı hâlinde görünen kısımlarının ve iktisadî hayatın görüntüsünden çıkan mânânın Batı ölçeği –hani, Batı Batı, diyorlar ya–, ile anlamı şudur: İlimler ilerledikçe felsefenin geri plâna itilmesi, ilimlerde de-

rinleşme oldukça işbölümünün artması, işbölümü ve uzmanlık arttıkça müşahedenin ön plâna geçmesi, Aguste Comte ve Espinas'ta ifadesini bulan "ilimde işbölümü arttıkça bilginler de gittikçe bütünü gözden kaybederek sınırlı bir alana saplanmakta, bu da onları darkafalılığa sürüklemektedir. Böylece işbölümü günün birinde ilmin yıkılmasına sebeb olacaktır. Uzmanlığın artması herkesi belirli bir noktada çalışmaya sürüklüyor, parça üzerinde çalışmalar toplu görünüşün aleyhine olarak gelişiyor" ve "bölme dağınıklıktır" diye ifâdelendirdikleri durum.

Sözkonusu durumda, mesele, işbölümü ve uzmanlığa karşı çıkmak değil, bütünü dikkatten kaçırmak veya bütünün kifâyetsizliğidir. Batı'nın derdi bir yana, İBDA külliyatının üzerine yükseldiği ilk eserin "Bütün Fikrin Gerekliliği" olması dikkatten uzak tutulmaması gereken bir sır olsa gerek... İslâma muhatab anlayışın, eser yekûnunda hikemiyat belirtmesine nazaran, derinliğine doğru tecrit kutublarını tutucu ve genişliğini eser mevzuları boyunca serici bir bütünlük... Temsil ettiğim böyle bir bütünlüğe nisbetle ilgilendiğim iktisat, mevzu ve dallarına âit gerekli uzman tavrı dururken kendini onlara güldüren fukaranın zengin görünme hevesine değil, teorik ve pratik plândaki uzmanlığı bütüne nisbet yollarını göstererek bütüne göre işletme niyetine bağlıdır... Hasretim onlar, farketmesini istediğim onlar, yetişmesini istediğim onlar!..

LEVHA: 16 Temmuz 1984

Ekonomi bahsinde, uyanınca hepsini hatırlayamadığım net bir husus... Füsus-ül Hikem'i

mütalâa ediyorum... Sonra bir teğmenle konuşarak Zeyn-âb'a, eve geliyorum... Ev, Kandilli'deki Halit Özgülen'in evine giden yolda!..

FÜSUS-ÜL HİKEM'DEN: SAMİRÎ'NİN ÖKÜZÜ

Kur'ân'da Âraf ve Tahat sûrelerindeki haberlere nazaran Mûsâ Peygamber, Tûr Dağı'na çıktıktan sonra, Samirî isimli şahıs onun vekili olan Harun Peygambere müracaatla, İsrail oğullarının Mısır'dan çıkarken yerli halktan emaneten almış oldukları altun, gümüş ve mücevheratı beraber getirdiklerini ve bunları kendi aralarında alıp satmakta olduklarını haber verdi; ve Hakk'a uygun olmayan bu hâlin önüne geçmek için bunları toplatıp yakmak lâzım geldiğini söyledi. Harun, teklifi uygun buldu. Samirî bu mücevheratı toplayıp eritti ve bu karışımdan bir buzağı sureti yaptı. Pek mahir bir kuyumcu olan Samirî, heykeli yaparken Cebrail Aleyhisselâmın at üzerinde görmüş olduğu insan şekline girmiş timsâlinden onun Cebrail olduğunu keşfederek atının ayağını bastığı yerden bir avuç toprak alıp buzağının içine attı. Bu topraktan buzağıya hayat sirayet etti. Heykel böğürmeye başladı. Putperestliğe alışmış olan Mûsâ kavmi de buna tapmaya koyuldular. Harun bunları menetmeye çalıştıysa da, muvaffak olamadı. Mûsâ, Tur Dağı'ndan döndükten sonra bu durumu görünce, hiddetlendi ve kardeşine çıkıştı.

Harun, Mûsâ'ya söyleyeceğini söyledikten sonra, Mûsâ Samirî'ye dönerek, "ey Samirî, maksadın nedir?" dedi. Bu suâl, "Allah'ı hususî olarak buzağı suretine sokmaktan; kavmin mücevherlerinden bu cismi yapmaktan muradın nedir ki, on

ların mallarını almakla gönüllerini bu surete meylettirdin?" demektir. Nasıl ki İsâ Aleyhisselâm, İsrail oğullarına, "ey İsrail oğulları, her insanın kalbi malı tarafındadır. O hâlde siz mallarınızı semâda (yüce âlemde) farzedin ki, kalbleriniz o âleme dönsün!" dedi. Kalbler bizzat ihtiyat icabı olarak mala meylettiğinden dolayı ona "Mal" denildi. Şu hâlde kalblerin ona düşkün ve muhtaç olması yüzünden mal, en büyük gaye ve emel olmuştur... Suretlerin devam ve bekası yoktur. Mûsâ, buzağı heykelini yakmakta acele davranmasaydı bile, o suret zamanla yine mahvolup gidecekti. Halbuki Mûsâ'ya gayret galebe etti, onu yaktı, sonra külünü denize savurdu. Samirî'ye, "yaptığın İlâha bak!" dedi.

KALB HAKİKATİ: RUH VE NEFS

İnsanoğlunun müsbet ve hak mukabili menfî ve fesatçı tarafı... Böylece insan, biri ulvilerin ulvisine, öbürü de süflilerin süflisine namzed ve kalbin hakikatinde birleşik ve toplu iki zıt taraf hâlinde yaratıldı; ve Kur'ân hükmünce bu eşsiz kıvam içinde vücut bulduktan sonra kutüblardan birinden birini gerçekleştirmek üzere "sefillerin en sefili" olan âleme indîrildi ve ihtilâl zemini açılmış oldu.

UFUK: TÜCCAR NAMZEDİ

Erzurum'da, "Darülfünun hayâlini bırak da tüccar olmaya bak!" fikrini güden dayım, bana, küçük tahta sandıklarda istifli, türlü meyvelerden teşkil edilmiş bir mal teslim etti. Bunları Kars'a götürüp belli yerlere ve belli fiyatlara sata-

cak, bedellerini alıp dönecektim. Rolüm nakliye memurluğundan farksız... Böylece tüccar oluyor ve ticarete ilk adımımı atmış bulunuyorum. Koltuk altlarına kayış takılıp yürütülen çocuk gibi...

Geceleri raflarında mum yanan, kaplumbağalarla yarış hâlinde bir "dekovil" treniyle Sarıkamış, oradan da Kars... Sarıkamış ve Kars, geniş caddeleri, binalarda duvarlara örülmüş çini sobaları ve türlü üslûb çizgileriyle tam Rus...

Tüccar namzedi ben, malın bir kısmını yolda ziyân ettim, geri kalanın parasını aldım, onu da çar-çur ettim ve Erzurum'a, önceden hesablı, emniyet altına alınmış şu kadar kâr yerine bu kadar kayıpla döndüm.

Dayım:

— "Yaptığın ayıp; şimdi seni bir işe vereyim de, mal sahiblerine taksit borcunu öde!"

Babamın ölüm haberini orada aldım.

YEVMİYE: TİCARET

Bindiği arabanın türküsünü çalan soysuzlarla, İslâmı ticarî meta olarak gören işkembecilerden ayrı yanımız... 17 Ocak 1983'te Üstadım'ın söylediği:

— "Sizin çocuklarda ticarî bir nosyon yok... Anlamıyorlar. Bir bakıma böyle olması iyi... Paranın kokusuna alışanlar malûm; feci!.. Ama parasız da olmuyor; kapattığınız iyi oldu, tam kadro olarak beraber çalışırız!"

Eski hikâye... 12 Eylül ertesinde Üstadım, eser hazırlamamı ve gelirini tamamen bana vermek üzere Büyük Doğu yayınlarından basılacağını söylemişken, ben, bir nevî arkadaşların dağıl-

masını önlemek ve daha aktif hareket edebilmek bakımından, "Kültür Davamız"ı bir oldu bitti hâlinde "Gönüldaş" yayınları adı altında yayınladım... Adam tanımak bakımından iyi de oldu!..

CİHAD VE TİCARET

Sâf Sûresi'nden bir âyet meâli:

— "Ey imân edenler, elem verici bir azabtan sizi kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size?"

Allah, cihada ticaret ismini vermiştir!..

●

Ticaret ve savaş... Engels, 1858'de Marks'a yazdığı mektubta şunları söylüyor:

— "Başka şeyler arasında, şu ânda Clausewitz'i okuyorum: Savaş Üzerine adlı kitabını. Garib bir muhakeme yürütme tarzı var; ama aslında mükemmel bir eser. Askerlik sanatı mı askerlik ilmi mi demek gerekir sorusuna, savaşın her şeyden çok ticarete benzediği cevabını veriyor. "Savaş içinde muharebe, ticarette nakdî ödemenin yerini tutar: Her ne kadar gerçekte ve uygulamada peşin ve nakdî ödeme şart değilse de, sonunda her şey ona bağlıdır, bütün faaliyetlerin gayesi odur, eninde sonunda bu ödemenin yapılması gerekir, yâni kesin ve tayin edici odur" diyor!"

KUSTO VE TİCARET

İbn-i Mace'nin, "Sümen" isimli Hadîs Kitabı... Rivayet, Ümmü Atiyye'den... Resûlullah buyurdular:

— "Kadın, bir ölüye üç günden fazla matem tutmaz. (Giyiniş tarzını tahdid etmez). Ancak ko-

cası için dört ay on gün müstesna: Boyalı elbise giymez, "asb" denilen (basit boyanmış beyaz elbise) müstesna. Sürme de sürmez, temizlenmesinin ilki hariç koku sürünmez; o da "KUST" veya "asfar"dan bir parça."

●

Sahih-i Buhari'den... Kust'u, "Hindî ve Bahrî ile yapılan "suût" denilen ve buruna dökülen deva balı" tarifi içinde, Kays'ın annesi Muhsan'ın kızından rivayet:

— "Ben, Allah Resûlü'nden işittim: "Size, hu ûd-u Hindî'yi tavsiye ederim. Çünkü onda yedi şifâ vardır. Onunla, boyunda acılı olan Uzza hastalığında (burun vasıtasıyla) tedavi yapılır. Onunla zatülcenbden (ağızdan dökülür) kurtulunur" diyordu!"

●

Yevmiye: "Bomboş bir devirdeyiz!"... Asfar: Sıfırlar. Boş şeyler... Asfer: Bomboş şey. Kızıl. Islık çalan... Firâs: Çok fazla kırmızı nesne... Firâset: Zihin uyanıklığı. Süvârilik (kaptan). Yiğitlik (cihad). Anlayış kabiliyeti.

●

Fransızca bir lûgatta Kust, "deniz nebatlarından bir ilaç hammaddesi" olarak geçiyor... Kust'un, "ölünün ardından sürünülen koku" mânâsına dikkat... Ve "müshil tesiri olan ilâç" mânâsına... Müshil: İshal veren. Kolaylaştıran. Dışarı akıtan... Müsîl: Akıtan, isâle eden.

●

Sûd: Kâr, kaide, kazanç... Sûd: Sevdalar. Rengi kara olan şeyler... Sudâ': Baş ağrısı. Sıkıntı verme.. Suada': Sıkıntıdan dolayı uzun uzadıya

solumak... Suadî:, Topalak otu... Kust: Topalak otu.

●

Kust... Kustâr... Kustâr: Kesedâr. Sarraf. Tüccar, tâcir. Mizân, ölçü. Bir şehir veya beldeye vâli olan kimse.

LEVHA: 28 Ağustos 1987

Üstadım, çok genç hâlinde... Elinde desteyle paralar var... Pazarcı nağmesiyle, "şu paralara bak, şu paralara!" diyor... Güleryüzlü ve sevinçli bir hâli var... Ben, hızla odadan kaçıyorum ve öbür yandan dolanarak tekrar odaya geliyorum... Üstadım, "ihtiyar adam bana paraları verirken görecektin; cebime atarken sanki cennet kokusu geliyordu!" diyor... Galiba 200.000 lira imiş... Fakat, deste deste görünüyordu... Onun, bu para karşılığında yazı yazdığını düşünüyorum!..

PARA VE İRFAN

İrfan, arşın ve okka hesabıyla, bir şahsın yüklendiği kuru malûmat değil; sahibinde fikir ve ruh bünyesi hâline gelmiş bilgidir. Gıdanın, döne dolaşa damarlarımızda kan hâline gelişi gibi... Kimse bize kilerdeki erzakı gösterip, o mikyasta kan sahibi olduğunu iddia edemez. Kimse de kamus ezberlemekle irfan sahibi olamaz. Evet, evet; irfan, bilgi sahibi olmaktan ziyâde, bilinen şeyler vasıtasıyla bilme hassasına ermektir. Bilme hassasına eren, bilmediği şeylerin de bir nevî âlimi olur. Nasıl ki, parası olan, satın almadığı şeylerin de bir nevî maliki sayılır. Demek ki, şu veya bu

bilgi malından ziyâde, mallar arasında müşterek kıymet vahidi olan mânevi paraya, yâni ruh ve akıl kıvamına irfan demek lâzım.

LEVHA: ... Ocak 1983

Bir eski zaman şehrinde, sarıklı ve şalvarlı insanların alışveriş yaptıkları pazar yeri... 40 yaşlarında, zayıf, yüzü kemikli ve ince bıyıklı biri, o pazar kalabalığında; ve kucağında da, 3-4 yaşlarında bir çocuk.... Aman Yârabbi, o Şah-ı Nakşîbend Hazretleri imiş!.. Zevk ve heyecandan eriyorum!..

PARA VE ÇOCUK

Pâr: Geçen yıl. Para... Pare: Parça. Kesinti. Para. Sayı, bölük... Bâr: Yük. Zahmet. Eziyet. Sıkıntı. İlâh. Yemiş, meyve. Dökücü. Kale duvarı... -Bâr: "Saçan, yağdıran, döken, ışık veren" mânâsına ek... Bare: At. Zülf. Kale. Defa, kere.

Tıfl: Cüz, parça. Küçük çocuk. Batmaya yakın güneş. Kıvılcım. (Son ve tek kıvılcım?)... Sabî: Henüz süt emen çocuk. Bülûğ çağına gelmemiş çocuk. Üç yaşını tamamlamamış çocuk... Sa'b: Zorlu, güçlü, kuvvetli. Zor, güç, çetin... Sab': Parmakla işaret etmek... Sâb: Bir acı otun suyu.. Sabb: Aşık, tutkun. Dökülmek. Dökmek, akıtmak boşaltmak... Sabsaba: Dövmek. Ateş etmek. Kahramanlık göstermek, bahadırlık etmek. Çok inceltmek... Sâbi': Yedi, yedinci... Seb': Yedi (7).. Seb': Yakmak... Sebb: Sövüp saymak... Sebeb: Vasıta. Âlet. Alâka. Bahane.

ÇOCUK VE İRFAN

Allah'ın Sevgilisi, yağmur yağdığı zaman damlaları kendisine isabet etsin diye mübarek başlarını açarak altında dururlardı. Sebebini soranlara, "Yağmurun Allah ile ilgisi yenidir" buyururlardı. Peygamber'in Allah'a olan marifetine bak ki, onu hangi sebeb yüce, üstün ve parlak kılmıştır?.. Şu hâlde yağmur, Allah'a yakın bulunmak dolayısıyla insanların en yücesi ve en faziletlisi olan Peygamberi teshir etmiştir. Bu sebeble yağmurun getirdiği feyzden faydalanmak için kendilerini ona arzederlerdi. Demek ki yağmurun getirdiği şeyden Peygamber için İlâhî bir fayda hasıl olmasaydı, mübarek nefsini onun teshirine arzetmezdi. Yağmurun bu risâlet ve aracılığı suyun risâletidir. Çünkü Allah, "Canlı olan her şeyi sudan yarattık" buyurdu... Her şeyin aslı sözdür ve bütün mevcudat, Allah'ın "**Kün-Ol**" emrinden meydana gelmiştir... Ve "yağmur" ile "çocuk" hikmeti arasındaki ayniyet:

— "Mûsâ Aleyhisselâm, faal kuvvetleri nefsinde toplamış olmakla çok ve çeşitli ruhların toplamı olduğu hâlde doğdu. Çünkü büyükte ve küçükte tesir bıraktı. Çocuğu görmez misin ki, bilhassa büyüklerde tasarruf eder. Büyük kendi üstün mertebesinden inerek çocukla oynaşır, onunla çocuk gibi konuşur, çocuğun aklıyla görünür. Şu hâlde çocuğun teshiri altındadır. Fakat bunun farkında değildir. Sonra çocuk büyüdüğü vakit kendi terbiyesine ve himayesine alır, kendi işini yürütmeye, onu kendine alıştırmaya çalışır. Canı sıkılmamak için onunla oyalamr. İşte bu hareketlerin hepsi küçüğün büyüğe karşı yaptığı şeyler-

dir ve çocukluk makamının kuvvetinden ileri gelmektedir. Çünkü çocuğun Rabb'ına ilgisi daha yakındır. Halbuki büyük, Rabb'ından daha uzaktır. Böyle olunca Allah'a en yakın olan kimse ondan en uzak olanı teshir eder. Nasıl ki sultana yakın olan kimseler de bu yakınlıkları dolayısıyla ondan uzak olanları teshir ederler!"

●

Rahmet: Yağmur. Merhamet, acımak, esirgemek, şefkat etmek, ihsan etmek. Rahmet, toplu bir mefhum olarak Allah'ın bütün isimlerine şâmildir. (Allah'ın 99 güzel isminden biri de Rahîm)... Rahme: Kartal. Muhabbet... Nesr: Kartal. Çoğaltmak, yaymak, saçmak. Manzum olmayan söz veya yazı... Rahîm: Rahmet edici, merhamet eyleyen. Muhafaza eden, bağışlayan... Rahim: Döl yatağı. Çocuğun içinde yetiştiği ana rahmi. Akrabalık, yakınlık... Umm: Anne. Asıl, esas. Başlıca olan şey... Ümmân: Emin kimse. Emniyetli kişi... Umman: Büyük deniz. Okyanus... Umum: Umumî olmak. Hep, bütün, cümle, herkes... Umumet: Amcahk. Amca akrabalığı.

●

Veliyy: Amcazâde, emmioğlu. Yakın. Yar, dost... Vely: Yaz yağmurundan sonra olan yağmur... Vely: Yakınlık... Vely: Birbiri ardı sıra gelme. Tâkib etme. Çıkma. Olma.

●

Kamûs: Derya. Deniz. Denizin ortası, derin yeri. Büyük lügat kitabı... Kamûs: Arslan, esed... Kamkam: Büyük deniz. Ulu kimse... Mürridd: Büyük deniz... Mürid: Derviş.

●

irfan: Bilmek, anlayış, tecrübe ve zekâdan ileri gelen zihnî kemâl. İkrar. Mücâzât. İlâhî esrara imân ve Kur'ân hakikatlerine vukufiyet.

●

"İlim" ile "irfân" ve "marifet" arasında fark vardır: İlim, "vech-i küllî; her vechesiyle" bilmektir. İrfan ve marifet ise, "vech-i cüz'i" ile bilmektir. Bu bakımdan, Allah'a irfan ve marifet isnad olunamaz. İrfân, fıtrî istidat eseri olarak inceleyerek tefekkür edip bilmektir. Büna "ilm-i ledün" ve "ilm-i Rabbânî" de denir.

LEVHA: 20 Şubat 1984

Mehmet Kısakürek... Elinde "Kafa Kâğıdı" romanının kâğıtları... "O orjinallere bakabilir miyim? Neyi ne zaman yazdı?"... Sonra Üstadım'ı görüyorum... Çok yumuşak ve tatlı bir havası var... Güzel ve sevgiyle kucaklaşan bir hava içindeyiz... Konuşurken, bana vereceğini söylediği takdim yazısı hakkında, "efendim, benim için yazacağınızı söylediğiniz kâğıdı alabilir miyim?" diyorum... İki-üç kıtalık bir şiir yazıyor... Çocuk hakkında şiir... İkinci kıtada, kafiye uyumsuz... Meselâ a-b-a-b olacakken, üçüncü mısra birinci ile kafiyeli değil... Ve üçüncü mısraı, (x) diye işaretliyor... Şiir, "bu çocuk benim nasibim ve mutluluğuma vesile" mânâsına... Üstadım, şiiri yazmadan önce, "vereyim ama, lüzum yok; dost, düşman bunu herkes biliyor!" dedi ve gözlerini gözlerime dikip dolu dolu, "siz haşmet istiyorsunuz!" diye ekledi... Müthiş bir zevk içindeyim... Babam ve teyzem... Üstadım'ın takdim yazısını evde babama veriyorum, babam da okuyor... Ben defalarca

okuyup, ezberledim... Kafam, kâğıttaki 12/.../... diye bir tarihin ne olduğuna takılmasaydı... Babama, "Üstad durulmuş, üzerinde sanki ölüm neşesi vardı!" diyorum... Zevk ve hüzün duyguları arasında öyle eriyorum ki, ağlayacağım!..

LEVHA: 26 Mart 1987

Rahmetli Üstadım'ın evinin bahçesi... Onunla yanyana oturuyoruz... İçimden, bir hatamı yüzüme vurmamasını temenni ediyorum... Vurmuyor... Hafifçe ayağını gezdirirken, dizini bana dokundurmak istediğini sanıyorum... Dokunduruyor... "Üstadım birşey mi istediniz?" diye soruyorum, "hayır!" diyor... Ve o güzel sevinçli hâliyle, "artık hiç şüphem kalmadı!" diye, benden emin olduğunu bildiriyor... Yine bahçede büyük bir çınar ağacımn dibinde, beyaz renkli uzun bir masa başında, o, ben ve Neslihan Hanım... Benim heyecandan kalbim küt küt atıyor ve terliyorum... Üstadım, "senin cins yaşın hangisi?" diye soruyor... "Efendim, bende devre devre oldu!"... Sorusunu tekrar niyetine, "öyle de..." diyor... "Efendim, ilk konferansınızı dinlediğimde, orta bir, hayır orta ikiye gidiyordum: Yolumuz, Halimiz, Çaremiz isimli konferans!"... Memnun ve mesut bir jestle, "eee, Allah nerelerden ne nasib eder!" diyor ve Neslihan Hanım'ı söze dahil ettirmek istiyor: "Bizim Nilgün demişti ki..." diye başlıyor... Nilgün Yılmaz, Üstadım'ın kızı imiş... Maviye... Ben bu konuşmalardan önce Neslihan Hanım'a hürmeten "anne" diye hitab ediyorum... Üstadım çok memnun ve neşeli!..

LEVHA: 2 Ocak 1987

Üstadım'ın bir yazısı... "Sin, iki kişi demektir!" diye yazılmış... "Bu yazıyı daha önce hiç görmemiştim!" diye düşünüyorum... Ve bu "sin" üzerinde daha önce çok durduğumu ve onun "Çin" ile ilgisini!..

SİN VE İLM-İ LEDÜN

Sin: Bir harf... Sîn: Çin... Sin: "Sual" kelimesinin kısaltılmışı... Sinâ: İki kere iade olunan nesne... Sine: Ân. lâhza. İki ağızlı balta... Sine: Uyuklama. Uyku ile uyanıklık arası... Nevm: Uyku. Uyumak. Rüyâ.

●

Teber: Balta... Tebâr: Soy, nesil, neseb... Tebarî: Mücadele ve muharebe etmek. Savaşmak, dövüşmek... Tâbir: Rüyâ yorma. Deyim. Söz. İfâde... İfâde: Anlatmak. Söylemek... İfâde: Fayda vermek, fayda tutmak... İfad: Bir kimseyi elçilik (sefirlik, risâlet) vazifesiyle gönderme.

●

Te'bîr: Ağaçları aşılama, ağaçlara aşı yapma... Te'bîr: Dişi hurmayı yarıp erkek hurmanın dalı içine koymak.

YEVMİYE: UYKU

Uyanıkken horlayanlara mukabil, uykuda "fikir mesaisi" devam edeni anlayan Üstadım soruyor:

— "Uykuların nasıl?"

— "Efendim, uykuyla uyanıklık arasında, bilmiyorum... Ne uyku, ne uyanıklık; rüyâ mı, yoksa uyanık mıyım, anlayamıyorum! Bazen net olarak yazı okuyorum ve kalkınca tesbit ediyorum..."

— "Tamam işte, benim de öyle oluyordu..."

•

BİR İKAZ

"Para ve Çocuk" başlığı altındaki lûgatçede, "Son ve Tek Kıvılcım" diye bir işaret koydum; bahis, Büyük Doğu İdeolocyası'nın son parçası... "Çocuk ve İrfan" başlığı altında da, "irfan" ile "ilm-i ledün" ilgisine dair bir bahis... "Sin ve İlm-i Ledün" lûgatçesinin –hoşluğu diyelim–, "İlm-i Ledün" mevzuunda apaçık görünecek... İktisat-para mevzuunun da içinde yer aldığı, "İslâma muhatab anlayış" ve "anlayışı yenileme"nin ne olduğu da!..

•

SON VE TEK KIVILCIM

Şu bu kemmiyet böbürlenmelerine paydos! Aslına bakarsanız, arsadaki odun yığınının gizli bir köşesinde tek bir kıvılcım noktasıyız biz! Odunların üstüne, yıllar ve asırlardır, yağmadık yağmur, düşmedik kar kalmadı. Onları küf basmış, pas yutmuş, rutubet bürümüş; üstelik Garb dünyasının bütün kanalizasyonları bu odunların üzerine akmıştır.

●

İşte, arsadaki böyle bir odun yığınının gizli bir köşesinde tek bir kıvılcım noktasıyız biz! Kim bilir hangi muazzez velînin mangahndan sıçradık, hangi muhterem mustaribin sigarasından

düştük de; bu, süngerlerden daha ıslak ve çöp tenekelerinden daha kirli odun yığınının bir köşesinde karargâh kurduk.

●

Bu odun yığını, uzaklarda, çok uzaklarda, ormanı temsil eden ve her gün bir ağacı daha köklerinden koparılıp mahut arsadaki yığına atılan münezzeh Türk milletinin içinde menhus bir zümredir; ve işte biz, böyle bir odun yığınının gizli bir köşesinde, tek bir kıvılcım noktasıyız!

●

Dava, bu odun yığınını, büyük ve ebedî oluş hummasıyla çatır çatır yakmak, onun alevleriyle güneşi soldurmak; ve üzerinde, kir, pas, küf, rutubet ne varsa, hepsini birden buhara çevirmek...

●

Ateş, her pisliği yiyen, süpüren, götüren, yok eden ateş, mânevî ateş; sana aşığız!

●

Doğru ama, bu odun yığını öyle bir kütle ki, üzerine, Şarkın ve Garbın bütün petrol kuyuları dökülse yine alev alacağa benzemiyor! Onu ıslatmak, onu küfletmek, onu pisletmek, onu rutubet süngeri hâline getirmek için, bazı sihirbazlar, babadan oğula menfi bir tarikat edebiyle el ele verip tam bir asır çalıştılar! Biz ki onun gizli bir köşesinde tek ve son kıvılcım noktasıyız, onu nasıl yakar, tutuşturur, alevlerle sarabiliriz?

●

Biz, işte, Allah'ın böyle bir harikaya memur ettiği, pis sularda boğulmuş kimbilir hangi yanık bağrın sönmeyen ve istikbâle sıçrayan son zerresiyiz! Fırtınalar içinden geçtik, kasırgalı denizler

üzerinden aştık, lâğım akıntılarını bir saman çöpüne sarılıp geçtik, yine sönmedik, yine bugünlere vardık, ve şimdi mahut odun yığınının gizli bir köşesinde pırıldamaktayız!

Allah'ını ve Allah'ının Sevgilisini seven bu son ve tek kıvılcım noktasının üzerine titresin, onu Nuh'un gemisindeki son insanın son menî nutfesi gibi muhafaza etsin, onu gayet büyük bir ihtiyat ve itina ile üflesin, genişletsin; ve Allah'tan lütfedeceği mucizeyi beklesin!

İLM-İ LEDÜN

Zaman ve hâllerin değişmesi sebebiyle, içinde bulunulan zaman ve hâlin vereceği emri, kendinden evvel ve sonraki zaman ve hâl veremez. Bundan dolayı asırların geçmesiyle Peygamberlerin âyet ve bürhanları, türlü türlü değişikliklere uğramıştır. Bu sebeb, Peygamberlere nisbetle ulemasının da, devrin geçer şeyleriyle uğraşmasını zorunlu kılmıştır.

Allah'ın Sevgilisi'nden sonra, Peygamberlik yok, sadece o nura veraset vardır... Allah Resûlü'nün vârisleri, bizzat Allah'ın bildirdiği üzere, tıpkı kendinden önceki Peygamberin şeriatıyla hükmeden İsrail Peygamberleri gibidirler. Allah bunları da, Sevgilisi'nin ve Cebrail Aleyhisselâmın yardım ve desteğine kavuşturur. Netice olarak, Ruh-i Muhammedi ile velî arasında bir irtibat ve münasebet sözkonusudur... Ve meselâ, nakledilen hadîslerin şüpheli ve eksik olanlarının hakikatini, bu yoldan tahkik eder.

Velî, bir hadîsten tereddüdü varsa, bu hadîsi yazanla mânen ve ruhen buluşur, tartışır ve daha

doğru bir neticeye varmak için Allah Sevgilisi'nin ruhundan bunu sorar ve öğrenir... Kezâ, hadîsi rivayet eden kişiden de, işin aslını aynı yoldan sorup öğrenebilir... Sahih-i Müslim, kitabında şöyle anlatır:

— "Velî veya mükâşif bazı kimseler, doğru zannedilen bir hadîsin, doğru olup olmadığını veya doğruluk derecesini muhakkak bilir. Ruhanî bir mazhariyetle, bu hadîsin doğruluğu, kendisine, bunu nakil eden şahsın sureti ve ismiyle birlikte bildirilir ve gösterilir. İşte bu gibiler, evliyanın enbiyasıdır. Bunların ayrı ayrı şeriatları yoktur ve Şeriat'ın tervicinden ibaret hükümlerinde de, bunun Allah ve Resûlü'nün olduğunu bildirir, bu Şeriat'ın sahibini şahit gösterirler."

İnsanların idrak edemedikleri hususu, velîler bir YAKAZA (Uyku ile uyanıklık arası bir hâl) ânında Peygamberlerle buluşup, idrak edebilirler. İşte bu paye ve makam, bu yolda yürüyen evliyalar için tesbit edilmiştir. Allah'tan başka hiçbir kimseden yardım görmeyen, hiçbir hocadan faydalanmadan kendi kabiliyet ve himmetleriyle çalışıp, doğruluk ve bilhassa ilim elde eden ve kendilerini insanlık meziyetleri ile süslemiş olanlar, bu makama sahib olmuşlardır.

Bu ilimlerden biri de, (bitki ve yeşillik) ilmidir... (Hattâ, sayılamayacak kadar çok hâdiseye bakarak, "tıb ilminin temeli rüyalardır" denmiştir)... Rüya: Yerden biten bitki... Nebat: Bitki... Hüdaret: Yeşillik, bitki... Hudârâ: Allah için, Allah aşkına... Hudâre: Deniz... Kamûs: Deniz. Lügat... Allah bu ilmi, bu Şeriat'ta kendisine Resûlü'nün diliyle ibadet edilmesi için getirmiştir. Bunların aracıları "fakih-idrak sahihleri", yazı ve çizgi âlimleridir. Bu ilimler Ledünnî ilimlerdir... Ledünnî; dinî olmayan... Bu ümmetin Pey-

gamberlerinden çıkan ilimler olmadığı gibi, Peygamberlerin vârisleri olan evliyaların da ilmi değildir; ne şer'i, ne tasavvufî... Bu ilim "indî"dir, insan şahsiyetiyle alâkası vardır... İndî: Şahsî, zâtî, mevzua mahsus.

Bunlarla varılan netice şudur ki, bütün topluluklar Allah'a tam bir şuur ve idrak ile dua etmelidir... Allah'ın, Resûlü'ne söylemesini emrettiği:

— "Bana ve benim yolumda yürüyenler için basiretle Allah'a dua edin. Onlar bu makamın sahihleridirler. Onlar bu ümmet içinde, İsrail oğullarının veya kavminin içindeki İsrail peygamberleri gibidirler."

Mûsâ Peygamber'in şeriatıyla amel eden Harun Peygamber gibi... İşte, Allah Resûlü'ne vâris olanlar, hiç şüphesiz Şeriatı hakiki olarak ve hakikatiyle muhafaza eden gerçek bilgi sahibidirler. Fakat zâhir uleması buna pek iltifat ve itibar etmez; inanmazlar. Onlar, bunların doğruluğunu aramaya lüzum görmezler; arzuladıkları tek şey , makamlarını korumak ve hakikatleri gizlemektir. Öyle ki, kendilerince doğru olarak bilinen cihetleri dahi, yazı ve çizgi âlimlerine bildirmezler... Bu hâl tıpkı, içtihad ve hüküm sahibi bir kimsenin, çalışmadığı ve delilleriyle uğraşmadığı hâlde bir hüküm vermesine benzer... Tıpkı hâkimin, kafadan atmasyon hüküm vermesi gibi!..

●

Toprak, su, hava, güneş, ısı, mevsim şartlarının nisbet yekûnu içinde zâhir olan tohum - yerden biten nebat misâli, dindeki gizliliklerin açık edilmesini gerektiren zamanın icabına mahsus ve çözüm için kendini empoze eden meseleler... Bu meseleler, "ibadet, ukubât ve muamelât"a dair

İÇTİHAD gerektiren işler ve bunların mukadder oluşları sınıfına girebileceği gibi, LEDÜNNÎ mahiyette de olabilir... Ledünnî ilim, Allah'tan ilhâm yoluyla mânâlar kavramak işi... İbadet, ukubât ve muamelâta dair ŞER'i meselelerde olduğu gibi, LEDÜNNÎ mahiyetteki meselelerde de, her mevzu, kendi "usul, esas ve kurallarıyla" ele alınabilir... Bu hakikate binaen, Şer'i olmayan mevzuların dindeki ölçü ve ölçülendirmelere nisbeti, her mevzuun kendine mahsus keyfiyetine göredir... Daha kendi mevzuunun alâka durumunu bilmeyen ezbere ölçü tekerlemecisi uydurük fıkıh ulemasından, anlamadığı her mesele karşısında "kaynaktan yapmalıyız!" tekerlemesine sarılan ayıya, olur olmaz "bu Asr-ı Saadet'te yoktu!" diyen ama Asr-ı Saadet'te olmayan her türlü âlet ve edevatı kullanan ve Asr-ı Saadet'te olmayan hastalığını yine o zaman olmayan ilaçlarla tedaviye soyunan soytarıya kadar, hepsini, verdiğimiz ölçülendirmeye vurunuz... Bunlar, "ahlâk"ın, eşya ve hâdiseler karşısında takınılan tavır olduğunu bile bilmezler!..

Ledünnî ilmin şer'î ilimlere nisbeti ve insan ve toplum meselelerine tatbiki hususuna dair bir misâl:

Kur'ân, mânâ ve kelimeleriyle, sünnet ise sadece mânâ olarak vahyolunmuştur. Allah katından oluşu itibariyle Kur'ân'a uymak nasıl farz ise, Allah Sevgilisi'nin sözleri de böyledir; çünkü sünnetin mânâsı da Allah katındandır... Sözden maksat ise, mânâsıdır... Bu hususu belirttikten sonra şu hadîs:

— "Hurmaları aşılayınız... Sizler dünyanın işlerini benden daha iyi bilirsiniz!"

Sebeb ise, Allah Sevgilisi'nin Medine'de bir kısım insanların hurma ağaçlarına erkek hurma tohumları getirip dölllediklerini görmesi, öyle yapmamalarını buyurmaları, neticede de aşılanmayan ağaçlarda hurma olmamasıdır.

"İslâma muhatab anlayış" diye bir idrak sancınız yoksa, doğrunun yanlışta kullanılması şeklinde, bu hadîsi delil göstererek ne cinayetler işlenebilir... Ve iş, "din ve dünya işleri ayrıdır!" tekerlemesine kadar gider.

Oysa, Allah Resûlü'nün her hareketi, göz kırpması bile sünnettir... Sünnet; yâni, "zamanüştü" mânâsından... Zamanüstü; yâni, topyekûn zaman ve mekân tecellileri için geçerli... Kısaca; Allah Resûlü'ne eksiklik izâfe edilemeyeceğine ve kuru akılla bakılınca da bu eksikliği bizzat kendisinin belirtmesine nazaran, bu apaçık bir tutarsızlık değil mi?.. Haşa!..

Dünyanın tecrübî işlerinde bâtından haber vermenin olmayışı ve ümmetinin dünya işlerinde kendilerinden daha bilgili olduklarını buyurmaları, aslında o işlerin verim şeklini kendine bağlayan muazzam bir KANUN ki, zamanüstü kökten dünyalık verimi devşirmenin ana yolunu gösterici!..

Her şeyden önce bilinmesi gereken şudur ki, sebeb, illiyete bağlıdır; ama illiyet sebebe değil... Ve Allah, illiyetlerle bağlı değil... Anlaşılıyor ki, Allah Sevgilisi'ne eksiklik izâfesi muhâl; ye Allah, Sevgihsi'nin sözünü haklı çıkarır!..

Pazarlıksız ve tam bir teslimiyetin, Doğu'nun Batı'ya mahkûm oluş sebebini de bulduran idrakıyla, bu hadîsin sonsuz mânâsından birkaç çizgiyi işaretleyebiliriz:

— "Tecrübe, fayda ile birlikte ayrı bir ilimdir!"

Hazret-i Ali böyle buyuruyor... Ve hadîs olanca ruhuyla bu idrakta tecelli ediyor!... Görülmüyor ki, Batı'da "pragmatizm-faydacılık" felsefesinin hakikati İslâm'dadır!..

Kalbi kör ve aklı topal sınıfı, yine aynı hadîsi, bir İslâm velîsinin sözünde seyretsin:

— "Her ilim bir marifettir, her marifet bir ilim!"

İşte, ham yobaz - kaba softa, kuru akılcı, ahmak ve daha bilmem kim, bu sırrın gafilidir. Allah, marifetsiz ilim ve ilimsiz marifetten korusun!..

Hadîs'teki hikmet pırıltılarını işaretlemeye devam ediyoruz: Teşrî, yâni "yapma mükellefiyeti" getirmeyen bu hadîs, "doğru-yanlış" değerlendirmesi yapan şuur sahibi insana âit "ahlâkî" kanunlara nisbetle, tabiî ve fizikî çevreye âit bakışı ve bu kanunların "zorunluluk" vasfını da işaretliyor; belirli sebeblerden belirli neticelere varılması... Bir âyette, "Ben, kulumu eşya ve hâdiseleri teshir etmesi için kendime hâlife olarak yarattım" buyurulması gözönünde tutulursa, üzerinde durduğumuz hadîsten, İslâm'ı eşya ve hâdiselere tatbik edebilme mânâsını ve bunun da mükellefiyet dairesine girişini izâha ne hacet!..

Dikkat: Dünya, ahiretin tarlası ve asıl hayata sıçrama taşı... Sefilliği nisbetinde zorunlu ve zorunluluğu nisbetinde de, her ne kadar çöle atılmış bir buğday tanesi kadar kıymeti yoksa da, mühim!.. Kendisiyle değil de vasıta olduğuna nisbetle kıymetlenen dünyayı, hakiki saadete talib olanların yetişeceği ve yaşayacağı, ciğerlerine yalnız bu havayı çekeceği gayesine göre nakışlandırma şuuruyla bakarsanız, Allah Resûlü'nün sözünde, ulvîye nisbetle süflî ve süflînin âlet olduğuna

nisbetle ulvîye yükselen mânâsını görürsünüz. Bu temel tesbitten sonra... Tecrübe, hem malûm hâle gelmiş iş ve hâl ifâdesi ve hem de deneme yoluyla bilgi edinme metodu olarak müşahede ve mukayese bahislerinde görünmesiyle, açıktır ki, tabiî, fizikî, sosyal, aklî ve ruhî, bütün ilimlerin kendi görüşlerini temin eden tatbik mevzuudur. Ve, aklın fetih haklarını yerine getirmiş ve eşyayı ustalıkla teshir etmeyi bilmiş bir müsbet bilgiler harikasından başka birşey olmayan Batı'ya karşı mahkûmluk da buradan başlamıştır. Netice olarak, İslâm'ın tekerlemeciliğinde kalan kafa kütlüğünden!..

Yine aynı hadîste, "topluluk hakikati"ne bakışa âit bir mânâ: İslâmî hükümlerin doğru olarak "uygulanma şekilleri", kendisinin devamı olan "kurtuluş yolcusu" için, "tecrübî hüküm"dür; ve zincir, her biri kendi zamanını bütünleyerek gider... Ve, ve, ve; tümevarım veya tümdengelim yoluyla "hükmün doğru tatbiki"nden bahis, onun malûm oluşudur. Bu malûm oluşta, bazen hüküm görünür, bazen de hükmün mânâsı. Meselâ hâkimin, "şu kanuna göre şu kadar hapis" sözünde, uyguladığı hüküm görünür. Ama ticaret yapan adama, "senin ticaret yapmaya ne hakkın var?" denemediğine göre, onun yaptığı işde kanunların müsaadesi mânâ olarak görünür; aykırılık iddiasında isbat yükü karşıya düşer... Zaten böyle olmasa, herkes her ân ve her hareketinde, hangi kanuna nisbetle suçsuz veya haklı olduğunu izâh durumunda kalır ki, hayat durur!.. Cebimizde taşıdığımız parayı, pantolonumuzu, gömleğimizi, içtiğimiz sigarayı her ân çalmadığımızı isbat vaziyetinde olduğumuzu düşünelim!.. Evet; "tecrübe-uygulama"nın, hükme nisbetle "açık olma" mânâsinda, bizzat hükmün "açık-malûm"

oluşu vardır; ve malûmu ilâma hacet yoktur!.. Buna nisbetle de, "topluluk hakikati"nden olan her "tecrübî hüküm", uygulandığı ânda, bu tatbik İslâmîdir, KURTULUŞ YOLU'dur. Bütün dava, her biri kendi zamanını bütünleye bütünleye gelen ve bütünleşen çizgiye nisbetle, zamanımızı bütünleyerek "topluluk hakikati" ile bütünleşmek; bunun için de, zamanımızda "topluluk hakikati"ne bakışı ölçülendirmek... Sadece, üzerinde durduğumuz hadîs ve buna yanaşan anlayışa bakmak bile neler söylemez ki!..

Aynı hadîsin sonsuz hikmetlerinden biri daha: Tecrübenin, sırasında yalnız kişiye özel olduğunu farkeden Batı felsefesinin düzünden gösterilişi... Ve anlamadığını reddeden, kendini ölçü sanarak İslâm'ın derinlik buudunu dışlayan adamı, bizzat ölçünün dışlayışı; o hâl sende yoksa, hakikati yok demek değil... Tıpkı körün, görmediğini reddetse de, görenlerin tesbit ettiği hakikatler gibi!..

Yaptığımız izâhlar bile, diyalektik, edeb, tevil ve tabir ölçülerini billûrlaştırma davası olmadan, kuru akılla bu hadîse bakanın ondan birşey anlamayacağını "tecrübî" bir katiyetle göstermiyor mu?..

●

Sevgili Kâzım Albayrak, Metris Cezaevi'nden "Akıncı Yolu" dergisine yolladığı bir yazıda, "İBDA DİYALEKTİĞİ" isimli eserimizde geçen "Ledünnî İlim" bahsine –ki, bahis Muhiddin-i Arabî Hazretlerinden istifâde yolludur– dair bir tahlil yapmış ve şu dikkat gözünü göstermiştir:

—"Ledünnî ilim kimlere verilmiştir? Yukarıda anlattıklarımızdan bu sorunun cevabının açığa çıktığı kanaatindeyiz. Fakat burada şu önemli çı-

kıntıyı yapmak istiyoruz: Ledünnî ilmin özelliklerini sayarken birinci maddede, "hiçbir hocadan faydalanmadan kendi kabiliyet ve himmetleriyle çalışanların bu ilme sahib olduğunu" aktarmıştık. Üstadımızın Kumandan'a, "hiç kimseye hiçbir şey borçlu değilsin!" dediğini biliyoruz. Ledünnî ilmin Kumandan'a verilmiş olduğu, Üstad Necip Fazıl'ın "Hiç kimseye hiçbir şey borçlu değilsin!" sözüyle âşikârdır. Ve bunun isbatı hâlinde İBDA külliyatı... Eşya ve hâdiselerin İslâma nisbetle tevil ve tabiri demek olan İBDA, ortaya koyduğu dünya görüşü ile dindeki gizliliklerin gösterilmesine ve Ledünnî ilme misâldir."

Aynı dikkat gözüne, "iktisat ve tasarruf" bahsi ve "para" davasına âit iki "Yevmiye" sunuyorum... Aşağıda.

YEVMİYE: TASARRUF

Kelime yetersizliğinden bahsediliyor... O arada "tasarruf" kelimesi ve oradan da iktisat bahsine kıvrılış:

— "Tasarrufu, iktisat etme zannederler... O da var ama, tasarruf, bir şeye hâkim olmaktır... İktisat için, pay sahibi olacak kadar bilgi yeter; ama adamlar işin sanat tarafını anlamıyorlar... Dava, nazariyelere ve rakamlara boğulmuş allâmelikte değil!"

Üstadım'ın, nefesinin mihrak muhatabı bana, hem de benden hoşlanmayanları ve hoşlanmadıklarımı âlet ederek kaydettirdiği dava:

— "Tasarruf... Bayılırım bu kelimeye... Bu da Arapça'nın en güzel kelimelerinden biridir... Tasarrufu, "iktisat" diye alırız kâh... Değil o; hâkim olmak, yakalamaktır!"

YEVMİYE: PARANIN MAHİYETİ

Erkekçe dergisi muhabiri soruyor:

— "Bir alış-veriş vasıtası olarak paranın mahiyeti mevzuunda ne düşünüyorsunuz?"

Üstadım cevab veriyor:

— "Bilmiyorum mizacınıza bunu neşretmek uygun düşer mi... Para bir Yahudi icadıdır. Paranın teşkil ettiği zulme karşı anti kapitalizm kezâ Yahudi icadıdır!"

Erkekçe muhabiri "paranın mahiyeti" derken, şüphesiz Üstadım'ın para ile kolayca anlaşılabilir mânâdaki ilgisini kastediyordu; parayı seviyor, sevmiyor, bir vasıta olarak görüyor veya tutuyor vesaire... Oysa "paranın mahiyeti", ilk gençlik çağımdan beri benim için büyük bir meseledir ve Erkekçe muhabirinin ağzından çıkan muradıma denk sorunun cevabı, şifre hâlinde derdime merhemdir!

UFUK: PARAKOTİ

Eski harflerle, kapağında "Para Kuvveti" yazılı bir kitab... Ben onu önce "Parakoti" diye okumuştum.

Sonra bir ân kaybedip:

— "Nerede Parakoti?"

Çığlığını basınca, riciannem:

— "Ayol, o Parakoti değil, Para Kuvveti"

Cevabım vermişti.

PARAKOTİ - PARAKUTÎ

Koti-kutî... Kut: Rızık, yaşatacak gıda. Kuvvetlendirmek... Kûtî: Kısa boylu adam... Kutâ': Düş yormak, rüyâ tabir etmek. Su kesilmek. Başka yere gitmek... Küta': Tilki eniği. Tamamlanmak, toplanmak.

PARA KUVVETİ

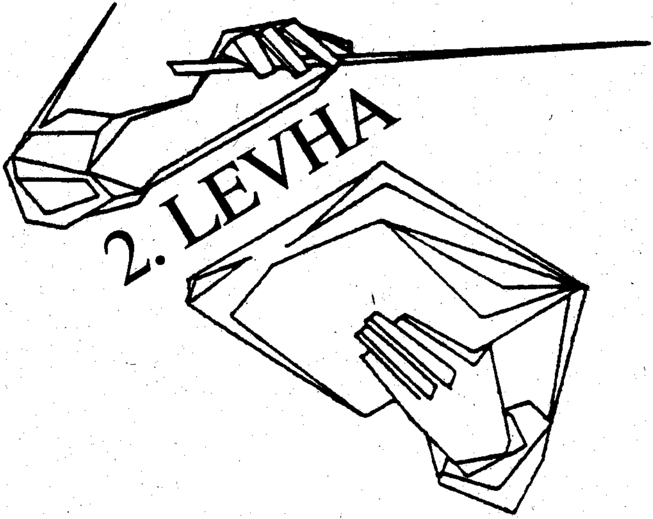
Kuvvet: Sükûnette bulunan cisimleri harekete, harekettekileri sükûnete getirmeğe muktedir olan sebeb. (Kuvvet, tesir ettiği cisimlerin haricindedir)... Kuvve: Kuvvet. Güç. Selâhiyet. İktidar. Fikir. Niyet. Hasse. His. Duygu. Meleke. Kabiliyet... Küvve: Evin duvarına açılan delik. Pencere.

●

Manzara: Dışarıyı görecek pencere... Manzar: Bakılan yer, görülen yer. Görünüş... Manzarî: Güzel, gösterişli ve yakışıklı adam... Manzûr: Görülen, bakılan, nazar edilen. Beğenilen... Mer': Güzel manzara. Er, erkek... Mar: Yılan.

●

Pâr... Bâr... Pîr... Bîr?

AHLÂK - İKTİSAT - PARA

PARA VE PUT

Eski çağlarda yaşamış kavimlerin hiçbirinde, efsaneleri arasında yer edinmiş bir "para tanrısı" yok. Bunun sebebi paranın icadı tarihi ile mi ilgilidir bilmem ama, 19. ve 20. yüzyıl insanların parayı tanrılaştırdıkları ve en çok tapındıkları nesne oldu.

●

Kalbler, ihtiyat icabı mala meyleder... "Suret olmadan mânâlar ebediyen bilinemez" hikmeti icabı, sözkonusu meylin hakikatini bilmeyen ve mânâda malı putlaştıran insan, şayet suretin geçici ve zamanla mahvolan mahiyetini idrak etseydi, tıpkı "kâfir putlarda neyi aradığını bilseydi zındık olmazdı" hesabı, ihtiyatı Allah'ta ve Allah'ın Resûlü ile bildirdiği ölçülerde arardı. "Samirî'nin öküzü" misâlinde, insanların mâla atfettikleri değerin, doğrudan doğruya malın zâtiyle puta dönüşümü, ne kadar da mânâh!..

●

Paramn, mal ve hizmetlerin takas ve tedavülüne yarayan bir araç ve mal ve hizmet almaya yarayan potansiyel bir değer olmanın ötesinde mânâsı var ki, ihtiyaç ve ihtiyat kavramlarıyla açıklanamaz... Paranın insanları teshir eden ve ihtiyaç ve ihtiyat ötesi ona malik olmayı arzu ettiren yönü, onun âdeta her şeye muktedir bir güç ifâde eder yönüdür; "kendi yaptığına tapar" hesabı, paranın teshiri altına giren insan... Üstadım'ın

müslüman geçinen zenginlere söylediği bir söz vardır ki, bahsin bütün ruhunu gösterir:

— "Biliyorum siz yardım etmek istiyorsunuz ama, paranız müsaade etmiyor! Siz paraya hükmetmiyorsunuz, para size hükmediyor!"

●

Muhiddin-i Arabî Hazretleri, ayağım bir noktaya basıp haykırıyor:

— "Sizin rabbiniz, ayağımın altındadır!"

Küfre benzeyen bu sözü belki bir delâlete kavuşturmak ümidiyle o noktayı kazıyorlar... Bir de görüyorlar ki, bir yığın altun... Büyük velî, insanları paraya tapmakla suçlandırıyor!..

●

Yine o... Mala hükmeden insan... Konya'daki evinin kapısına bir dilenci geliyor:

— "Bana Allah için birşey ver"!

— "Dur, bir dakika bekle! Gidip getiriyorum!"

Ve gidip, içerden, elinde bir anahtarla dönüyor:

— "Al!.. Bu evden başka bir şeyim yok! Gir içine ve otur!"

İslâm dünyasında yüzbinlerce örneği bulunan bu velî ahlâkının bir sistem ve ortalama insan idrakı yönünden belirttiği mânâ, "hedef yerinde dursun da, varamasak da ne gam!" meyusiyet ve teselli ifâdesidir; ve ortalaması "çıkar duygusu" ve "çıkar ilişkileri"ne ayarlı Batı insanı ve Batı normları açısından bu yapı, bir "çıkar duygusundan sapma"yı gösterirken, çıkarının Allah'ın rızasında olduğuna inanan müslüman için, gerçek kâr ve sahici ihtiyatı ifâdelendirir.

İŞİN SIRRI KIVAMDA

İktisat ilminin tariflerinden birine nazaran, iktisat, para kullanılarak veya para kullanmadan, insanlar arasında mübadele muamelelerine sebep olan faaliyetlerin tetkikidir... Biz bu eserimizde ağırlıklı olarak para üzerinde dururken, takip edilmesi gereken "para siyaseti"nin kemmiyet cephesinden önce, kemmiyet hesaplarını yapan ruh ve ahlâk esasım belirtme durumundayız.

●

Bir İslâm büyüğü, insanın Allah'a muhtaç olduğunu bildiren âyetin tefsirinde şöyle buyurdu:

— "İnsanoğlu Allah'a muhtaçtır. Allah, ezelî ilmiyle bildi ki, insan, beşeriyeti gereğince, su, ekmek vesair dünyâ sebeplerine ihtiyaç hâlindedir. Bu bakımdan her neye muhtaç olursa bu ihtiyacın hakikati, Allah'a muhtaç olmaktan başka bir şey değildir... Bu hikmetin ihtarı!"

Âlemdeki her nakış, müntehasmda Allah gayesini işaretlerken, bu hikmetin ihtarında bir kere daha insanoğlunun bilerek veya bilmeyerek her davranışında Allah'ı arıyor oluşunu görelim... İşte bu gözdür ki, baştan beri işaretlenen hususiyetleri Büyük Doğu Mimarı'nm toplayıcı hükmünde bulur:

— "Müslümanlıkta dünya odur ki, mümin onu zaptedecek, ona hâkim olacak, fakat onun esaret ve hakimiyetine düşmeyecektir. Bu harikulâde inceliği anlayan, en dakik "nüans-gamıza"lardan ibaret İslâmı'ın dünya ölçüsünü de kavrar; ve bu vakte kadar eşya ve hâdiselere İslâm adına nasıl tek taraflı bir gözle bakıldığını ve dünyanın nasıl elden kaçırıldığını görüp ürperir."

Allah, Kur'ân'ında, insanı kendisine halife olarak yarattığını ve onu eşya ve hâdiseleri teshire memur ettiği emriyle, fâni ve ebedî, sahte ve gerçek dünyalara ve her ikisine karşı insanî vazifelere âit sırrı bildirmiş ve ölçüyü vermiştir.

●

Oruç, Allah için bütün gün aç ve susuz kalmanın ulvî rejimi... Nefs denilen içimizdeki şeytanın, senede bir ay, gündüzleri aç ve susuz, demir parmaklıklar içine alınması ve bütün çığlıklarına arka çevrilmesi... Bu umumî rejimin hususî ufkunda erenlerin diyarı var.

Bir büyük velî, nefsini o türlü aç bıraktı ki, sonunda onun bir köpek şeklinde ağzından çıktığını ve oracıktaki bir tası yalamaya başladığını gördü... Ve haykırdı:

— "Çıktığın çok iyi oldu; seni bir daha içime almayacağım!"

Hitap geldi:

— "Onu içine al! Biz seni onunla seviyoruz!"

●

Yukarıdaki tabloda altını çizmek istediğimiz husus, son cümle:

— "Onu içine al! Biz seni onunla seviyoruz!"

Demek oluyor ki, nefsimiz ihtiyaç ve ihtiyat icabı mala meylederken, dava bunun iptali değil; tıpkı nefsin ruha tâbi kılınması hikmeti içinde, malın müslümanca kıymete vurulması ve değerlendirilmesi işi... İşin sırrı kıvamda!..

PARA VE MAL

Malların değiştirilmesinde aracılık eden genel eşdeğer; paranın bir tarifi bu... "Para ve Tilki"

başlığı altında temas edeceğimiz "paranın tarihi" bahsinde de görüleceği üzere, paranın icadı ve yaygın kullanma döneminden önce mallar birbiriyle takas edilirdi.

●

Takas usulü, eldeki malın, ihtiyaç duyulan mal veya mallarla değiştirilmesi... Hizmetin karşılığının da ancak mal ile ödenebildiği devir... Takas usulünün fazla zekâ istemeden kavranabilecek güçlüklerinden başlıcası, mübadele edilecek malın ona ihtiyacı olana ve o şahsın elindeki malın da karşı taraftaki şahsın ihtiyacına denk gelebilmesi şartının zorluğunda idi. Meselâ buğday sahibi bir çiftçinin kumaşa ihtiyacı olduğunu farzedelim: Çiftçi, elindeki buğdayı pazara götürdüğü vakit, hiç şüphesiz bu malın isteklileri çıkacaktır. Bu isteklilerden her biri mübadele için elindeki malı teklif edecektir, fakat çiftçinin ihtiyacı kumaşa olduğundan bu mübadele kumaş sahibi ve buğdaya ihtiyacı olan bir şahıs ortaya çıkıncaya kadar yapılamayacaktır.

●

Pazarlar, limanlar vesaire gibi yerlerde satıcılarla alıcıların daha sık karşılaşmaları ve mübadelelerin çoğalması, takas usulünün tarafları tatmin edebilmesini güçleştirmiştir. Bazen profesyonellerin dahi, alış-verişte fahiş zararlara uğradıkları görülmüştür. Meselâ, pazarın bir yerinde (1) öküz ile (4) bıçak, bir başka yerinde (1) bıçak ile (4) ölçek buğday ve üçüncü bir muamelede de (1) öküz ile (8) ölçek hububat değiştirilmiş olsun. Öküz fiyatının bir defasında (16) ölçek buğday ve bir diğer mübadelede (8) ölçek buğday tuttuğu farkedilince, bir şüphe ve tereddüt hasıl olacağı tabiîdir. Bu nisbetsizliklere çare olarak, seçi-

lecek bir malın kıymetini diğerlerine ölçü tutmak yönünde bir cereyan uyanmıştır. Bir ortak kıymet ölçüsü bulmak zarureti, "hesap parası" kavramının doğmasına yol açmıştır. Her kavim, kendine göre bir kıymet ölçüsü kabullenmiştir. Çin'de bıçak, Roma'da öküz, Amerika yerlilerinde hayvan derisi ve tütün, Afrika'da esirler, "kıymet hesabı"na ölçü teşkil etmiştir.

●

Hesap parası kullanılmağa başladıktan sonraki merhale, kıymet ölçüsü teşkil edecek malların mübadelelerde bir "araç" olarak kullanılmasıdır. Bu yöndeki tecrübeler, her çeşit malın mübadeleleri aynı derecede kolaylaştırmayacağını öğretmiştir. Latince'deki "pecunia" ve "pecus" kelimelerinden anlaşılacağı üzere, müşterek kıymet ölçüsünün büyük baş hayvan olduğunu tasavvur edelim. Öküz, bıçak veya tütün gibi herkesin kabulleneceği bir madde, ticareti kolaylaştırabilir. Lâkin öküzün değeri 4 metre kumaş iken, abcının yalnız 2.5 metreye ihtiyacı varsa, ne yapılacaktır?

İktisadî gelişmeler, "kıymet ölçüsü" ve "mübadele vasıtası" olarak kullanılacak mallar arasında arzettikleri mahzurlar ve sağladıkları kolaylıklar bakımından bazı tercihler yapılmasına zaruret duyurmuştur. Meselâ Yunanistan ve Roma'da olduğu gibi, ödeme vasıtası olarak kabul edilen mal bir hayvan ise, hem boğazına bakmak gerekiyor ve hem "para bozdurma" imkânsızlığı ile karşılaşılıyordu. Habeşistan'da olduğu gibi tuz ise, rutubetten erime tehlikesi vardı. Hububat ise, böceklere yem olmadığı takdirde, birkaç yıl saklanabilirdi.

"Mübadele vasıtası"nın uzun müddet saklanabilmesi ve "iddihar - biriktirilebilme"si için kü-

çük parçalara bölünebilmesi icap ederdi. Bu malın herkesçe aranması ve istenmesi, aynı zamanda, az çok nadir bir madde olmasına bağlı idi. Bu şartların gerçekleşmesi, ödeme vasıtası hizmeti görecek vasıtaların bakır, bronz, gümüş veya altın gibi maddelerden seçilmesine doğru bir meyil doğurmuştur.

●

Pecunia: Büyük baş hayvan varlığı. Mal. Para... Sesterce: Eski Roma'da gümüş veya bronz madenî para.

●

Madenler başlangıçta külçe, çubuk ve kırıntı hâlinde tedavül etmiştir. Bunların temsil ettikleri satın alma gücü, asırlarca "pecunia" veya "sesterce" gibi alışılmış eski kıymet ölçülerine göre hesaplanmağa devam edilmiştir. Ödeme vasıtası hizmeti gören madenin kaç "sesterce" ettiği, tartılarak tesbit edilmiştir. Mübadelelerde, yalnız malın değil, karşılığında verilen ödeme vasıtasının da teraziye vurulduğu ve ayarına bakıldığı bir devir olmuştur.

PARA VE TİLKİ

İcadından günümüze uzanan macerası içinde paraya yakıştırılabilecek en güzel alâmet ne olabilirin cevabını, tarihteki şu örnek gösterse gerektir:

— "Lidya Kralı Gyges, M.Ö. 7. yüzyılda, yanları hafifçe yassıtılmış yumurta şeklinde birbirine eşit külçeler bastırmıştır. Külçenin bir tarafına Lidya'nın alâmeti olan TİLKİ resmi kazınmıştır. Kral Croesus ise, hakikaten güzel basılmış, kıy-

metleri devletçe garanti edilmiş altın ve gümüş paralar kestirmiştir."

●

Lidya: Lydia... İngilizce bir kelime, "lady": Leydi. Asilzade kadın. Hanımefendi... Lydia: Leydi... Lady: İngilizce telaffuzu ile okunuşu, "leidi"... Aynı telaffuz içinde başka bir kelime, "ladie": Kepçe. Büyük kepçe. Pota... "Lid": İngilizce bir kelime ve "gözkapağı" demek... "Lid", Almanca'da da "gözkapağı" demek.

●

Tarihteki Lidya Krallığı'nın bulunduğu bölge, şimdiki Kütahya bölgesi... Kütah-ya... Kûtah-kûteh-küteh: Kısa, boysuz... Küta': Tilki eniği. Kötü adam. Tamamlanmak, toplanmak... Kutâa: Bir şeyin kesintisi, kırıntısı... Kutâ': Düş yormak, rüyâ tabir etmek. Su kesilmek. Başka yere gitmek.

●

Vavî: Vav harfine mensup. Tilki... Vav: Ebced değeri 6 olan harf... Sitte: 6. Altılık... Sitt: Kadın.

●

Birr: Tilki yavrusu. Fâre. İhsan etmek. İyi amel. Temizlik. Günahtan çekinmek. Koyunu sevketmek. Gönül, kalb... Heytal: Tilki... Haytel: Kedi... Heytale: Helva kazanı... Kâzan: Semiz, şişman kimse... Kazzan: Pire... Pîrâ: Süsleyici, düzenleyici, donatıcı... Pîr: Yaşlı. Ulu. Reis. Herhangi bir meslek ve sanatın başlatıcısı, tesis edicisi... Peri: Cisimleri çok lâtif ve görünmez olan hoş mahluk. Güzel kadın, kız... Pere: Kenar, uç... Per: Kanat... Par: Geçen yıl. Para... Pare: Para. Cüz, parça. Kesinti. Kuruşun 40'ta biri. Sayı, bölük.

●

Ber: Fayda. Hamil. Hıfz. Nakil. Götürücü. Yaprak. Meyve. Genç kadın... Bâr: Meyve. Yük. Zahmet. Eziyet. Tanrı.

●

Para, gayet tuhaf bir nesne; kaçak ve kurnaz... Bu duyguyu, bütün hayatım boyunca belki başkalarına tuhaf görünecek kadar derinden yâşadım... Onun tuhaf tarafı, eski Yunan filozofu Eflâtun'dan, Marksist aksiyonun mimarı Lenin'e; büyük Rus romancısı Tolstoy'dan, çağımızın en büyük fikir ve sanat adamı Necip Fazıl'a; büyük İspanyol ressamı Salvador Dali'den, Osmanlı mimarî üslubunun çağdaş ustası mimar Cevat Ülger Karamehmetler'e kadar pek çok fikir, sanat ve aksiyon adamında tezahür etti veya mevzu oldu... Kimi paranın tuhaf tarafını gördü, kimi de onun etrafında tuhaflıklar yaptı... Yeri geldikçe üzerinde duracağız!..

●

İlkçağlarda ticarî faaliyetin gelişmesine rağmen, mübadelelerde yüzyıllarca para kullanılmamıştır. Mübadeleler, henüz para kullanılmayan devirlerde, takas usulü ile yapılırdı. Malûm olduğu üzere "takas", alış - verişte bir mal bedelinin bir başka mal ile ödenmesidir.

Takas sistemi, ilk çağlarda, tarafların aldıkları ve sattıkları malı değerlendirmelerine fırsat verecek bir kıymet ölçüsüne dayanmaksızın yürütülmüştür. Tacirler, başlangıçta, alıcı ile yüzyüze gelmeksizin satış yapmayı tercih etmişlerdir. Gemilerle sahile çıkan satıcılar, çok defa, kabilelerin konakladıkları bölge civarına mallarını bırakıp çekilmişlerdir. Tacirler gözden kaybolunca, yerliler gelip eşyayı görmüşler ve beğendikleri şeyler karşılığında ne vereceklerse yanına koymuşlar-

dır. Alıcı ile satıcı karşı karşıya geldikleri zaman da, mübadelenin bir merasim havası içinde cereyan etmesine ve müşterinin bu havaya kendini kaptırmasına önem verilmiştir.

Takas sisteminin uzun müddet alıcı ve satıcı arasında müşterek bir kıymet ölçüsü olmaksızın cereyan etmesi, sebebsiz değildir. Avrupa medeniyetinin temellerini kurmuş ve hayli geniş ticaret faaliyeti göstermiş kavimlerin eriştikleri seviye, paranın niçin çok geç kullanıldığını ayrıca tahlile ihtiyaç gösterecek mahiyettedir. Alman coğrafyacısı Oscar F. Peschell, "Mısırın teknik başarıları Avrupa'daki durumla karşılaştırılınca, bu eski medeniyetin meydana getirdiği eserler yanında, buhar makinesinin icadına kadar Batı'nın üstünlük iddiası besliyebileceği pek az şey bulunduğu"nu yazmıştır. İptidaî araçlarla modern çağların takdir ve hayranlığını toplayan ve aynı zamanda ilk çek örneklerini veren Mısır, asırlarca madenî sikkelere yabancı kalmıştır. Babil'iiler, ticarete yeni bir teknik katan Eti'ler ve ince menfaat hesaplarından hoşlanan Fenike'liler de, takasın mübadeleleri zorlaştırıcı karakterine çare aramamışlardır. Akdeniz bölgesinde, paranın Hindistan'dan çok daha sonra görünmesi nasıl izah edilebilir?

●

Eski Mısır'da, Ramses'ler çağında, "müşterek kıymet ölçüsü - genel eşdeğer", davar; ve (1) hasır, (5) ölçek bal, (11) ölçek zeytinyağı, (1) sığır değerinde... Yâni (1) sığırın değeri, sözkonusu mallar kadar... İsâ'dan önce 4.000 yılında Mezopotamya'da, müşterek kıymet ölçüsü gümüş... Hitit kanunlarında değerleri gümüşe göre eşitleyen uzun listeler vardır; bu listelere göre, meselâ, (1)

koyun, (1) ölçek yağ, (1) öküz derisi, (20) kuzu derisi, (4) ölçek bakır veya (1) gram gümüş değerindedir... Daha sonra, müşterek kıymet ölçüsü olarak altun görünüyor... İsâ'dan önce 3.000 yılında Mezopotamya ve Mısır'da, İsâ'dan önce 2.000 yılinda Avrupa'da ve Girit'te değerli madenlere ağırlıklarını gösteren bir damga vurma işini devlet üstleniyor... İsâ'dan önce 700 yılında, Lidya'da basılan paradan bahsetmiştik.

●

1924 yılında R. D. Barneji isimli bir Hintli arkeolog, Aşağı İndus kıyılarındaki Mohenjodarö kazıları esnasında, bir şehir harabesine rastlıyor; aynı çağın Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinden de ileri görünen, banyolu ve kuyulu evleri ile kanalizasyon tertibatı olan bir şehir... Antika eşyalarla ve çeşitli âletlerle beraber, bu harebelerde Isâ öncesi 2.900 yılına âit paralar da bulunuyor.

●

Asur hükümdarlarından Sennasherib, İsâ'dan önce 700 yıllarında 112 gram ağırlığında gümüş sikkeler bastırıyor... Çin'de, bilinen en eski ödeme vasıtaları, kabuk ve bıçak gibi şeyler; ve ilk madeni para, İsâ'dan önce 5. yüzyılda bastırılıyor... Ch'in hanedanı, altuna resmî değer tayin etmiş ve ayrıca bakır ve kalaydan ufaklıklar çıkarmıştır; ve bunun neticesinde altun, piyasadan kaybolmuştur.

●

Lidya Kralı Croesus, "hakikaten güzel basılmış", kıymetleri devletçe garanti edilmiş altun ve gümüş paralar kestirmiştir; bu düzgün sikke, Eğe havzasında rağbet görmüş ve ticaretin canlanmasına hizmet etmiştir... Yunan siteleri, Larium gümüş madenlerinden para basmak için faydalan-

mışlardır... İran'da ise, Birinci Darius, tek tarafına kendi alâmetleri işlenmiş altın sikkeler kestirmiştir.

●

M.Ö. 5. yüzyılda, Yunanistan'ın kıyı bölgelerinde, halk para tedavülüne alışmağa başlamıştı. Aile ekonomisinden piyasa düzenine doğru sosyal bünye değişikliğine yol açan bir geçiş hareketi seziliyordu. Sitelerin nüfusu artmakta idi. Esnaf, tüccar, sarraf ve armatörlerin işleri genişlemişti. Yabancı tacirler, Yunan sitelerinde faaliyet hâlinde idiler.

●

Para tedavülünün başlaması, iktisadî hayata yeni ufuklar açmıştır. Kaynağını İmam-ı Gazâlî Hazretlerinden göstereceğimiz üzere, ünlü iktisatçı Adam Smith'in yazdığına göre, takas usulü "iş bölümü"nün gelişmesini zorlaştırmakta idi; "para, malların mübadelesinde, dilin fikir mübadelesindeki rolünü oynamıştır"... İmam-ı Gazâlî'nin düşüncelerini, müstakil bir başlık altında vereceğiz.

●

Paralı mübadelelerin yayılmasıyla, ilk iktisadî fikir tartışmaları başlamıştır.

●

Parayı diğer mallardan ayıran başlıca iki özellik, herkesçe tereddütsüz kabul edilmesi ve hudutsuz sürüm kabiliyetinde bulunmasıdır. İktisadî gelişmede, daima, para bolluğunun ve darlığının sebebi olmuştur.

●

Üzerinde duracağımız üzere, başlıca para nevileri ve tipleri şunlardır: "Mal-para", temsilî pa-

ralar, ufaklık, kâğıt para, konvertibl olan ve olmayan paralar, kaydî paralar.

●

"Paranın fonksiyonları" ifâdesinden, ödeme araçlarının kullanıldığı maksatlar ve yaptığı hizmetler anlaşılır. Paranın en önemli fonksiyonu, mübadele vasıtası olmasıdır. Paranın ikinci fonksiyonu, standart kıymet ölçüsü olmasıdır. Para, ayrıca, tasarruf âleti olarak hizmet görebilmektedir.

●

Kıymet ölçüsü vasfı bakımından, ödeme vasıtalarını "kuvvetli paralar, sağ paralar ve zayıf paralar" olarak sınıflandırmak mümkündür.

●

Kredi meseleleri gibi, para basılması da, devletin ilk müdahale ettiği mevzular arasındadır. Hükümetler, ilk çağlardan beri kral iradesine veya kanuna dayanarak paraya resmi karakter vermişler ve ödeme araçlarının niteliklerini tayin etmişlerdir. Devletin paraya müdahalesi, malî menfaatlerle ve siyasî düşüncelerle ilgilidir.

●

Devletin yanında, özel kredi kurumları da satın alma gücü meydana getirebilmektedirler. Bankaların ileri sanayi memleketlerinde meydana getirdikleri satın alma gücü, çok defa devlet parasının hacmini aşmaktadır.

PARA VE BANKA

İktisadî hayatta para kullanılması, ilk bânkaların kuruluşundan sonradır. Tarihçiler, henüz paranın bilinmediği çağlarda, kredi muameleleri-

nin oldukça önem kazanmış olduğunu belirtmektedirler... Para olmayan yerde nasıl banka kurulabilir ve nasıl kredi muamelesi yapılabilir?

●

İnsanlar, eskiden beri varlıklarını güvendikleri yerlerde saklamak ihtiyacını duymuşlardır. İlkçağlarda, mallarını hırsızlardan, zorbalardan, düşmanlardan ve hükümdarlardan korumak isteyenler, tapınakları yöneten rahiplere emanet ederlerdi. Emanet bırakılan tarla, hayvan, tarım âleti, değerli taş ve maden, bir çeşit "aynî tevdiat" mahiyetinde idi. Rahipler, bu kıymetlerin hesabını tutarlar ve tapınak çıkarına yarayacak amaçlara kullanılmasına çalışırlardı. Denilebilir ki, ilk bankalar tapınaklardı ve ilk bankacılar rahiplerdi.

●

"Aynî tevdiat", tapınakların tek varlık kaynağı değildi. İlâhların sempatisini kazanmak üzere sunulan hediyeler, o zamanlara göre azımsanmayacak değerler tutardı. Harp dönüşü, kralların ganimetten tapınaklara ayırdıkları pay dolgundu. Işleri iyi gidenler, şükran borçlarını, yeni maceralara hazırlananlar ümitlerinin bedelini ve günaha girenler hareketlerinin kefaretini dinî kurumlara öderlerdi. Tapmaklarda, büyük servetler toplanırdı.

●

Tapınağa âit emanet bir tarlayı ekip biçen aile, aldığı ürünlerin bir kısmını getirip teslim ederdi. Tohumluk borçlanan biri, ertesi mevsim meselâ % 33 fazlası ile geri verirdi. Çift hayvanı veya damızlık ödünç alan, zamanı gelince, yavrusu ile iade ederdi. Kredi muamelelerine en çok mevzu olan kıymetler, çift hayvanları ve damız-

lıklardı. Bu sebeple, eski dillerde "yavrulama" kelimesi, aynı zamanda "faiz" anlamına gelirdi.

●

Eldeki bilgilere göre, kredi muamelelerinin ilk geliştiği bölge, Mezopotamya'dır. Arkeologlar, İsâ'dan önce 3400-3200 yıllarında Uruk'taki Kızıl Mâbed'in banka gibi faaliyet gösterdiğini düşündürebilecek levhalar bulmuşlardır. Mezopotamya tapınakları, 2.000 yıl nüfuz ve kudretlerini yürütmüşlerdir. Kızıl Tâpınakların en parlak çağı, Babil'in kuvvetli olduğu yüzyıllardır. Etilerin ve Asurhılarm işgalinde de, Babil tapınaklarının dokunulmazlığına saygı gösterilmiştir.

●

Yunanlılar, bankacılığı Babil ve Fenike'den öğrenmişlerdir. Parthenon ve Apollon tapınakları, Yunan sitelerinin en zengin kurumları arasında sayılmakta idi. Yunan bankaları, sitelere para bularak, kamu kredisinin gelişmesine öncülük etmişlerdir.

●

Kredi faaliyeti, ilkçağlarda, dinî kurumların tekelinde kalmamıştır. Büyük ve nüfuzlu aileler bankacılıkla ilgilenmişlerdir. Site idareleri de, bu kârlı iş kolunda rol oynamağa başlamışlar ve "kamu bankaları" kurmuşlardır. Kamu kurumlarının en tanınmış bir tanesi, Diyojen ve babasının idare ettikleri "Sinop Bankası" idi.

●

Bankacılık tapınaklardan ayrılınca, bazı hukukî ve sosyal problemler de doğmaya başlamıştır. Bankacılar, alacaklarını sağlama bağlamak için çeşitli tedbirlere başvurmuş; meselâ "tohumluk kredisi" verenler, mahsulü karşılık tut-

muşlardır. Aynı zamanda hayvanların, esirlerin, çocukların ve eşlerin teminat olarak bırakıldığı görülmüştür. İkinci problem, "faiz hadleri" idi. Rahipler, borçlulara ezici faizler yüklemezlerdi. Lâkin tefeciler, nisbetleri yükseltmişler ve bileşik faiz uygulamışlardır. İlk çağların borçluları arasında "faiz esareti" denilen aşırı sömürülme kurbanlarına çok rastlanmıştır. Fahiş nisbetlerle kabartılan bileşik faiz hesaplarının altından kalkamıyarak hürriyetlerini kaybedenler olmuştur.

●

Bankacılığın doğuşu ve kredi işleri de, devletin iktisadî hayata ilk müdahale mevzularından biridir. Devletin kredi ve faiz meselelerine karışmasına bilinen en eski örnek, "Hammurabi Kanunları"dır. Bu kanunlarda kredi, faiz, garanti, rehin gibi iktisadî muamelelerle ilgili takriben 150 madde vardır.

CANÎ FAİZ

Evinizi kiraya verip gelir elde etmekle, paranızı bankaya verip değerlendirmek arasında ne fark var?

Çalışarak, çabalayarak bir ev almışsınız, bunu evsiz bir insana oturması için kiralamışsınız.

Yine kazandığınız parayı çarçur etmeyip biriktirmişsiniz ve bankaya yatırmışsınız. Milyonlarca insan gibi bunun faizini alıp bütçenize katkıda bulunuyorsunuz.

....

Erbakan'ın "faiz haram" derken haklı olduğu birşey var. Tefecilik kanunî olarak da yasaktır. Bu yüzden kanundışı yollardan yapılır. BANKALARIN VERDİĞİ KANUNÎ FAİZ DİNİMİZCE

HARAM DEĞİLDİR. Çünkü banka sizin çalışıp çabalayıp biriktirdiğiniz paraları alır ve değerlendirir. Yani o parayı satarak para kazanır, bundan da sizin payınıza düşeni öder. Bunun tefecilikle ilgisi yoktur.

●

Yukarıdaki "faiz" ile "kira"yı birbirine karıştıran ve "faiz" ile "tefecilik"i birbirinden ayıran satırların ahmak sahibi ben değilim. Aynı laik ahmak, "marksizm sermaye sahiplerine karşı değildir!" gibi gülünç bir mantıkla, aynı zamanda hakkında kesin yasak hükmü bulunan faizin "dinimizce" mübah olduğunu da beyan ediyor. "Faiz" ile "tefecilik" arasında fark bulunduğunu söylemek, "homoseksüel" ile "ibne" arasında fark bulunduğunu ve bunların aynı şey demek olmadığını ilân etmek kadar gülünçtür... Faiz cinayeti, Bakara Suresi'nde şöyle işaretlenmiştir:

— "Faiz yiyenler mahşerde ancak şeytanın çarptığı gibi kalkarlar. Bu onların, ZATEN ALIŞ - VERİŞ FAİZ DEMEKTİR, demelerindendir. Oysa Allah, alış - verişi helâl ve faizi haram kıldı. Kime Rabbinden bir öğüt gelir ve faizcilikten geri durursa, geçmiş olanlar kendine kalır ve onun işi Allah'a aittir. Kim faizciliğe dönerse, işte onlar cehennemliktir, onlar orada temelli kalacaklardır. Allah faizi eksiltir, sadakaları bereketlendirir. Allah, faizi helâl sayan hiçbir günahkârı sevmez."

●

Bu eser, görüşlerimizi zıddını da eleştiri süzgecinden geçirerek belirtme usulü yerine, daha ziyade kendini doğrudan ifâde niyeti üzerindedir; bu bakımdan, faiz hususundaki görüşlerimiz için

"İktisat ve Ahlâk" isimli eserimize bakılmalıdır... "Faiz" hakkında kısa ve kesin hüküm, onun yasak oluşu ve toplumdaki iktisadî, ahlâkî, giderek siyasî pisliğin başlıca kaynaklarından biri oluşudur... Faizin fazileti hakkında döktürülen nükteler, canîyi "ihya edici" diye takdim etmektir ki, katlettiklerinin hayata dönemeyeceği hususunda kim ne derse desin buna bizzat katilin inanmayacağı gibi bir hakikat, onu yakından müşahede eden ilim erbabına malûmdur!..

Paris'te 1919 yılında, değişik tarihlerde 10 kadını öldürdüğü gerekçesiyle Henri Desire Landru isimli bir şahıs tutuklanır. Evlenme vaadiyle kendisiyle temas kuran kadınlar, kaybolmuş, fakat cesetleri bulunamamıştır. Adam bir nevî zekâ oyununa döndürdüğü cinayetleri hususunda, "benim suçlu olduğumu delillendirmek sizin göreviniz!" der ve her türlü karine ve emare aleyhinde olmasına rağmen, suçu kabullenmez... Ve bir duruşma sahnesi:

— "Landru'nun avukatı Moro Giafferi, birgün, öldürüldükleri söylenen kadınların dışarıda olduklarını, biraz sonra kapıyı açıp içeri gireceklerini söyledi. O ân, bütün jüri tabiî olarak o tarafa döndü. Avukat, bu oyunu, jürinin kendinden emin olmadığını göstermek için oynamıştı. Akıllıca bir gösteriydi. Gelgelelim, Landru, aynı şeyi yapmamıştı ve başını kıpırdatmamıştı bile; çünkü o, böyle birşey olmayacağını biliyordu. Onun bu hâli, mahkemenin gözünden kaçmadı ve neticede suçlu bulunarak ölüme mahkûm edildi."

Faizin cinayetleri ise, karine ve emare değil, doğrudan doğruya delillere dayalıdır!..

PARA SİYASETİ

Hiç kimse uzun ve dikkatli bir tahlil yapmadan kimya gibi girift bir ilmi anlayamaz; bu hususun faydalı tarafları olduğu gibi, mahzurlu tarafları da vardır. Sokaktaki adam veya basit bir gazete okuyucusu kendisini bu mevzularda yetkili saymaz ki, bu, işin faydalı tarafıdır. Diğer taraftan kimya tetkikine yeni başlayan bir talebenin, isminden bile haberdar olmadığı birçok temel bilgiye yakınlık kesbetmesi lâzımdır, bu işler de uzun zaman ister; bu ise, işin mahzurlu tarafıdır. Halbuki küçüklüğünden beri herkes iktisat hakkında birşeyler bilir, böylece iktisat hususunda birçok şey biliniyor farzedilmektedir, fakat bunun mahzuru da çok büyüktür; çünkü tahlil ve mantık süzgecinden geçirilmeden edinilen bu sathî malûmatın düzeltilmesi de zordur. Her lise talebesi para hakkında çok şey bilir ve kâğıdı büyük değeri küçük bir parayı kendisinden daha değerli fakat kâğıdı küçük bir paraya tercih eden bir çocuğa veya imzasız bir çek taşıyan adamı öldüren katile güler. Oysa sadece satıhta kalan bilgi, tehlikeli birşey olabilir ve tetkik edildiği takdirde sağduyu bazen saçmalamaktan ibaret kalır. Tıpkı, köylüler çok çalışır ve havalar da müsait giderse, meydana gelen bol mahsulün, zannedilenin tersine olarak ziraî gelirin azalmasına sebep olabilmesi gibi.

Paranın kelâmı andıran bir yanı var... Hâle nisbetle mevcut olmayan mâzinin kelâm mahfazasında saklanması ve henüz gerçekleşmemiş istikbâlin onda hayâl kaydıyla var olması gibi...

Geçmiş emek ve geçmiş veya geçmeye mahkûm mal izâfî bir değer olarak paraya yüklenirken, süren veya hayâli mal ve hizmet de onun izâfetine mevzu oluyor... Paranın iktisadî unsurlar arasındaki nazım rolü, "para siyaseti"nin ehemmiyetini tabiî olarak gösteriyor. Biz "para siyaseti" yanında, bu meselenin "siyaset ve para" şeklinde bir nevî "siyaset parası" yönüne de değinmek istiyoruz. Kolayından görünmeyen ve doğrudan ele alınmayan bu mevzu, aslında bir "dünya görüşü" ile ona bağlı iktisat anlayışının en temel birkaç hayatî unsurundan biridir; ve para davasını temellendirememiş ve sağlama alamamış radikal bir "dünya görüşü"nün rejim plânında tutunması mümkün değildir.

Umumî bir bakış içinde ve "devlet" ve onun "siyasî hâkimiyet" prensibi kaydı çerçevesinde "para meselesine müdahale", "siyaset ve para" mevzu ile onun içindeki "para siyaseti" davası bakımından, kısaca değinilmesi gereken bir husus: Para ve siyasî hakimiyet.

Para basmanın hükümdarlara ve prenslere ait bir imtiyaz ve bir yetki olduğuna dair tarih boyunca kökleşmiş bir kanaat vardır. Hükümetler, tarihin ilk çağlarından itibaren, kral iradesine veya kanuna dayanarak paraya resmî bir karakter vermişler ve ödeme araçlarının niteliklerini tayin etmişlerdir. Devletin para tedavülüne müdahalesi, başlıca dört nokta etrafında toplanmıştır:

— "Para fonksiyonu görecek maddelerin cinsini, büyüklüğünü, ağırlığını ve ayarını tayin... Ödeme vasıtalarının emisyon rejimini ve taşıyacağı alâmetleri tesbit... Para basma işlerini ya kendi üzerine almış, yahut kontrol etmiştir...

Kendi alâmetlerini taşıyan resmi ödeme araçlarının mübadelelerde kabulünü mecburi kılmıştır."

Devletin bu şekilde para rejimini düzenlemesi, içtimaî ve iktisadî bir zaruret değildir. Tecrübeler, devletçe arkalanmaksızın ödeme vasıtalarının itibar görebileceğini, yahut kanun kuvvetine rağmen paranın bazen itibardan düşebileceğini göstermektedir. Tarihte, özel teşebbüs tarafından piyasaya sürülmüş ödeme vasıtalarının resmî para derecesinde kolaylıkla tedavül ettiğini gösteren örnekler vardır.

●

Devletin para rejimine müdahale etmesinin birinci sebebi, devletin malî menfaatleri ile ilgilidir. Para mekanizması, dört kanaldan hazineye gelir sağlayabilir:

Sikke kıymeti "ticarî mübadele değerine denk" kıymetli madenlerden para basılırken, devlet belirli bir "darphane resmi" alır. Devletin aldığı bu paraya "tuğra hakkı" denilmektedir.

"Ticarî mübadele değeri" resmî sikke kıymetinden az olan ufaklıkların basılmasını devlet bizzat yapar. Sikkenin resmî kıymeti ile içindeki metalin fiyatı arasındaki fark, hazineye kalır.

Hazinece bastırılıp tedavüle çıkarılan "kaimeler", hazine hesabına bir hasılat teşkil eder. Kaime, "ferman" anlamında olup, belirli bir değerin yerini tutan "kâğıt para" demektir.

Devlet, özel teşebbüsçe işletilen Merkez Bankalarından faizsiz avans alır. Merkez Bankası'nın "reeskont" kârından bir kısmını hazineye intikal ettirir. Merkez Bankası'nın kârından hisse alır; yahut bizzat Merkez Bankası'm kurar veya faaliyette bulunan para basma müessesesini devletleştirir.

●

Devletin para rejimine müdahale etmesinin ikinci sebebi, siyasî karakterlidir. Tarihte, parayı bir hâkimiyet sembolü addettikleri için, hükümdarlar sikke kestirmeye bilhassa önem vermişlerdir. Padişahlar ve krallar, para basmanın kontrolünü hükümdarlık yetkisinin bir parçası telâkki etmişlerdir. Devlet, parayı yalnız kamu düzenini ilgilendiren bir araç saymamış, aynı zamanda kendi kudret ve itibarının işareti olarak benimsemiştir. Her devrin siyasî rejimi, tedavüldeki para üzerine kendi alâmetlerini koymuştur. Doğuda, hutbe okutmak ve sikke kestirmek, istiklâl ve cülûsun tescili olarak yorumlanmıştır.

●

Devletin iktisadî hayata müdahalesi ile para rejimi arasında az çok ilgi bulunduğu düşünülebilir. 20. yüzyıl başlangıcına kadar, dünya paraları altuna dayanıyordu; ve devletin para siyasetine ait tedbirlerle iktisadî hayatı etkileyebilme kudreti sınırlı idi. Birinci Dünya Savaşı'mn tecrübeleri, iktidarın, iktidarın iradesiyle satın alma gücü meydana getirebilmek ve halkın "kaime" tedavülünü yadırgamayacağını göstermiştir. İktidarın iradesiyle satın alma gücü meydana getirebilmek ve "para arzı"nı genişletebilmek imkânı, "iktisadî devlet müdahalesi"ne yeni ufuklar açmıştır. Ancak hükümetler, "para arzı"nı kendi politikalarına göre ayarlayabilmekle beraber, "paranın kıymeti"ne her zaman ve kesinlikle hâkim olamamışlardır.

●

"Para siyaseti"nin, öz ilmine mahsus ve iktisadî hayatın unsurlarına nisbetle ele alınabilir bir mevzu olmanın yanında, "dünya görüşü"ne nisbetle "siyaset" ve bu siyasete nisbetle "para si-

yaseti" şeklinde ele alınması zaruretine temas etmiştik. Paranın iktisadî hayattaki nazım rolü dikkate alındığında, bizim için meselenin bir yönünün "ruhî ve ahlâkî", diğer yönünün de birinci yön emrinde kaskatı iktisadî zaruretlere bağlı "teknik" bir yön belirtişi anlaşılır. Eserimizin bütününden görülebilecek bir mânâ olarak belirtelim ki, bizim "para siyasetimiz", klasik ve malûm soydan bir iktisadî yaklaşımla İslâm'a bakış ürünü değil –ki bir takım İslâmî niyetli çalışmaların kısır, çelişkili ve havada kalmasının sebebi budur–, doğrudan doğruya "İslâm'a muhatap anlayış"ın iktisadî meselelerde tecellisi şeklindedir. Bu ise, bizi diğerlerinden ayırıcı bir benzersizlik ifâdesidir.

"İslâm inkılâbında siyaset, içeriye doğru, her çizgisi ve noktası tamam bir ideolocya manzumesine dayalı bütün bir oluş işinin manivelâ dehâsıdır. Bu yüzden o, teker teker kendi aslî hamle ve hareket şubeleri içinde ifâde edilebilir; toplu ve merkezî olarak belirtilemez... İslâm inkılâbında toplu ve merkezî siyaset, ancak HARİCÎ POLİTİKA ifâdesiyle, dışarı doğru olanıdır"... Yine BÜYÜK DOĞU İDEOLOCYASI'ndan, İslâm'da siyasetin esası:

— "İslâmın sayısız dallara ayrılan siyaseti tek gövdede birleşir: Bütün insanlığın İslâma teslim olmasını sağlayıcı usûl... Teslim olmakta selâmete çıkmak, selâmete çıkmakta İslâma ermek, İslâma ermekte sonsuz kurtuluşu bulmak vardır; ve İslâm siyasetinin baş hedefi, İslâm ülkelerinin içinde ve dışında, insanlığı bu saadete erdirmektir... Siyasetinin bu esasî hedefi yolunda İslâm, iki esasî vasıta kullanır: Kılıç ve kalem...

Kılıç maddeyi, kalem de ruhu fethetmenin bütün vasıta ve âletlerine şâmil iki remzdir."

Sözkonusu siyaset anlayışı çerçevesinde görülüyor ki, millet - devlet ve bunların siyaseti, "Başyücelik Devleti" hâlinde "ordu millet" teşkilâtlanmasının ürünüdür; ve bu teşkilâtlanma çerçevesindeki iktisadî hayat ve unsurlarını tanzim işi, başlıbaşına bir "hayat tarzı" olarak, bugün dünyaya hâkim Batı hayât tarzı ve bu tarza mahsus bir iktisadî anlayışla kavranamaz.

●

"Siyaset parası" davasının kolayından tatbik edilebileceği misâllerden biri, "faiz yasağı" davasıdır. "İnsan, çıkarını düşünen bir mahlûktur" diye başlayan ve onun çıkarını domuzlar gibi ne varsa tüketmeye ayarlı bir anlayışla değerlendiren bir bakış açısı, bizi anlayamaz. Bir müslümanın çıkarı, Allah'ın rızasında ve ahiret gününü düşünmektedir; aynı murada mebni olarak, ümmetin hayrında, Allah'ın hükümlerinin yeryüzüne hâkim kılınmasındadır. Bu yüzden de, "İslâm iktisatı" hususunda serdedilen hususlar, iktisadî hayatın her görüş için geçerli umumî hükümleri müstesna, sadece müslüman toplumu - devleti için geçerlidir.

●

Birtakım iktisatçılar, iktisadî bunahmların sebebi olarak "para siyaseti"ni, "para mekanizması"nın iyi ayarlanamamasını görmektedirler ki, biz de –elbette tek sebebi buna bağlamayarak– bu kanaatteyiz. Yine bu sebebtendir ki, meselenin sadece teknik bir seviyede değil, alâkalı olduğu sistem unsurları içinde geniş bir çerçevede ele alınması gereğine inanıyoruz.

PARANIN ROLÜ

Parayı diğer mallardan ayıran başlıca nitelik, herkes tarafından tereddütsüz kabul edilmesi ve sınırsız sürüm kuvvetine sahip bulunmasıdır. Mal talebi, insanların ihtiyaçları ve tercihleri ile sınırlıdır. Bütün mal çeşitlerinde, insanların arzulayabilecekleri ve piyasanın kaldırabileceği bir miktar vardır. Buna karşılık, fertlerin parayı fazla ve lüzumsuz bulmaları istisnaî bir durumdur. Para, kolaylıkla mal ve hizmete çevrilebilen bir araçtır ve bundan mümkün olduğu kadar fazla edinmekle, insanlar güven ve kuvvet kazanmak isterler. Paralı ekonomi, büyük servetler toplanmasına zemin hazırlamıştır.

●

Millattan önce 5. yüzyılda, Yunanistan'ın kıyı bölgelerinde, halkın para tedavülüne alışmağa başlamasıyla, aile ekonomisinden piyasa düzenine doğru sosyal bünye değişikliğine yol açan bir geçiş hareketi yaşanıyor... Sitelerin nüfusu artıyor... Esnaf, tüccar, sarraf ve armatörlerin işleri genişliyor... Yabancı tacirler, Yunan sitelerinde faaliyet hâlinde.

●

Paralı ekonomi, ticaret ve istihsali mahmuzlayıcı ve milletler arası münasebetleri tahrik edici bir rol oynamıştır. Paralı mübadele sisteminin yayılması ile, medeniyetin ilerleme temposu hızlanmıştır. Gelişme temposunda, para bolluk ve darlığının tesirleri daima hissedilmiştir.

●

Tekrar tekrar belirtildiği üzere, paranın en önemli fonksiyonu "mübadele aracı" olmasıdır.

Para, satın alma gücünün sembolüdür ve paranın herkes tarafından tereddütsüzce kabul edilmesi, sahiplerine kullanılmağa hazır satın alma gücü temin etmesindendir. Herhangi bir madde, hazır satın alma gücünden beklenen nitelikleri haiz bulunduğu takdirde, "mübadele aracı" fonksiyonunu görebilir. Bir maddenin "mübadele aracı" olarak kullanılması, sadece temsil ettiği satın alma gücüne bağlı değildir. Güven ve alışkanlık da, paraların geçerliğinde rol oynayabilir.

●

Paranın ikinci fonksiyonu, "standart kıymet ölçüsü" olmasıdır. İktisadî değer taşıyan mal ve hizmetlerin bedeli, "para vahidi - birimi" ile ifâde edilmektedir. "Fiyat mekanizması", para hesabı üzerine kurulmuştur. Paranın bütün mübadelelerde "ortak" ve "standart" kıymet ölçüsü teşkil etmesi, "iktisadî hayat"ı son derece kolaylaştırmaktadır. Satın alma gücü kesin ve açık olarak bilinen herhangi bir mübadele aracı, "standart kıymet ölçüsü" hizmetini görebilir. Bu sebeple, para olarak kullanılan cismin üstüne kıymetinin yazılması, âdet hâline gelmiştir. Madenî sikkelerde ve kâğıt paralarda, bunları tedavüle çıkarmağa yetkili olanlar, mühür ve imzaları ile kıymetinin kemmiyetini belirtmektedirler. Ödeme vasıtalarının "standart kıymet ölçüsü" olarak yapabilecekleri hizmet bakımından, madenler ve kâğıt arasında bir fark yoktur. Önemli olan husus, paraya resmen atfedilen değer ile paranın gerçek satın alma gücü arasında ahenk bulunmasıdır. Satın alma gücü istikrarsızlık arzeden paralar, "standart kıymet ölçüsü" olabilmek vasfını kısmen kaybedebilirler.

●

Paranın üçüncü fonksiyonu, "tasarruf aracı" olmasıdır. Fertler, yalnız günlük harcamaları için para kullanmazlar. Gelir ve varlıklarının bir kısmını "likid" durumunda, yâni kullanılmağa hazır "satın alma gücü" olarak muhafaza ederler... Tasarruf aracı olarak, paranın iki şekilde saklanması mümkündür: Fertler, tasarruflarını kendileri saklarlarsa, bu para bir süre piyasadan çekilmiş demektir. Kiralık banka kasasında, cüzdanda, kemerde, çekmecede veya şilte arasında saklanan paralar gibi. Fertlerin tasarruflarını hiç bir maksada kullanmaksızın nakid hâlinde hareketsiz tutmalarına "iddihar" veya "gömüleme" denir. Tasarruf, bankaya tevdi edilirse, yine "likid tasarruf" fonksiyonu gerçekleşmiş olur. Bu takdirde, sahipleri diledikleri vakit satın alma gücünü bizzat kullanmak imkânına sahip bulunmakla beraber, para tedavülde kalır ve piyasa bu paradan istifadeye devam eder.

●

PARA KIYMETİNİN İSTİKRARI, likid tasarruf vasıtası hizmeti görebilme kabiliyetini tayin eden en önemli faktördür. Para kıymeti zamanla azaldığı takdirde, nakdî tasarrufların satın alma gücü de tedricen erimektedir.

PARA PSİKOLOJİSİ

"Muhtemelen, niçin iktisat okunması gerektiği suâlinin en iyi cevabını Lord Keynes, birçok tartışmalara sebep olmuş klâsik kitabının sonunda şu şekilde vermektedir: Siyasî yazarların veya iktisatçıların fikirleri doğru olsun veya olmasın, bunlar umumiyetle zannedildiğinden çok daha tesirlidir. Denilebilir ki dünyayı bu fikirler idare et-

mektedirler. Her türlü entellektüel tesirlerden masun olduğunu zanneden pratik insanlar, umumiyetle artık hayatta olmayan bir iktisatçının eseridir. İktidarda bulunan ve havadan sesler işiten çılgınlar birkaç sene evvel yazı yazmış akademik bir yazardan ilham alırlar. Eminim ki, müktesep menfaatlerin kuvveti, fikirlerin tedrici tesirinden çok daha zayıftır. Bu hemen kendisini göstermez ve muayyen bir gecikmeye tâbi olur; zira, iktisadî ve siyasî düşünce sahasında 25-30 yaşlarına geldikten sonra yeni teorilerin tesiri altına girenler çok değildir. Bu itibarla memurların ve siyaset adamlarının ve hattâ ihtilâlcilerin hadiselere tatbik ettikleri fikirler o kadar yeni olmayabilir; fakat, ergeç, iyilik veya fenalık için tehlikeli olan müktesep menfaatler değil, fikirlerdir."

Siyasî yazarların veya iktisatçıların fikirleri doğru olsun veya olmasın, bunlar umumiyetle zannedildiğinden çok daha tesirlidir; bu görüş çerçevesinde ve bizzat bu görüşe vücut veren ve kapsayan bir hakikat olarak, "hâdiseye yanaşan insan şuuru" davası şeklinde "ruhî faktör"ü anlamak zor olmasa gerek. Bunu çeşitli yönlerden misâllendirme davası üzerindeyiz.

17 Ocak 1983... İçinde bulunduğumuz tarihten (1995) tam 12 sene evvel... Rahmetli Üstadım'ın yanındayım... Soruyor:

— "Sizin çek meselesi ne oldu?"

— "Hüsnüniyet meselesi efendim..."

— "Nasıl hüsnüniyet meselesi, daha vakti gelmedi mi?"

Bu dava, herkesin farkında olmadan ve üze-

rinde durmadan gerçekleştiriverdiği basitleri, üzerinde durduğum için gerçekleştirememem ve bir zaman neredeyse bakkaldan bir ekmek almamı bile güçleştiren, aracılara sahte vücut veren hâlimden bir iz, bir misâl, bir nişan... Her ân, en küçük hareketimizin bile olmaması için sonsuz sebep varken olabilmesine şaşmadan, zâten öyle olması şartı varmış gibi ve belki de bu yüzden nefs emniyeti ve tabiîlik içinde yaşıyoruz. Nefes almak bile ne?.. Ağzımdan çıkan bir takım seslerin mânâyı karşı tarafın ruh yuvasındaki mutabakat olarak bulması, iki insanın en basit mânâda bile anlaşabilmesi ne?.. İşte topyekün hayatı durdurabilecek bir basitin ukdesi:

— "Efendim, bakkala gidiyoruz ve adama parayı vererek tabiî olarak yapması gereken şeyi bekliyoruz. Adam parayı kasaya atıp hiçbir şey yokmuş gibi "ne istiyorsun?" dese, parayı verdiğimizi ispat edemeyiz!"

— "Aaa! Tabiî, tabiî!.. Ben hep söylerim zaten, "kesin birşey yok!" diye... Demek sende de oluyor... Berber traş ederken hep huylanırdım; eli bir kaysa, ustura gırtlağımı kesecek... Bende hep vehimdi bu... Şah-ı Nakşibend Hazretlerinin hep devam ettiği ölçü: "Allah'tan başka davranış ve kuvvet sahibi yoktur!"... Nakşîlik bütün ruh inceliklerini toplayan yol... Çok güzel bir söz söylemiştin, "ayakta duruşuma hayret ediyorum!" diye... Hayret... Ben öyle kuru sıkı pohpoha bakmam, bir söz fetheder beni!"

"Sırat köprüsü kıldan incedir ve herkes bunun üstünden geçecektir!" sözü karşısında, bunu muhal görene verilen cevap:

— "Bunu muhal görüyorsun; halbuki sen, on-

dan daha ince olan bir köprü üzerinden geçiyorsun ki, bu senin düşüncendir!"

Hakkı görenlerin nazarında eşya âleminin düşüncede var olduğunu ve bu hakikati fizik ilminin de "eşya, gölge ve hayâlden ibaret" kaydıyla tesbitini hatırlarsak, üzerinden geçtiğimiz - yaşadığımız dünyanın "kıldan ince" teşbihini de geride bırakıcı bir incelikle nitelenişini kavrarız... Bu hakikatin farkedilişine dair bir espri - ruhî ukde hâlinde ona maledilebilecek soydan olan benim vehmim –diyelim–, şayet bir dakika için olsun bütün insanları istilâ edecek olsa, bir dakika süren deprem felâketinden daha büyük fevkalâdeliklere yol açılacağını hayal edebilmek lâzım!..

"Başımda ne sabit fikirler, kurcalayışlar, tırmalayışlar... Bütün bedahetler, meccani ve hazırlop insan emniyetleri nazarımda yeniden gerçekleştirilmesi lâzım birer mahiyet. İnsanların kaşları, gözleri, parmakları bile tuhafıma gidiyor, bunları ilk defa görüyormuş ve sebebini anlayamıyormuşcasına bir garabet duygusu beni kaplıyordu. Sokakta, arkamdan kaldırıp önümde yere bıraktığım ayağımın iki hareketi arasındaki zaman atomlarını birbirine bağlayamayacak kadar yaman bir metafizik teri dökerken, ayağımın değdiği her noktada arzın kışrı çökecekmiş gibi korkunç bir istinatsızlık vehmi çekiyordum!"

Vehim ve şüphe... Günübirlik hayatın meseleleri içinde herşeyi tabiî ve "kaskatı realite" gören kalabalıklara mukabil, her şeyin künhüne inmeye memur cins yaratılışlar, vehmine giriftar oldukları her şeyde o şeyin bedahetini yeniden ve yeni olarak keşfetmek zorundadırlar. Yukarıdaki paragrafta Üstadım'dan işaretlediğim husustan

sonra, sanırım bu bahiste işaretlenmesi uygun bir şiirimdeki şu mısra:

— "Mekânın ruhu zaman / ince hayâl bir yerde / Eşya kayar elimden / aşinayım bu derde."

Vesilesiyle hatırlanması gereken; şu para ne tuhaf bir nesne!..

●

19. yüzyılda, Afrika'nın bazı yerlerinde, yerliler her nasılsa Marie - Therese'in resmini taşıyan Avusturya - Macaristan altunlarını kabul etmeğe alışmışlardır. Avrupalı seyyahlar, bu yerlilere çağın en itibarlı ve aranılan parasını, yâni İngiliz altunlarını kabul ettirememişlerdir. Yerliler, kendilerine verilen sikkeler üzerinde Marie-Therese'in resmini görmedikçe, kıymeti ne olursa olsun reddetmişlerdir... Güven ve alışkanlık davası!..

●

Plâtin, altundan daha kıymetli bir metaldir. Rusya'da, bir zamanlar plâtinden para basılmıştır. Fakat hükümete güveni olmayan ve plâtine alışkın bulunmayan halk, bu sikkeleri yadırgamıştır... Kıymetli metallere gösterilen bu tereddütlerin aksine, itimat ve alışkanlıkların tesiri ile ticarî kıymeti sıfıra yakın maddelerden kesilmiş veya basılmış paraların kolaylıkla tedavül ettiği durumlar az değildir. Mal ve hizmetlerin bedeli olarak tereddütsüzce kabul edilen maddeler, "mübadele aracı" gibi kullanılabilir.

●

Daha önce de belirttiğimiz üzere, para, mal ve emeğin değerinin bir sembole bağlanmasını ifâde eder ve bunların takas ve tedavülüne yarar nesne... Ve –bugünkü– paranın kıymeti, zâtî key-

fiyetinden değil de insanların ona atfettikleri değerden. "Değerler", temelde ruhî nisbeti belirtir sıfatlardır; ve para, bahsettiğimiz değerlerin sembol karşılığı... Öyle ya; avuç içi kadar bir kâğıt parçası, zâtî değeri ile ne iken, zâtî değeri kendisiyle mukayese bile edilemez ne kadar değerli mal ve hizmetlerle takas ediliyor. Eski devirlerin maden olarak ve nadirlik bakımından zâtî kıymet ifâde eder altun ve gümüş paraları yerine, zamanla değersiz madenle değişen ve sonra günümüzde de kâğıt şekliyle tedavülde bulunan para, bir "kaime"dir... Eskiden halkın kâğıt paraya "kaime" deyişi ne kadar da doğru imiş; yerine kaim olma, yerine koyma mânâsına, kaime.

●

Kolayından anlaşılacağı gibi, para, sosyal bir anlaşma ile meydana gelmiştir; herhangi bir madde para olarak kullanılırsa, bütün insanlar bunun zâtî kıymetine inanmasalar bile ona kıymet atfederler. Muayyen bir madde ile mal satmak ve satın almak mümkün olduğu müddetçe, insanlar muamelelerini bu madde ile yapmaya razı olacaklardır... Paranın şu paradoksu vardır:

— "Para, kabul edildiği için kabul edilmektedir!"

Pek mühim bir dava... Paranın bu hususiyetinden dolayı, "cebrî tedavül" sadedinde, özellikle yeni bir hayat tarzına göre iktisadî yapılanma sürecinde, –elbette sömürge ve parya tipi yapılanma değil, inanılan ideolocyanın ben merkezli şahsiyetli yapılanmasını kastediyorum–, "paraya güven" ve "paranın değerli olması" bakımından "kamu iktisadî teşebbüsleri"nin rolü görmezden gelinemez.

●

Takas usulünün profesyonel satıcılara sağladığı avantaj dolayısıyla tarih sahnesine geç çıkan "para", iktisadî hayattaki köklerini zamanla derinleştirmiştir. Para sistemlerinin tutunmasında, ihtiyaçlar kadar, geleneklerin de tesiri olmuştur. Para tedavülüne alışmış bir ekonominin mübadele vasıtalarından vazgeçmesi artık düşünülemez... Paranın iktisadî hayatta vazgeçilmez bir araç olduğunu gösteren büyük bir tarihî deneme, Sovyet Rusya'da geçirilmiştir. "Harp Komünizmi" çağında, Lenin, parayı kaldırmağa ve fiyat kavramını silmeğe teşebbüs etmiştir. Rus lideri, halka, paramn bir kapitalist vasıtası olduğunu anlatmağa çalışmıştır. İleride birgün kaldırımları altunla döşerse –ki bizce altunun bir bakıma tapınılan bir madde olmasının tersine, maddî ve manevî değeri bu kadardır–, sarı metali kasalardaki fonksiyonundan daha faydalı bir işe kullanmış olacağını yazmıştır. Komünist iktisatçılar, geniş bir "parasız ekonomi" tecrübesine girişmişlerdir. Devlet memurlarına ve işçilere gıda maddeleri, giyecek eşyası, gaz yağı ve elektrik cereyanı parasız verilmiştir. Parasız çalışma ve mübadele sistemini gittikçe yayarak ekonominin 10'da dokuzuna uygulamışlardır. Fakat bu deneme, piyasanın karışmasından ve istihsalin felce uğramasından başka netice vermemiştir; ve Rusya, tekrar paralı mübadele sistemine dönmek mecburiyetinde kalmıştır.

●

Paramn iktisadî hayata kazandırdığı canhhk ve büyük servetler toplanmasına zemin hazırlaması, Yunanistan'da değişik görüşlere yol açmış... İnsanların çıkarlarını düşünmelerini normal gören ve yoğun ticarî faaliyetin faydalı olduğuna inananlar, bir grup.

●

Klasik Yunan filozofları nazarında ise, paralı ekonominin getirdiği sistemin eleştirisi hâlinde servet ve kazanç:

— "Servet ve kazanç, hür insanlar için zarurî ve temenniye şayan değildir. Maddi ihtiyaçları karşılamak üzere, esirlerin çalıştırılması kâfidir. Hür insanlar, yurdu korumak, toplumu teşkilâtlandırmak ve fikir hayatını zenginleştirmek için yaratılmışlardır."

●

Eflâtun, cemiyette tedavi edilmesi gereken iki hastalık bulunduğuna inanıyordu: Zenginlik ve fakirlik... Ve ticaretin şerefli bir meslek sayılamayacağını ileri sürüyordu. Altun ve faziletin, terazi gözlerine konulmuş iki ayrı ağırlık gibi olduğunu, biri ağır basarsa diğerinin değerinin azalacağını söylüyordu.

●

Aristo da, ticarete ve bankacılığa cephe almıştı. Faizle para verilmesini adaletsiz bir hareket sayıyordu; çünkü faizle işletilen para, mübadeleyi kolaylaştıran bir vasıta olmaktan çıkmakta ve müstahsil bir kıymet mahiyetini almakta idi. Faiz, geçim ihtiyaçlarını karşılamak üzere borç alanların yük altında ezilmelerine ve tefeciler tarafından sömürülmelerine sebebiyet vermekte idi. Sırf kazanç gayesi ile yapılan faaliyet, tabiata aykırı idi.

●

"Belki de inanmazsınız anlatacaklarıma, çünkü görmesem ben de inanmazdım. Ama buna da şaşmamalı, yabancı töreler bizimkilerden ne kadar ayrı olursa o kadar az inanılır onlara. Bu-

nunla beraber, doğru düşünen, aklı başında bir insan, Utopia'lıların başka milletlerden çok ayrı düşündüklerini bildiği için, altunu ve gümüşü bizlerden çok başka türlü kullanmalarına pek de şaşmıyabilir. Utopia'dâ para denilen şey karşılıklı alışverişlerde hemen hiç kullanılmaz. Para, tabiî ama olmayabilecek belâlı durumlar için saklanır. Altun ve gümüş bu memlekette, tabiatın onlara verdiği değeri taşırlar sadece. Bu iki maden, demirden çok daha aşağı görülmekle beraber, insan için su ve ateş kadar yararlı sayılır. Az bulunmalarından ötürü değerli sayılmaları insanoğlunun çılgınlığına verilmeli. Tabiat, o eşsiz ana, altun ve gümüşü yararsız, boş nesneler olarak çok derinlere gömmüş; oysa, havayı, suyu, toprağı, iyi ve gerçekten yararlı olan her şeyi gözler önüne sermiştir... Utopia'lılar kendi geleneklerine uygun, ama altunu tanrılaştıran bizim törelerimize aykırı bir kullanma yolu bulmuşlar. Yiyeceklerini, içeceklerini topraktan veya camdan güzel biçimli ama az değerli kaplara koyarlar; altun ve gümüşü ise, ortak evlerde olsun, en bayağı işlerde kullanırlar. Hattâ hacet giderdikleri oturaklarını bile altun ve gümüşten yaparlar. Kölelerinin zincirlerini, çok kötü suçlar işlemiş mahkûmların nişanlarını yapmak için bu madenlerden yararlanırlar. Mahkûmların parmaklarında ve kulaklarında altun halkalar, boyunlarında altun gerdanlık, başlarında altun bir çember vardır... Kısacası, altun ve gümüşü kepaze etmek için ellerinden geleni esirgemezler. Başka yerlerde, insanın elinden altunlarım almak, ciğerini sökmek kadar acı bir şeydir. Utopia'da ise, altunlarım yitirmek kimsenin umurunda değildir... Utopia'lılar, deniz kıyısında inciler, kayalıklarda elmaslar, kıymetli taşlar toplarlar. Aramadan buldukları bu taşları cilalayıp kü-

çük çocuklarına süs diye takarlar. Ama çocuklar büyüyünce, bu nesneleri küçümserler ve ana - babaları bir şey söylemeden bunları kendilerine yakıştırmayıp bir yana atarlar. Tıpkı bizde çocukların büyüyünce, zipzıplarını, bebeklerini attıkları gibi. Başka memleketlerde benzeri olmayan bu töreler, Utopia'lıların içlerinde bizimkilerden çok ayrı duygular, düşünceler meydana getirir."

●

Utopia: İdeal. Hayâli. Son, kesin. Bütün, tamam... Ünlü İngiliz yazar Thomas More'un, ünlü eseri "Utopia"dan gösterdiğimiz altun ve gümüşe olabildiğince aşağılayıcı bakışı, aslında eserin bütününe hakim fazileti ve toplum menfaatini yücelten ve yer yer İslâm tarihinden tabloları bu çerçevenin has unsuru hâlinde aplike eden bir tahassüsün ifâdesidir; bu hususun üzerinde duracağız... Ve yine Thomas More'dan, ona atfedilen bir görüşle para ekonomisinin neticesi:

— "Para ekonomisinin hâkim olmasıyla birlikte genel bir ahlâksızlık başlamış, şeref ve namuslara kadar herşey parayla satın alınır olmuştur."

●

Kari Marks, "Yahudi Meselesi" isimli eserinde, "Yahudi, para ve ahlâksızlık" arasındaki ilgiyi şöyle çerçeveler:

— "Yahudi dininde para, adamın faziletir; hattâ erkekle kadın arasındaki münasebetler bile bir ticaret mevzuu olurlar, kadın bir trafik mevzuu hâline gelir."

●

Paranın tasarruf ve sermaye ifâde eder yönüne dair ve ahlâkî alana sirayete ait bir misâli de, Yunan tarihçisi Herodot'dan gösterelim:

— "Lidya'nm bütün genç kadınları evlenirken kocalarına drahomaları biriktirebilmek için kendilerini satıyorlardı. Genç kadınların fahişelik yapmaları açısından Lidya'nın gelenek ve görenekleri Yunan'dakilerden pek farklı değildi. Tarihi kayıtlara göre, Lidya'lılar altun ve gümüş para yapan ve perakende ticarette kullanan ilk insanlardı."

Hindu destanlarındaki atıflar gözönüne alınırsa, ondalık bozukluklar da dahil, sikkelerin Hindistan'da birkaç yüzyıl öncesinde kullanılıyor olması mümkündür görüşü, daha önce işaretlediğimiz üzere, Aşağı İndus kıyılarındaki kazılarda kesinlik kazanmıştır; hem de Milattan önce 2.900 yıllarına âit bir eskilikte... Lidya'lılardan sonra Yunan şehirleri ve Sicilya'daki sömürgelerde sikke işi büyük ölçüde gelişerek başlıca sanat hâlini alıyor. Söylendiğine göre, günümüze kadar gelen bazılarının güzelliği soluk kesici... Büyük İskender'den sonra sikkelerin üzerine hükümdarın başının resmedilmesi geleneği yerleşiyor; bundan amaç, hükümdarın kendisi için uygun gördüğü şahsî bir jest olmaktan çok, madenin ağırlığı ve kusursuzluğunun garanti edilmesidir. Suetonius'a göre, Caligula'nın ölümünden sonra resminin bulunduğu bütün paralar toplatılıp eritilmiş, böylece yalnızca adının değil, zorbanın yüz hatlarının da unutulacağı umulmuştu... Bizim paralara gelince; resmi rakamlar bir yana, enflasyonun yüzde 150'yi bulduğu ve Avrupa Gümrük Birliği gibi halkın ırzını Batı'ya teslim edercesine bir davranışın bayram havası içinde kutlanılmaya kalkışıldığı bir vasatta, estetik olarak da paçavradan ibaret paralarımızın üzerine, herhâlde Fatih'in ve Yavuz Sultan Selim'in resimleri yakışmazdı!..

●

İktisat, önemli bazı akademik mevzulara yakındır; sosyoloji, siyaset ilmi, psikoloji ve antropoloji tetkikleri, iktisat araştırmaları ile içiçe geçmiş durumdadır... İşte bir misâl:

— "Hindistanı ziyaret eden bir iktisatçı, bu fakir memlekette ineklerin mukaddes hayvanlar olduğunu ve bunların milyonlarcasmın yem bulmak gayesi ile sokaklarda dolaştığını görür. Hakiki insan tabiatı hakkında hiçbir bilgisi olmayan saf bir iktisatçı, bu sürüleri, nüfusun yetersiz gıda rejimini ıslah edebilecek ana protein kaynağı olarak mütalâa edebilir; gelenek psikolojisine nüfuz etmiş bulunan olgun bir ilim adamı ise, Hindistan'ın iktisadî gelişmesini tahlil ederken bu sosyolojik davranışı hesaba katar... Böyle bir ortamdaki siyasî bünyeyi ve tazyikleri anlamak zorundadır."

İktisatın "insan"a göre kıymet hükmü ve kendi mevzuu içindeki kıymet hükümleri, insanın ona atfettiği değer olarak, ahlâk ve kıymet hükümleri sahasının mevzuudur; ruha nisbet işi... İnsanı iktisadî faaliyet gayesine göre açıklama yerine, iktisadî faaliyeti insana göre açıklama... Başka bir misâl:

— "Kızılderililerin bir kısmı servet biriktirmemeyi gaye edinirler ve potlaç adını taşıyan bir ayinde bütün servetlerini terkederler. Sahip olma ve çıkar davranışından bir sapma olan bu olay, antropologlar için hayret edilecek bir hadise sayılmaz; zira onlar çeşitli müşahedeler sonucunda, bir medeniyette doğru olan bir davranışın, diğer bir medeniyette cinayetlerin en büyüğü sayılabileceğini bilirler."

●

Eskilerin "kalendermeşrep" dedikleri, dünya alayişine ve gösterişine kıymet vermez, eldeki ve ândaki ile yetinir kanaat sahibi insan tipi... Bu tipin Hak aşıkları "derviş", fikir ve hikmet sahipleri "hakim", derbeder ve başıboş takımı da "serseri" sınıfındandır... Batı'daki hikmet sahibi ve hikmeti seven anlamındaki filozof ile derbeder ve serseri – kuralsız – yaşayan aydın takımı, "kalender" sıfatının aşağı yukarı içindedirler; derbeder ve serseri yaşayan aydın takımının hayat tarzına kelime karşılığı da, "bohem hayatı"... "Kalender" ve "bohem", "tevekkül, kanaat, kendini Allah'a ısmarlama, takva, tamahkârlıktan kaçınma, dünya sevgisinden uzaklaşma" gibi ulvî ahlâk ile, "maceraperestlik, aylaklık, umursamazlık, sorumsuzluk, pislik, ayyaşlık" gibi süflî ahlâk örneklerini birbirine zıt iki cereyan hâlinde yaşatırken, müştereklikleri, paranın kendilerine hâkim olamadığı insan tipini göstermeleridir... Müsbet veya menfî; sözkonusu sınıftaki insanın paraya bakışındaki ruhî ukde, düzünden veya tersinden imân istidadına işarettir.

"Parayı cımbızla tutmak isterim!" diyecek kadar tiksinti tavrı gösteren Üstadım... Parayı para olarak isteyen çeşitli tonlarda ona tapınıcı bir yakınlık duyanlara karşılık, ona hükmeden ve ezen bir mizaç... Gençlik arkadaşlarının hepsi, hangi görüşte olurlarsa olsunlar, onun cömertlik ve parayı hemen elden çıkarıcılık mizacında bir insan olduğunda müşterektirler. Bu yüzden ona taktıkları isim de, tam ona yakışır soydan: Prens... "Para, onun ellerinden kayar giderdi!"... Bohem hayatından İslâmî bir şuura geçişine, onda para, sadece harcanmaya mahsus bir âlet rolü

mânâsım hiç kaybetmedi.... Onun 20 yaşlarına mahsus bir tablo vardır ki, pek bilinmez: Birgün bir arkadaşıyla beraber, ceplerindeki bütün paraları bir havuza atarlar ve parasız yaşamaya karar verirler... "Olmaz"ı bilmez hayal avcısı gençlik heyecanı!..

●

Meşhur İspanyol Ressam Salvador Dali'yi, bir sinemacının kaleminden görelim:

— "Hakkında bilinmeyen bir şey varsa, o da Dali'nin dünyanın en kötü işadamı olduğudur. Çok büyük bir işadamı ve acımasız bir banker olduğu sanılırdı; gerçekte ise, Gala ile tanıştığı ana dek, hiçbir para kavramı yoktu. Meselâ, ona tren bileti alma işiyle karım ilgilenirdi. Lorca ile Madrid'de olduğumuz bir gün, Federicö ondan Alcala Sokağını geçip, Apollo'dan bilet almasını istemişti. Bir operet, Zarzuela oynuyordu. Dali çıkmış, yarım saat kadar gözden kaybolmuş, biletsiz olarak geri döndüğünde de şöyle demişti: Hiçbir şey anlayamıyorum ve bu işi nasıl yapacağımı da bilmiyorum!"

●

"Ahlâk ve fazilet" davacısı, büyük idrak mustariplerinden, ünlü Rus romancısı Tolstoy... Onun sadece "Diriliş" isimli romanına bakmak, nasıl bir nefs muhasebesinden geçtiğini anlamaya yeter... Aristokrat sınıftan iken, onların sun'î, ikiyüzlü, gösterişçi ve debdebeli hayatından tiksinen, yaşanmaya değer hayatı ve ölümsüzlüğü arayan, gençliğinde tarlalarını yoksul köylülere dağıtan ve bu yüzden kendi sınıfındaki insanlar tarafından tuhaf karşılanan bu adamın bir yönü var ki, pek hoş: Romanı gazetede tefrika edilecekken,

kılı kırk yararcasına çatır çatır pazarlık edermiş!..

●

Karşıdan bir adam geliyor; insanlarla ünsiyetinde hep sakar bir tarafı görünecek, sıra dışı, sıra içi tabiîliğinde, ama bu tezadın hafif tedirgin ve belirsiz ürkekliğinde... Özellikle gözlerindeki firarî mânâ dalgalarında bu tesbit edilecek... Sırtında epey eski bir siyah pardösü... Ceketi, son derece ucuz bir kumaştan; omuzları, vücudu çarpık ve estetik olarak çirkin gösterdiği gerekçesiyle, "fazlalık ve lüzumsuz" dediği pamukla köşelenmemiş bu ceketin, "fonksiyonsuz" ve "çirkin" kaydıyla yakası da yok... Örtünmeye mahsus pantolon ve ucuz bir ayakkabı... Yıllanmış çantadân başını gösteren cetveller ve yuvarlanmış karton veya kağıt tomarları, onun mimar olduğuna şahitlik edebilecek yegâne ipuçlarıdır... Bu adam, 34-35 yaşına kadar resim öğretmeni, daha genç çağlarında Ankara Radyosu bağlama Takımı'nda saz çalmış ve harikulâde davudi müzik sesi olan, ressamlığı ve karikatüristliği başhbaşına ele alınması gereken, son derece enteresan bir şahsiyet; bir güzel insan.

Para ile münasebeti de cins... Osmanlı Mimarî üslûbunun bu çağdaş Sinan'ı, mimarî için kullamlabihr mi bilmem ama, "saf" ve "yalın", her türlü yapmacık ve lüzumsuzdan uzak, tıpkı "nezaket, en kolay yapılan şeydir" hikmetinin ifâdesi şahsiyet tüten eserlerin mübdîi idi; aynı şey resmi ve karikatürleri için de geçerli... Genel olarak hayat tarzı da son derece yalın... Parayla münasebeti de... O, gerekli bir nesne; ve gerektiği kadar kullanılması gereken.

Aslında farkedildi mi bilmiyorum; ona cimri dememek için gayret gösteriyorum, çünkü cimri

değildi... "Tutumlu" denebilir; ama ona emsal bir örnek göremiyorum... Cömertti; kendi nefsine ve yalın hayat ölçüsüne uygun çerçevede... Ama kolayından cömert de diyemiyorum... Paranın teshiri altında ve parayla tesir edilebilen? İşte bu hiç değildi!..

Şöyle bir misâl, onu tanıtıcı olabilir: 1966-1967 senelerinde, solculuğun uyuz illeti gibi el sıkandan öbürüne sirayet ettiği ve müteahhidin bile "biz de işçi çocuğuyuz" yollu geçişle kendini "işçi sınıfına yakın" ettiği zamanlarda, kısa adı TÖS olan "Türkiye Öğretmenler Sendikası" vardı. Eskişehir'deki TÖS'de de faal bir fizik hocası; Maarif Koleji'nde fizik hocası ve özel dershanede de çalışan... Hanımı da hoca... Zengin düşmanlığının moda ve "sömürdü, kemirdi" edebiyatının pek revaçta olduğu o demlerde, yoksula sahip çıkmakla, yoksula sahip çıkma numarasında zengine hased duygusu birbirine karışır; ayrıca "yoksuldan yana görünme", kolayından "aydın" geçinmeyi sağlardı... 5 katlı özel dershanenin bina olarak da sahibi hocanın bile "büyük kapitalistlere" düşman bir solcu olduğu ve hemen hocaların bütünüyle solcu bulunduğu okulda, Cevat Ülger "biricik" halktan yana olmayan (!)... Ve, hayat tarzının yalınlığı ve sadeliği içinde, hiçbir işçi ve yoksulun kendisine aykırı bulamayacağı bir tabiîlikle, özel bir gayret göstermeksizin varlığıyla hocalara gıcık gelen bir tip... Sabah akşam dört mevsim parasızlıktan yakınan ve kapitalistlere söven bu insanlar, Cevat Ülger'e nasıl kızmasınlar ki?.. Bir gün, sözkonusu fizik hocası, kendi tabiriyle, "eşiyle çalışıp çabalayıp" bir araba almış... Lâf arasında para sıkıntısından bahis... Cevat Ülger atılıyor:

— "Yahu ben fevkalâde geçiniyorum, para da artıyor; siz iki maaşla nasıl geçinemiyorsunuz?"

— "Nasıl geçinelim ki?"

— "Benim evimin kirası şu kadar, sizinki bu kadar! Sizin kılık kıyafete verdiğiniz şu kadar, benimki bu kadar! Siz öğle yemeğinde iki-üç çeşit yemek istiyorsunuz, ben tek çeşit!"

İş dönüp dolaşıp, kendi maaşının artması değil de, kendinden daha aşağıdakilere ve yoksullara bakılmasına gelince, kuru sıkı halkçıların hepsi bizim Cevat Ülger'e düşman!..

Gerçek ve sahici şahsiyet rahmetli Cevat Ülger'in hayat tarzından cemiyet davası adına kaptığım ders, herkesi içine alıcı bir ihtiyaçlar ve zaruretler tesbitinden sonra, cemiyetteki fert ve sınıfların iş ve özel hayatlarında kendilerini lüzumlu olarak dayatmayan ve maddî ve manevî cemiyet mimarisini örseleyen fuzulîden kaçınılması gereğidir.

PARA NEVÎLERÎ

Madenî sikkelerin, kâğıt kupürlerin, resmî veya özel kişilerce imzalanmış senetlerin, bankalardaki carî hesapların ve daha başka maddelerin para fonksiyonu görmesi mümkündür. Para sistemleri, geleneklere ve hukuk kurallarına göre şekillenebilir; ve zamanla para tiplerinde ve çeşitlerinde değişiklikler meydana gelir.

●

Kendi öz kıymeti, yâni içindeki metal miktarı temsil ettiği satın alma gücüne hemen hemen eşit olan sikkelere "mal para" veya "ölçek parası" denir. Bu nitelikteki paralar eritilince, elde edilen madenin piyasa fiyatı, "resmî kıymet"ine çok yakındır... Altun sikkelerde olduğu gibi.

●

İcabında altun ve gümüşe çevrilebilecek ödeme vasıtalarına "temsilî para" denir. Temsilî paraların tipik örneği, altun ve gümüş karşılıklı "kaime-kâğıt para"lardır. "Altun ve gümüş karşılıklı" kaime, üzerinde yazılı miktarın kıymetli metalle ödeneceği taahhüt edilmiş, resmî veya özel teşebbüs tarafından çıkarılmış paradır.

●

"Cebrî tedavül" mekanizmasına dayanan "kaime-kâğıt para"... Bunun "temsilî para"dan farkı, altun ve gümüşle değiştirmeğe taahhüt edilmeksizin devletin tedavüle çıkarmış olduğu bir ödeme vasıtası olmasıdır. Kanun kuvveti, alacaklıları bu parayı kabule mecbur tutar; fakat hakikatte kaimenin kolaylıkla tedavül etmesi, kanundan aldığı kuvvetle pek az alâkalıdır. Alışkanlık ve ödeme vasıtalarına ihtiyaç, ekonomilerin kâğıt paralara intibakını sağlamıştır.

●

"Konvertibl para-çevrilebilir para"... Talep edildiğinde kıymetli madene veya dövize çevrilebilen para nevî.

●

Satın alma gücünü temsil eden ödeme vasıtaları, sadece tedavüldeki madenî veya kâğıt paralardan ibaret değildir... Bankalarda mevduatı olanların, ödemelerde, nakdin el değiştirmesine ihtiyaç kalmadan, hesaptan hesaba nakil veya çek keşide edilmek suretiyle yapılması mümkündür... Bu tip muamelelerin "kaydî para" tabiri ile ifâde edilmesine sebep, satın alma gücü aktarmalarının kayıtlara işlemek suretiyle gerçekleştirilmesindendir.

●

"Ufaklık" tabir edilen, küçük ve kesirli ödemelerde kullanılmak üzere basılmış madenî paralar... Ufaklık içindeki madenin bedeli, resmî kıymeti ile kıyaslanamayacak kadar azdır. Sözkonusu para çeşidi, sürüm kabiliyeti kanunla sınırlanmış bir ödeme vasıtasıdır. Devlet, ufaklığa bir "kabul haddi" koymak suretiyle, bunların ödemelerde kullanılabileceği en yüksek miktarı tayin etmektedir... Ufaklığa "kabul haddi" konulmasına iki sebepten lüzum duyulmuştur:

— "Altun ve gümüş standardında, tedavüle çıkarılan temsilî paraların kıymetli madene çevrilmesi taahhüt edilmekte idi. Halbuki ufaklığın bir karşılığı yoktu. Temsilî paralara "güveni korumak" ve bu karşılıksız sikkelerin suiistimalini önlemek üzere kullanılışları sınırlanmıştı. Ancak kâğıt para rejimlerinde de, kabul hadleri yine eskisi gibi uygulanmıştır; çünkü büyük ödemelerde, kasdî olarak ufaklık kullanılması, sıkıntılı durumlar meydana getirebilirdi."

●

Temsilî paralara diğer bir örnek, Amerika'daki altun ve gümüş sertifikalarıdır. Altun sertifikaları, Amerika Hazine Bakanlığı tarafından bir vakitler % 100 altun karşılıkla bastırılmakta ve "Federal Reserve" bankalarına kıymetli maden ihtiyatının yerini tutmak üzere verilmekte idi. Gümüş sertifikaları ise yine tam karşılıkla basılmış ve sahiplerine dilediklerinde metale çevirmek hakkını tanıyan tedavül kabiliyetine sahip senetlerdi.

SABİT KIYMET ÖLÇÜSÜ

Ödeme vasıtalarının "standart-sabit" kıymet ölçüsü olarak yapabilecekleri hizmet bakımından,

madenler ile kâğıt para arasında bir fark yoktur. Önemli olan husus, paraya resmen atfedilen değer ile paranın gerçek satın alma gücü arasında ahenk bulunmasıdır. Satın alma gücü istikrarsızlık arzeden paralar, "standart kıymet ölçüsü" olabilmek vasfını kısmen kaybedebilirler.

●

"Standart kıymet ölçüsü" olabilmek bakımından, ödeme vasıtalarını "kuvvetli para", "sağ para" ve "zayıf para" olarak üç gruba ayırmak kabildir.

●

"Kuvvetli para", "nadir para" veya "katı para" gibi tabirler, gerçek satın alma gücü resmî değerinden yüksek olan paraları ifâde etmek üzere kullanılır. Bir memlekette "dış ödemeler aktifi"nin kabarması veya bir "hâkim ekonomi parası"nın milletlerarası ödemelerde standart kıymet ölçüsü ve mübadele aracı fonksiyonu görmesi, "kuvvetli para" durumuna geçmesini sağlayabilir.

●

"Sağ para", resmî kıymeti ile gerçek satın alma gücü az-çok denklik arzeden ödeme vasıtalarına verilen addır. İktisadî dengelerini koruyabilen ülkelerde, ödeme araçları çok defa "sağ para" niteliğindedir.

●

"Zayıf para", fiilî satın alma gücü resmî değerinden düşük olan para tipidir. Malî durumu bozuk düzen giden, dış ödemeleri açık veren veya tedavüldeki ödeme vasıtalarının nitelik ve miktarları ahenksizliklere yol açan ülkelerde, zayıf para şartları ile karşılaşılır.

ASILI KAYBETMEMEK

İktisadî mesele... Şu, bellibaşlı bir ruh vâhidi etrafında madde dünyasını tasarrufu altına alan büyük problem... Fikrî mesleğimiz ve mezhebimizce her şeyi ruha bağlayan biz, onun ilişik olduğu madde âlemini tasarruf işinde yine ruha bağlı bir zaruret görürüz ve maddesine tahakküm edemeyen ruhu, ruhtan sayamayız... Onun içindir ki, havası çekilmiş bir kavanozda sinekler hâline getirilen milleti, GİRİFT OLDUĞU KADAR BASİT ekonomik plânda nasıl kurtarmak mümkün olduğunun, yine BASİT ve TEKNİK şartları üzerinde duruyoruz, duracağız... Bu cümleden olarak, para davası.

İktisadî düşünce tarihine şöyle bir bakıldığında, yenilik diye ileri sürülen çoğu görüşün, eski iktisatçılara âit fikirlerin çağdaş bir ambalaj içinde tekrarından ibaret olduğu anlaşılır; tabiî sadece ambalajın çağdaş olması meselelerin çözümüne yetmiyor... Tıpkı "asrî" kelimesi yerine "çağdaş" demenin bir yararı olmadığı gibi... Üstelik "çağdaş" lâfını "tekâmül" imajı diye kullananlardan ve bir değer ölçüsü diye sunanlardan olmadığımızı göstermek üzere, milyonlarca sene toprak altında pişen kömürün elmas parçası hâlindeki nadide ifâdesi ile, çağdaş odun arasındaki farka dikkat edelim... Ve devam edelim:

— "Eski iktisatçılara âit fikirlere bir şey ilâve edilememesi ve gittikçe karmaşıklaşan iktisadî ilişkiler karşısında, politikacılar da işsizlikle enflâsyona bir arada çare bulamıyor. 1929 büyük dünya bunalımı sırasında, iktisatçılar ne

olup bittiğini anlayıncaya kadar, politikacılar UNUTULAN DEVLETİ YENİDEN DEVREYE SOKUP hızla büyüyen işsizliği bir miktar frenleyebildiler. Bunalımın ve alınan tedbirlerin ilmî açıklaması ancak 7 yıl sonra Keynes'ten geldi."

"1980 öncesi bütün dünyayı etkileyen petrol bunalımından sonra iktisatçıların "Keynesçi" ve "Friedmancı" filân diye kamplara ayrılmasına pek kulak asmayın. Bunlar popüler yakıştırmalardır. Aslında uygulanan sınırlı sayıda politikanın teorik temellerinde önemli bir fark yok. Bu husus, enflasyon ve işsizliğe aynı ânda çare bulamayan politikacıları güç durumda bırakıyor; çünkü mesele çok açık ve basit. Zaten bu çifte belâya bir türlü çözüm getiremeyen politikacılara millet ondan kızıyor. Meselenin basit görünüşlü, ama çözümün çok zor olduğunu halka nasıl anlatacaksınız?.. Ama belki de aynen 1929 bunalımındaki gibi çözüm bizlere çok güç geliyor da, henüz zuhur etmeyen son bunalımın dâhisi, gelir gelmez basit tedavi reçetelerini peşpeşe yazıverip hepimizi şaşırtacak. Tabiî bu adamın da süper dâhi olması lâzım; çünkü iktisat ilminde 50 yıldır öyle pek ahım şahım teknikler geliştirilemedi. Giderek denklem ve değişken sayısı artan ekonometrik modellere filân da fazla bel bağlamayın. En karmaşık olanının bile kullandığı matematik, tabiat ilimlerine göre çocuk oyuncağı kalır. Gerçi bizim gibi eski kuşak iktisatçılar bu matematiği de zor anlıyorlar ve denklemlerle oynayan gençleri biraz kıskanıyorlar ama, giderek karmaşıklaşan meselelere çözüm getirmeye bu teknikler de yetmiyor. Bu durumda öyle de böyle de başarısızlığa mahkûm görünen politikacıları fazlaca kınamak hakça olur mu?.. İktisat ilmi politikacıların kulla-

nabileceği yeni görüşler ve yeni çözümler üretemedikçe onlar da ister istemez hantal ve demode politikalarla yetinmek zorunda kalıyorlar. Ama tabiî bütün bu meseleler ve güçlükler, apaçık akılsızlıkların, laubaliliklerin ve sorumsuzlukların mazereti olamaz. İktisat ilmi uzunca bir süredir devam eden bunalıma çare bulamadı ama, bunalımı daha da ağırlaştırmak için kimseye, bütçe açığını genişletip enflasyonu hızlandırın öğüdünü vermedi."

●

"Asılı kaybetmemek" bahsinde ilk üzerinde durduğumuz hususun "iktisat ilmi" olduğu görülüyor... Ancak hemen belirtelim ki, biz ne "klasik" olarak nitelenen, ne de ona nisbetle bir nevî üstündeki teneke üzerinde oynama ve boya değişimi ile "yeni araba" diye sunulan cinsten "yeni model" görüşlerden yana değiliz... Bu hususu, Batı düşünce formasyonu dışındaki bir duyarlılığı kavrayamayan ve "sinek de uçtuğuna göre kuştur" cinsinden bir hamaratlıkla hemen her iktisadî görüşü "liberal" veya "sosyalist" sınıflaması içinde mütalâa etmeye kalkanlara karşı söylüyoruz... Yine bu çerçevede belirtelim ki, "karma ekonomi" dedikleri sınıflama da, bir ekonomik sistemi onu tayin eden ardındaki duygu ve düşünce sistemini mevzu dışı etmesinden dolayı son derece kaba, işin bellibaşlı sınırlarını tayin etmeyen ve havada kalan bir tariftir... Netice olarak, İslâmî ölçüler içinde bellibaşlı bir ruh ve anlayışa nisbetle yerini alacak olan bir iktisadî model, kendisini Batı düşünce formasyonu içindeki sözkonusu sınıflardan birinden birine âit göremez... Her insanın yemeği ağzına götürüyor olması gibi bir müştereklik çerçevesinde geçen iktisadî verileri "her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır" hikmetine mebnî bir

yerde kullanırken, demokrasi kılıfında tertib edilen "yeni dünya düzeni"nin sömürgesi bir statü içinde onun "liberalizm" borazanlığını yapanların kendilerine aykırı olanlara yakıştırdıkları "eski görüş" nitelemesine muhatap değiliz... Evvelâ şu "yeni dünya düzeni" dedikleri tezgâha bakalım:

— "Demokrasi ve liberalizmden, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı ve Avrupa Ortak Pazarı'na kadar; fikir ve kuruluşlar plânında içiçe bir yumak olarak şekillendirilen "Yeni Dünya Düzeni", Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın birbirleriyle rekabet ortamı içinde de olsa bizim gibi ülkelere biçtikleri parya statüsünde müşterek, bir hegemonya sistemidir... Elbette "hayır!" diyoruz: Ülkemizden başlayarak teklif ettiğimiz YENİ DÜNYA DÜZENİ'miz ile!"

Anlaşılıyor ki, reddettiğimiz "yeni dünya düzeni" çerçevesinde nakış ve krema cinsi yenilikler bir yana, bildik liberalizmin genişletilmesinden başka asla müessir bir orjinallik yoktur... Ve bizim reddettiğimiz bu âlemşümul düzen karşısında ileri sürdüğümüz ve süreceğimiz görüşler, kuruluş itibariyle ve ona karşı siyasî tutum sebebiyle ilk elde "mahallî" olarak görülür ve kolayından "bugün sınırların kalmadığı dünya ekonomik ilişkileri" edebiyatı ile "eski" diye yaftalanıp es geçilirse, yanlış olur. "Yeni Dünya Düzeni"ne evet; ama nasıl bir düzen ve hangi merkezden açılımla?.. Tekerleme cinsinden "globalleşme" edebiyatı yapan ahmaklarla farkımız da burada!..

"Gören göz kılavuz istemez!"... Bu hikmetin "iktisat ilmi"ne dair tatbiki; iptidaî çapta birazcık bilgi ve talî mikyasta bir parçacık zekâ ile görülebilecek ve çözülebilecek meseleleri, kısaca "büyük hesaplara ve ilmî tetkiklere girişmeye lüzum kal-

maz küçük bedahetlerle " yürütülebilecek işlerde, yüksek matematik hesaplara ve malûmatfuruşluğa düşülmemesi gereğidir... Sözkonusu hikmetin incelikleri, Üstadım'ın "Ramazan" ve "Bayram"m tesbiti hususunda söylediklerinde:

— "Ramazanda en nazik işlemlerden birisi (1) Ramazan ile (1) Şevval gününün emin şekilde tespitinde... Kanıerin incecik bir kıl gibi görünüp uçuverdiği gece o ayın müjdecisidir ve bu görünüşün ismi hilâldir... Islâmın ve bayrağımızın remzi olan hilâli tespitte dünya üzerindeki müslümanların gözlerinden başka şahit kabul edilemez. İlim dedikleri hesapların sözde bilgi kibrinden başka mânâsı olamaz. İlim yanılabilir, fakat göz, görebildiğinde aldanmaz. LİMANI GÖREN GEMİ KAPTANININ PUSULAYA İHTİYACI OLAMAZ. İŞİ İLLE HESABA DÖKMEK İSTEYENLERİN İNADI, HASTA İYİ OLDUKTAN SONRA İLÂÇ VERMEYE KALKIŞAN FORMALİTE YOBAZI DOKTORUN ISRARINA BENZER. Hesapta "ilmelyakîn" varsa, görmekte "aynelyakîn" var... Ve esasen oruç emri böyle başlayıp böyle gittiğine göre yine böyle devam etmesi gerektiğini anlamamak ve dini birtakım ilim kılıklı cehaletlerin emrine vermek ne idraksizlik!.. İşte kötü bid'at örneğinin tâ kendisi ve çağ dışı olmak yerine çağ içi en modern şekli!.. Ramazanda, ilim dedikleri, hakikatte birbirinin yanlışım çıkarmaya memur bilgi tezgâhtarlarının hatası şuradan bellidir ki, bir kerecik olsun tayinleri doğru çıkmamış ve bildirdikleri gün daima önceye değil, (1) gün sonraya gelmiştir. Önceye gelseydi, diyebilirdik ki, müslümanlar hilâli (1) gün sonra gördü; ya önce görenlerin gözleri neye tesadüf etti? Hilâl yerine bir gök taşına mı? Bu meselede anlayışsızlık yürekler acısıdır; ve Bayram gününe dek uzandığı için

müslümanları haram günde bile oruç tutmaya zorlayıcıdır. Eskiden, haberleşmenin zor olmasına ve her mıntıka kendi görgü şahitlerine dayanarak iş görmesine rağmen bozulmayan düzen, şimdi, Filipinlerde bile hilâl görünse bir ânda dünyaya yayılabileceği mesut şartlar içinde bedbahttır. Niçin öbür İslâm ülkelerinde ilme itibar yok da bizde var? Zaman ve mekân dışı yaşıyoruz da onun için... Asıl ilim ilmi anlamaktır."

Vakıayı ille de formüle uydurmaya çalışmanın ahmaklığı ortada değil mi?..

Limanı gören gemi kaptanının pusulaya ihtiyacı olamaz. İşi ille hesaba dökmek isteyenlerin inadı, hasta iyi olduktan sonra ilâç vermeye kalkışan formalite yobazı doktorun ısrarına benzer... Böyle bir misâlin kaskatı vakıa hâlinde tecellisine de şahit olduk:

Ziyâ Özel isimli doktor, zakkumdan kansere iyi gelen bir ilâç buldu; ve sözkonusu ilâcın yüzde 15 nisbetinde iyileştirici rolü olduğu tecrübeyle sabit... Almanya'da ilgi görüyor... Fakat Türkiye'de haset-fesat çok... Mevzuun ilmî ve lâboratuar cephesinde uzman geçinen allâmeleri, nihayet mevzuu bir tatbikatçılık olan doktoru, kendi dallarında ne kadar cahil olduğunu ispat çabasıyla boğma teşebbüsündeler... İşin acıklı tarafı şu ki, bahsi geçen allâmeler, "ilim" ile "marifet" farkını bilmedikleri gibi, "önce müşahede, sonra muhakeme" prensibinden de gafiller... Meselenin "olur" tarafına hiç yanaşmaksızın, cehdlerini "olmaz" cihetine vererek, şahidi hazır başarı örneklerini de "tesadüf"ten "psikolojik telkin"e kadar uzanan bir yığın sebebe bağlıyorlar... Muradın hasıl olmasına bakan yok!..

Pusulayla yön tayinine çalışılan bir yerde, gözü keskin birinin hedefi işaretlemesi karşısında, "sen pusula kullanmayı bilmiyor musun?" diye imtihana çekilmesi doğru olabilir mi?..

Doktor olmaya lüzum yok, bizzat ben kendi nefsimde böyle bir keşif sahibiyim: Çok sigara içtiğim zaman ağrıyan azı dişimin acısını, bir kaşık bal yiyerek dindiriyordum!.. Farkettiğim şu: Çok sigara içtiğim zaman, tesir, vücudun en zayıf noktasında kendini gösteriyor ve ben bal yiyince, alışılmamış bir usulle dişimin acısını dindiriyorum!.. Vaziyeti diş doktoru bir arkadaşa bildirdiğim zaman, önce "olmaz öyle şey!" diye tepki göstermiş, benim "tecrübeyle sabit" olduğu ısrarım ve izâhım karşısında da, anlamadığım bir yığın doktorca sebep sıralayarak niçin olabileceğini izâh etmişti!.. Ben "nasıl"ını söyledim, o "niçin"ini belirtti!..

Muradın husulü gözden kaçarsa, ortada ilim değil, zevzeklik kalır: "Nasıl oldu, nasıl olur?"... Şöyle oldu, böyle olur... "Niçin oldu, niçin olur?"... Şu sebepten, bu sebepten... "Olur, olabilir, olmaz, olmayabilir"lerin bahsinin geçtiği yerde, birbirine karıştırılmaması gereken husus, "nasıl" ve "niçin" tavırlarındaki duruştur... Bunlar kâh birbirinden ayrıdır, kâh biri diğerini maiyetine alıcıdır, kâh birlikte nazara alınmayı gerektiricidir!..

●

Mevzuumuz para ve dolayısıyla iktisat ya... Evvelâ, iktisat allâmeliğini bir yana bırakarak, bizzat iktisat ilmi ve dallarını vareden temel hakikati çevre alâkaları ile birlikte işaretleyelim:

— "İster iktisadî, ister siyasî, ister sosyal olarak nitelensin, bütün insan meseleleri, ancak âit oldukları "bütün" içinde derinliğine ve genişli-

ğine bağlantılarıyla ele alınabildiği zamandır ki, hakiki yerine, değerine ve izâhına kavuşur; insan zihninin mahiyetini bile sosyal ilişkilerle açıklayan yaklaşımın tersine, öncelik kurum ve kuruluşlarda değil, insanda... En kestirme ifâdeyle; insanı iktisadî faaliyete iten sebep, insanın CANLI KALMA İSTEĞİ'ne, bu iradeye dayanışıyla, aynı zamanda ruhî bir zaruret belirtir."

Görme organının göz olduğunu belirtmek kadar tabiî olan bu basit hakikatin işaretlenmesinden sonra, yine aynı kök duyguya bağlı olarak, üreme, barınma ve korunma temel ihtiyaçları... Biraz garip görünebilir ama, beşer hayatının üzerinde kurulduğu bu temel ihtiyaçlar, kendi üzerine kurulanların yanında neredeyse teferruat gibi idrak edilmekte, lâfta temel iken, ele almışta ihmale uğramaktadır; bu ihmâl, bu ihtiyaçların gözden kaçması şeklinde değil de, bu ihtiyaçların giderilmesi hususundaki faaliyetlerin bir nevî amacından sapmasından kaynaklanmaktadır. Tıpkı, yukarıda verdiğimiz misâlde de belirttiğimiz üzere, tıbbın gayesinin hastalığın iyileştirilmesi (gaye bu) olduğunun unutulması gibi.

Şayet asıl gözden kaçırılmazsa, "yaşanmaya değer hayat"a dair sistem ve tabiî ki onun iktisadî sistemi hakkında söylenecek olanlar daha iyi idrak edilecektir.

"Aslı gözden kaçırmamak"... Temel ihtiyaçlardan başlayarak iktisadî hayatın sair fenomenleri ve "yaşanmaya değer hayat" davasının bitişik esas meselesi şu soru çerçevesindedir:

— "Hayatı hazza göre mi yaşamalı, yoksa fazilete göre mi?"

Peşin hüküm ve hükmü peşin vermek şeklin-

de bildirelim ki, biz, fazilete göre yaşama ve bunun hakikati olan İslâm'a bağlılık durumundayız. Hemen belirtelim: İslâm'a bağlılığımız malûm ve bunu burada belirtmek gayet sudan görülebilirse de, dikkati çekmek istediğimiz nokta, İslâm'ın haz değil de fazilete dönük bir hayat tarzının ölçülerini veriyor oluşunu vurgulamak içindir. Bu husus, bizim, ipe sapa gelmez bir REFAH tekerlemesi ile Batı dünyası gözlüğünden meselelere bakmamamız için mühimdir; ve Batı dünyası gözlüğünden meselelere bakmama davasını da tekerlemeye döndüren İslâmî niyetli birtakım çevrelerin, güyâ red tavrı içinde iken zıddını ispatlayan şaşkınlıklarının sebebini tesbit bakımından da ehemmiyetlidir.

●

İslâmî bir devlet yapısı içinde, "hayatî" olarak belirttiğimiz iktisadî nizâm, umumî İslâmî siyasetin o mevzuya tatbikinden başka bir şey değildir; yâni, "iç"e doğru olmak ve "dış"a doğru oldurmak gayesine bağlı bir ahlâkî yapının çerçevelediği tertipler... Bu tertiplerin ruhunu nişanlayıcı ölçü ve ölçülendirmeleri, İmam-ı Gazâlî Hazretlerinin tesbitleri olarak, "İmam-ı Gazâlî'nin İktisat Görüşü" adı altında bir doktora tezi bulunan Profesör Doktor Sabri Orman'ın çalışmasından naklettikten sonra, sözkonusu tesbitlerin ünlü İngiliz filozofu Thomas More'a verdiği ilham ve eseri "Utopia"daki fazilete dayalı toplum rüyasının tablolarını göreceğiz.

İMAM-I GAZÂLÎ'DEN

Gazâlî'de dinî-ahlâkî hayatla iktisadî hayatın karşılıklı ilişkilerinin ele alınışında anahtar

rolünü "insan" teşkil eder. Çünkü her iki hayatın süjesi de insandır. Fakat hemen belirtelim ki, o problemi, daha çok dinî-âhlâkî hayat açısından düşünmüştür. Gazâlî'nin ana endişesi, "insanların iyi bir dinî-ahlâkî hayata nasıl kavuşabileceklerinin veya kavuşturulabileceklerinin" araştırılmasıdır. Diğer her şey, bu temel gaye ile olan ilgileri derecesinde onu ilgilendirir. Iktisadî hayat ve meseleleri de, böylece, dinî hayatla olan ilgilerinin derecesine ve gereklerine göre ele alınmışlardır.

●

Gazâlî'ye göre insanın asıl amacı, Allah'a ulaşmaktır... Allah'a ulaşmak, ancak onu sevmek, dünyada onunla ünsiyet peyda etmek ve dünyanın aldatıcı taraflarından uzaklaşmakla mümkün olur. Ünsiyet (üns), ancak sürekli anmakla (zikr), sevmek (muhabbet) ise ancak sürekli düşünme sonucu meydana gelen bilgi (marifet) ile hasıl olur. Bu son ikisi (zikir ve fikir) bedenin idamesiyle, bedenin idamesi gıdayla, gıdanın bulunması, toprak, su, hava, gökler ve insanın sahip olduğu çeşitli ruhî ve bedenî kabiliyetlerle mümkün olabilir. Bütün bunlar beden içindir ve beden de ruhun bineğidir... İnsan bedeninin hayatta kalabilmesi için, gıda ve benzeri yararlı şeyleri kendine çekecek, zararlı şeyleri ise defedecek yeteneklere sahip olması gerekir. Birinci ihtiyacı karşılamak için insanda "şehvet kuvvesi-arzu ve istek", ikincisini karşılamak için "gadab kuvvesi-öfke" diye iki yetenek yaratılmıştır. Diğer taraftan, insan bedeninde de, bu iki ruhî yeteneğin icabları doğrultusunda iş görebilecek organlar yaratılmıştır. Fakat bu iki yeteneğe ve onların yardımcısı organlara bir üçüncüsünün de eklenmesi gerekir ki, bu da "marifet kuvvesi-bilgi"dir. Çünkü, gıda-

ya ihtiyaç hissedilse bile, gıdanın ne olduğu ve nasıl ele edileceği bilinmedikçe, o hissin bir faydası olmaz. Gazâlî, şimdiye kadar sayılanlar bakımından, insanla hayvan arasında herhangi bir fark olmadığını, insanı farklı kılan iki ilâve unsur daha bulunduğunu söyler ve birincisine "ilim", ikincisine "irade" adını verir. Ona göre, insana has olan ilim, dinî ve uhrevî işlerin sonuçlarını hesab edebilme, doğru ve yanlış taraflarım ayırd edebilme yeteneği ile "aklî zaruretler"i ifâde eder. "Aklî zaruretler"le neyi kastettiğini anlamak için, Gazâlî, onların insan aklının özelliklerinden olduğunu belirterek, şu örneği verir: İnsanlar, bir kişinin aynı zamanda iki yerde bulunmasının düşünülemeyeceğini söylerken, bunu herkesi kapsayacak bir anlamda söylerler. Halbuki bunu söyleyenler, insanların tümünü değil, ancak bir kısmını görebilmişlerdir. Öyleyse, bu hükmü herkese teşmil etmeleri, tecrübeyle elde edebildikleri bilginin ötesinde bir unsuru ihtiva ediyor, demektir. Böylece, tecrübeden gelmemiş olan bu bilginin, insan aklının özelliklerinden doğduğunu anlatmak isteyen düşünürümüz, "irade"nin de, akhn telkinlerine göre davranabilme yeteneği olduğunu ve bunun, insandaki "şehvet iradesi" ile hayvandaki iradeden farklı bir şey olduğunu savunuyor. Ona göre, insana has bir irade, hattâ şehvet iradesinin aksine işler; çünkü, meselâ, hastalık sırasında, zararlı oldukları hâlde, "şehvet" bazı yemeklere eğilim gösterirken, akıllı insan, kendi içinde buna karşı bir direnç olduğunu farkeder ki, bu direncin "şehvet"ten kaynaklanmadığı açıktır... Bu insan, Allah'a ulaşma yolculuğunun bir merhalesi, bir "menzil"i olan dünya üzerine yerleşmiş hâlde düşünüldüğünde, başlayacak olan süreç: Ihtiyaçlarını gidermeye yarayan maddelerin çoğunluğunun, işlenmemiş hâlde bulunduğu bu dünyada, onları

ihtiyaçlarını gidermeye elverişli duruma getirmek üzere çalışmaya başlayacaktır. Fakat, kendi kendine yeterli olmadığı ve tek başına yaşayamayacağı için de diğer insanlarla bir arada yaşayacak, onlarla, karşılıklı ihtiyaçların giderilmesi yolunda işbirliği ve işbölümüne gidecektir. Nihayet; toplum hayatının kaçınılmaz bir sonucu olarak da devlet ortaya çıkacaktır... Din ve iktisat arasındaki ilişki, insanın dinî hayatını sürdürebilmesi için iktisadî faaliyette bulunma zorunda oluşundan ibaret değildir. İnsanın, bu zaruretin icabı olarak iktisadî faaliyette bulunması, yeni dinî ve ahlâkî problemlere yol açar. Gazâlî, dinî ve ahlâkî hayatla iktisadî hayat arasındaki ilişkilerin bu cephesi üzerinde de düşünmüş ve yazmıştır. Hattâ ilişkinin diğer cephesi, tabiî ve zarurî bir nitelik arzettiğinden, ondan çok bu cepheyle ilgilendiği söylenebilir.

Gazâlî'ye göre, insanın, "şehvet" ve "gazab" eğilimleri, bazen "kalb"inin telkinlerine uyar, bazen uymaz. Kalbin telkinlerine uyduklarında, insanın Allah'a olan yolculuğunda onu destekleyici, uymadıklarında ve hele aklı etkileri altına alıp, köleleştirebildiklerinde engelleyici ve netice olarak yıkıcı bir rol oynarlar. (Gazâlî'de "kalb" ifâdesinin özel bir mânâsı vardır: Onu, "insanın hakikatini temsil eden Rabbani ve ruhanî bir lâtife" diye tasvir eder ve onun ne olduğunun anlatılamayacağını, ancak sıfatlarından ve hâllerinden bahsedilebileceğini söyler. Diğer taraftan, bazı kayıtlarla, onu "ruh", "nefs" ve "akıl" kavramlarıyla aym kabul ettiğini de görüyoruz). Kalbin veya ruhun, "ilim, hikmet ve tefekkür" diye ifâde edilebilecek bir "kuvve-güç"ü daha vardır ki, şehvet ve gazab güçlerine karşı ondan yarar-

lanması gerekir. Din saiki, arzu ve isteklerin gemlenmesine yöneltmesi itibariyle insanı hayvandan ayırırken, "hevâ saiki-gazab", onu hayvanlara yaklaştırır. Ona göre bu iki saik, insan ruhunda sürekli bir çatışma hâlindedir ve iki taraftan birinin tamamen galip gelmesi de mümkün olmasına rağmen, normal durum bu çatışmanın devam etmesidir. İşte, iktisadî faaliyette bulunan, böyle iç çatışmalı, ruhunda biri diğerini yenmeye çalışan iki tarafın sürekli mücadele hâlinde bulunduğu bir insandır.

İnsan, tabiî olarak arzularını tatmin etmeye çalışır. Bunun için de arzularım tatmin vasıtaları olan mal ve mevkiye şiddetli bir rağbet gösterir. Bu şiddetli rağbet ise, çeşitli kıskançlıklara ve rekâbetlere yol açar. Bu durum, riya, böbürlenme, malla övünme ve büyüklenme gibi ahlâkî "âfet"leri, onlar kin-düşmanlık ve kavgaları, onlar da daha başkalarını davet eder. Görüldüğü gibi, dinî ve ahlâkî hayatla iktisadî hayat arasındaki ilişkiler, başka bir noktada yeniden ortaya çıkmış bulunuyor. İktisadî hayat, insandaki iç çatışmanın "hevâ" tarafını güçlendirmiş ve dinî saik yenik düşmüştür... Bu noktada, Gazâlî'nin "riyazet" dediği, ahlâkî terbiye problemi ortaya çıkar. Madem ki insan, ruhunda biri insanî, diğeri hayvanî nitelikte iki gücün çatışma hâlinde olduğu bir varlıktır; o hâlde ona düşen, kendisine yakışanı yapmak, birincisine yardım etmektir. Riyazetten maksat, arzu ve istekleri tamamen ortadan kaldırmak değil, nefsin "ifrat-aşırı" ve "tefrit-eksik" taraflarını itidal hâline getirmektir; çünkü arzu ve istek insan varlığının vazgeçilmez unsurları arasında yer aldığı için meselâ yemek arzüsunun kesilmesi hâlinde ferdin ve cinsiyet arzusunun ol-

maması hâlinde de insan neslinin ortadan kalkması sözkonusu olur.

●

"Ahlâk, fiillerin, düşünmeye ihtiyaç kalmadan ve kolay bir şekilde kendisinden sadır olduğu, insan ruhuna yerleşmiş bir hâldir" diyen Gazâlî'ye göre, bu ruh hâlinden sadır olan fiiller, eğer dinin tasvib ettikleri türden iseler "güzel ahlâk", değil iseler "kötü ahlâk" adını alırlar. Diğer taraftan; tam bir güzel ahlâktan söz edebilmek için, insan ruhunun dört veçhesinin itidal hâlinde, birbirleriyle uyumlu ve herbirinin ayrı ayrı güzel olmaları gerekir. Bu dört unsur, ilim, gazab, şehvet ve adalet güçleridir. İlim gücünün güzelliği, sözlerde doğru ve yalanı, inançlarda hak ve bâtılı, fiillerde güzel ve çirkini ayırabilecek şekilde terbiye edilmesiyle; gazab ve şehvet güçlerinin güzellikleri de dinin gereklerine göre işlemeleriyle mümkündür. Onların bu güzel hâllerine, sırasıyla "hikmet", "şecaat" ve "iffet" isimleri verilir. Dördüncü güç olan "adalet" ise, şehvet ve gazabın, din ve selim aklın işaretleri doğrultusunda disiplin altında tutulması hâlinden ibarettir. Diğer bütün faziletler veya güzel ahlâklar, bu dört temel faziletten türerler. Kötü ahlâkların tümünün kaynakları ise, anılan dört gücün itidal dışı hâllerini temsil eden temel kötü ahlâklardır... Adalet gücünün tek zıddı, "zulüm-cevr"dir.

●

"Mal, insanların yararlandığı toprak ve onun taşıdığı veya kapsadığı herşey" demektir. Mallar arasında en önde gıda maddeleri, onlardan sonra insanların barındığı mekânlar, daha sonra insanların geçimlerini sağlarken kullandığı arazi,

dükkân ve çarşı gibi mekânlar, sonra giyecekler, sonra ev eşyası ve âletleri ve nihayet "âlet yapan âletler" gelir. Aletler arasında hayvanlar da yer alır; çiftlikte öküz, binmek için at, avda köpek âlet vazifesini görürler.

●

Mallara ve âletlere olan ihtiyaçtan, mübadele ihtiyacı ortaya çıkar; çünkü çiftçi, çoğu zaman, ziraat âletlerinin bulunmadığı bir köyde, demirci ve marangoz ise ziraatin yapılmadığı bir yerde yaşarlar. Böyle olunca, ister istemez çiftçi onlara, onlar da çiftçiye muhtaç olurlar ve taraflardan herbiri yanlarındaki malı verip, karşı taraftan ihtiyaç duydukları mah almak isterler. Bu da mübadele yoluyla olur. Ama çoğu zaman, meselâ marangoz elindeki âletle çiftçinin elindeki gıda maddesini satın almak istediğinde, çiftçi o zaman için âlete ihtiyacı olmadığından mübadeleye yanaşmayabilir. Aynı şekilde çiftçinin yiyecek maddesiyle marangozdan âlet almak istediği bir zamanda, yanında yiyecek maddesi bulunduğu takdirde marangoz da mübadeleye gerek duymayacaktır. Bu durum isteklerin engellenmesine sebep olduğundan, her sanatın âletlerinin toplu hâlde bulundurulup, ihtiyaç sahiplerine, ihtiyaç duydukları ânda satıldığı dükkânlara ve çiftçilerden yiyecek maddelerinin satın alınıp, aynı şekilde, ihtiyaç sahiplerine satılmak üzere bekletildiği zahire ambarlarına ihtiyaç hissedilmiştir. Buradan çarşılar ve ambarlar meydana çıkmıştır. Bundan böyle, meselâ çarşıya tahıl getiren bir çiftçi, ihtiyaç sahibi bir alıcıyı bulamayınca, düşük bir bedelle dükkân sahiplerine tahılını satacak ve onlar da kâr umuduyla onu saklayıp, ihtiyaç sahipleri için bekleteceklerdir. Ve aynı şey, bütün mallar ve metalar için benzer şekilde geçerli olmaya bâş-

layacaktır.

●

Ticaret erbabının, zaman itibariyle uyuşmayan ihtiyaçları belirli bir zaman içinde buluşturma külfetini yüklenmeleri, "kâr" saikine dayanır...Ve kaçınılmaz olarak başlayan köyler veya şehirler arası mübadele: Her şehirde her türlü âlet ve her köyde her türlü yiyecek maddesi bulunmaz ve biri diğerine muhtaç hâlde olur. Bu yüzden memleketler arasında gidiş-gelişler ortaya çıkar ve köylerden yiyecek maddeleri, şehirlerden âletler satın alınarak bir yerden başka bir yere taşınmaya başlar. Bu gelişme köyler ve-veya şehirlerarası ticaretle uğraşan bir grubun ortaya çıkmasına sebep olur ki, onları bu meşakkatli işe iten şey, mal toplama hırsından başka birşey değildir. Ayrıca, mallar hayvanlarla taşındığına ve mal sahibinin de her zaman hayvanı veya yeterli hayvanı olmayabileceğine göre, hayvan kiralanması ihtiyacı doğar. Bu ihtiyaç da, mal sahibi ile hayvan sahibi arasında cereyan eden yeni bir muamelenin, yâni "kira muamelesi"nin ortaya çıkmasına sebep olur ve böylece kira da ayrı bir kazanç şekli teşkil eder.

●

Gazâlî, iktisadî hayatın oluşum ve gelişim süreci içinde en son paranın ortaya çıkışını inceler: Alım-satımlar dolayısıyla iki nakite (altun ve gümüş) ihtiyaç hasıl olur. Çünkü bir elbise ile yiyecek satın almak isteyen biri, yiyecek maddesinden ne kadarının ona eşit olduğunu nereden bilecektir?.. Halbuki alım-satım muamelesi çok çeşitli cinsten mallar arasında cereyan eder. Bir elbisenin yemek karşılığında, bir hayvanın elbise karşılığında alınıp-satılması gibi; ki, bunlar birbirle-

riyle uyuşmayan şeylerdir. Böyle olunca, alınıp satılan şeyler arasında aracılık yapıp hangisinden ne kadarının istenebileceğini tayin edecek adil bir unsura ihtiyaç duyulur. Sonra, bu aracı unsura duyulan ihtiyaç sürekli olduğundan, onun dayanıklı olması da gerekir. Mallar arasında en dayanıklısı madenler olduğundan, paraların altun, gümüş ve bakırdan yapılması yoluna gidilir. Para ihtiyacı, basma, işaretleme ve miktar tayini gibi meseleleri de beraberinde getirir ve buradan darphâneye ve kuyumculara olan ihtiyaç ortaya çıkar.

•

Gazâlî, paranın ve nakdî mübadelenin ortaya çıkışından sonra, asalak grupların ortaya çıkışı sürecini inceler: Sanat ve zanaatlar, ancak öğrenme ve yorulma gibi külfetleri kapsayan belirli bir hazırlık devrinden sonra icra edilebilir hâle gelirler. Fakat, ona göre, insanların bir kısmı çocukluklarında bu gerçekten habersiz kaldıkları veya başka bir engelle karşılaştıkları için, bu hazırlık dönemini geçirmemiş olur. Bu insanlar herhangi bir mesleği icra edecek durumda olmadıkları için, kendi emeklerinin kazancıyla geçinme imkânından da muhrum olurlar ve başkasının kazandıklarından yemek zorunda kalırlar. Gazâlî'ye göre, bu durumdan iki "hakîr" geçim yolu, iki meslek daha doğar: Hırsızlık ve dilencilik. ("Hırsız" ve "dilenci" tabirlerinin herbirine dayandırılarak anlatılacak durumların, bu iki tabirin Türkçe'deki anlamlarıyla tam bir uyum içinde olmadıkları görülecektir. Gazâlî bu tabirlerin birincisi için Arapça'daki aynı anlamlı, fakat üç ayrı okunuşlu bir kelimeyi kullanmıştır: "less", "liss" veya "luss". Bu kelimeyi, "hırsızlıkla"la ifâde edebilecek bütün durumları kapsayacak bir mânâda

kullanmıştır. Bizim "dilenci" diye karşılamaya çalıştığımız "mükeddî" kelimesi de, Arapça'daki, tam olarak "dilenci" diye tercüme edebileceğimiz "sâil" kelimesinin yanısıra, sözkonusu edilecek bütün durumları da kavrayabilen bir kelimedir). Hırsızlık ve dilencilik, başkasının kazancını yeme noktasında birleşirler. Ama diğer taraftan insanlar, soyguncu ve dilencilerden kaçınır ve mallarını onlardan korurlar. Bu durum ise, hırsız ve dilencileri hile yolları aramaya ve çareler bulmaya sevkeder... Hırsızların bir kısmı kendilerine yardımcı arkadaşlar ararlar, bir araya gelerek çoğalırlar ve bir kuvvet teşkil ederek yol keserler. Zayıf ve güçsüz olanları ise, hile yoluna başvururlar. Bazen yankesicilik cihetine giderler. Ve, MESAİSİNİ HİLE YOLLARI BULMAYA SARFEDEN AKILLARIN ÜRETTİĞİ, DAHA NİCE HIRSIZLIK YOLLARINI DENERLER.

Gazâlî, en çok dilenciler üzerinde durur ve şu şekilde düşünür: Dilenciler, başkasının kazancından almak isteyince, kendilerine herkes gibi çâlışmaları söylenir ve neye dayanarak aylak dolaştıkları sorulur; herhangi bir şey verilmez. Bu durumda mal sahiplerinden ihtiyaç duydukları şeyleri alabilmek için hile yolları aramak ve aylaklıkları için mazeret bulmak zorunda kalırlar. Buldukları mazaret yollarından biri sakatlıktır. Bu sakatlık, bazen gerçektir; kendilerini ve çocuklarını, dilencilik yapabilmek için körleştiren bir grup insanda olduğu gibi. Bazen de sahtedir; felçli numarası yapan, deliliğe vuran ve hastalığa yatan insanlarda olduğu gibi. Bu insanlar daha nice sahtekârlık yollarıyla, elinde olmadan belâya uğramış insanların görünümü havasında, karşılarındakinin acıma duygularını harekete geçirmeye çalışırlar... Yine dilenci sınıfındaki bazı gruplar

ise, seyredilirken ve dinlenirken insanları heyecanlandırıp, gönüllerini yumuşatan ve böylece o duygu hâli içinde onlardan bir miktar mal koparmayı sağlayan birtakım söz ve hareketlere başvururlar. Bu söz ve hareketler, bazen maskaralık, taklit, gözbağcılığı ve güldürücü hareketler, bazen de güzel sesle okunan garip şiirler ve secili nesirler şeklinde olur. Vezinli şiir, özellikle bir taassup unsurunu ihtiva ettiği veya aşk duygularını tahrik ettiği zaman son derece etkili olur. Elden mal çıkarmaya sürükleyen, kandırıcı türden söz ve hareketler, bazen bir alım-satım muamelesi gibi de görünebilir ki, bu muamelede bir taraf gerçek, diğer taraf sahte bir bedel ödemiş olur: Nazarlık, muska ve satıcıların ilâç süsü verdiği otların satımıyla, kura çeken ve fal bakan müneccimlerin işlerinde olduğu gibi. Nihayet, Gazâlî, bu grubun içine, amaçları insanları etkileyerek mallarını almak olan vaizlerden ve "minber dilencileri"nden söz ederek, dilencilik türlerinin bir-iki bini bulabileceğini ekler.

●

Gâzâlî'nin "asalak" gruplar açıklaması, İKTİSADÎ ÜRETKENLİK esasına dayalıdır. İktisadî mânâda üretken olmadıkları hâlde, devlet personeli ile askerî personeli, asalak gruplar arasında saymamıştır. Onlar iktisadî faaliyet alanının dışında olmakla beraber, gördükleri iş faydalı ve gereklidir; iktisadî hayatın güven ve istikrar içinde yürümesini sağlamakla, ona dolaylı bir katkıda bulunurlar. Gazâlî'nin üretken kabul etmediği, fakat hakir de görmediği bir grup insan daha var: Herhangi bir sebeple çalışamayacak durumda olan insanlar. Hattâ bunlar, devletin kuruluş sebebini teşkil eden unsurlardandır.

●

İnsanın yemek, giyim ve mesken gibi zarurî ihtiyaçları için iktisadî faaliyette bulunması, anlaşılan birşeydir. Çünkü iktisadî faaliyette bulunulmadan onları tatmin etmek mümkün değildir ve "sevgiliye ulaştıran şey de sevilir". Bunun yanında, insan tabiatında garip birşey daha vardır: O da, mal toplamayı, hazineler kurup çoğaltmayı, zâhire biriktirmeyi sevmesidir. Öyle ki, insanoğlunun iki vadi dolusu altunu olsa, üçüncüsünü ister. Acaba gönülleri her zaman meşgul eden bu sevginin sebebi nedir?

●

İnsanoğlunun "mal" sevgisinin, biri herkes tarafından anlaşılabilen, diğeri ancak pek az insan tarafından anlaşılabilecek nitelikte iki sebebi vardır: İki sebebin hem en önemlisi, hem de en ince, en gizli ve en güç anlaşılanı olan ikincisinin bu özelliği, onun insan ruhunun gizli bir damarından kaynaklanmakta oluşundan ileri gelir.

İhtiyaç ötesi iktisadî faaliyette bulunmanın birinci saiki, gelecek korkusudur. "Korkan insan, kötümserdir." Dolayısıyla, mevcut ihtiyaçlarını karşıladığı ânda bile, "tûl-i emel; uzun emel"le hesaplar yapar. Hatırına, ihtiyâcına yeten malın telef olabileceği ve başkasına muhtaç duruma düşebileceği gelir. Bundan sonra da gönlüne korku dolar ve korkunun verdiği rahatsızlığı, herhângi bir âfet hâlinde başvurabileceği, başka bir malının da olduğunu bilmekten ileri gelen bir güvenlik duygusundan başka şey dindiremez olur. Artık o, geleceği için beslediği korkudan ve hayata olan sevgisinden dolayı, habire uzun bir ömrü, hücum eden ihtiyaçları, malların âfetlere maruz kalma imkânını hesap eder durur. Netice olarak da bu hâl, onu korkusunun tek çaresi olarak gördüğü, ihtiyaçtan fazla mal toplamaya iter. Bu öyle bir

korkudur ki, belirli hiçbir mal miktarı onu dindiremez.

İmam-ı Gazâlî, "en kuvvetlisi" diye nitelediği ikinci saikin izâhına, ruhu "bir emr-i rabbânî" diye niteleyen âyete atıfta bulunarak, insan ruhunun tahliliyle başlar. Ona göre, insan ruhunun dört temel temayülü vardır: "Behimiyyet-hayvanîlik", "sebaiyyet-yırtıcılık", "şeytaniyyet-şeytanlık" ve rubûbiyyet... Rubûbiyyet: Allah'ın, mahlûklarına muhtaç olduklarını vermesi, terbiye ve tedbir etmesi ve malikiyyet ve besleyiciliği. Artırmak. Ziyâde kılmak... Birinci temayüle, yeme-içme ve cinsiyet içgüdüleri, ikinciye eziyet etme, vurma ve öldürme gibi temayüller, üçüncüye entrikacılık, kurnazlık, hilekârlık ve aldatma gibi temayüller, sonuncusuna ise kibir, gurur, zorbalık ve yücelme isteği gibi temayüller girer. Gazâlî, mayasındaki "rabbânî" özellik icabı insan ruhunun "rubûbiyyet"i sevdiğini söyler. Ona göre "rubûbiyyet"ın mânâsı, kemâlde eşsiz ve varlıkta tek ve rakipsiz olmaktır. Böylece kemâl, ilâhî sıfatlar arasında yer alır ve tabiatı icabı insan tarafından da sevilir. (Gazâlî'nin kullandığı "rubûbiyyet" ve "rabbânî" kelimelerinin kökü olan "rab" kelimesi, Arap dilinde, Allah'ın isimlerinden biri olmanın yanısıra, "sahip, efendi, reis, mürebbi, bakıp gözeten, nimet veren, düzene koyan" gibi mânâlarda da kullanılır). Ama diğer taraftan eksiksiz kemâl, ancak varlıkta tekleşmekle mümkündür; çünkü varlıkta "müşâreket-ortaklaşalık" eksikliktir. Varlık'ta tek olmak veya tek varlık olma özelliği ise, ancak Allah'a mahsustur. Zira diğer bütün varlıklar, varoluşlarında kendilerine değil, Allah'ın kudretine dayanırlar ve onun kudretinin "eserleri" durumundadırlar. Allah'ın varlığı ise, kendi kendine dayanır. Allah'la beraber bir

varlık yoktur; çünkü beraberlik rütbede eşitliği gerektirir ve rütbede eşitlik, kemâlde noksanlık demektir. Kâmil varbk ise, rütbesinde eşit olmayan varlık demektir. Hakiki kemâl, ancak tek varlık olmakla mümkün ve bu da Allah'a mahsus olunca, diğer varlıklarla birlikte insan da bu hususun dışında. Ama buna rağmen insan, Kur'ân'da belirtilen "rabbânîlik nisbeti" sebebiyle ve tabiatı icabı, yine de "kemâlde tekleşmek" ister. Tek varlık olamaması sebebiyle hakikî kemâle erme imkânım kaybetmesi, onu, "kemâl"i arzulamaktan alıkoyamaz.

İnsan, kâmil olmayı, ötesi olmayan bir amaç olarak, kendinde bir amaç olarak arzular. Aslında her varlık kendi zâtım ve kâmil olmayı sever; kendi varlığının ortadan kalkması demek olan yokluğu ve kendisinden kemâl sıfatlarının eksilmesini sevmez. İşte böyle bir varlık olan insan, varlıkta tekleşerek kemâle erme imkânını kaybedince, bu sefer diğer bütün varlıklara hâkim olma yoluyla kemâle erme ihtiyacını (veya temayülünü) tatmin etmek ister. Ama bir şeye hâkim olmak, ona etkili olma ve onu istenen yönde değişikliğe uğratma gücünü gerektirir; öyle ki, hâkim olunan varlık, istenildiği şekilde yönetilebilsin.

Diğer taraftan, varlıklar, değişmeye açık olup olmama özellikleri bakımından üç kısma ayrılır: Hiçbir şekilde değişme kabul etmeyen, değişmeyi kabul ettikleri hâlde insan gücünün dışında kalan, hem değişmeyi kabul eden ve hem de insan gücünün altına girebilen varlıklar... Demek ki, insamn tasarrufuna açık olup olmamaları itibariyle de varlıklar iki kısma ayrılıyor: İnsan tasarrufuna açık olanlar ve olmayanlar. Fakat insan, gücüyle tasarruf edemediği varlıklardan da büsbütün vazgeçemez. Bu sefer onları bilgisiyle

kuşatmak ister; çünkü bilgi bir nevî hâkimiyet, hâkimiyet ise bir çeşit kemâldir. Gazâlî, insanların, Allah'ı, melekleri, yıldızları, göklerin ve okyanusların, dağların ve diğer varlıkların esrarını öğrenme çabasını sözünü ettiğimiz bu saikle açıklıyor.

İnsan tasarrufuna açık varlıklar, yer ve üstündeki herşeydir; yani cisimler ve ruhlar... Ruhlar, dünya üzerindeki en nefis ve en değerli şeyler... Böyle olunca, insanların insan ruhları üzerinde egemenlik kurma, onlar üzerinde emir ve iradesine göre tasarrufta bulunabileceği bir iktidar sağlama arzusu da tabiî... Çünkü böylece, bir kemâl olan hakimiyet ve istilâ durumunu elde etmiş ve "rubûbiyyet sıfatları" ile benzerlik içine girmiş olur. Gazâlî'ye göre bu duruma, ancak insanların ruhlarını ve gönüllerini râm etmekle ulaşılabilir. Gönüllerin râm olması ancak sevgiyle, sevgi ise ancak sevilende bir kemâle –ister gerçek ister sahte– bir yüceliğe inanılmasıyla mümkün olur. Kişide –doğru yahut yanlış– bir kemâlin olduğuna inanılınca, o kişi ister istemez sevilir; çünkü "kemâl", İlâhî sıfatlardandır ve bu sıfatlar insan ruhundaki "rabbânîlik özelliği" gereğince ve yaradılış icabı olarak sevilir. Gazâlî, kalblerin râm edilmesi durumu için "câh" tâbirini kullanıyor. Ona göre, kalbleri kendine râm edebilen insanın, onlar üzerinde bir otoritesi ve iktidarı olur. Otorite ve iktidar ise, birer kemâl olup, "rubûbiyyet evsafı" arasında yer alır.

Gazâlî'nin insan tasarrufuna açık gördüğü yeryüzü unsurlarından (arziyyât) ikincisi, altun, gümüş ve sair mallardır... İnsan, dilediğince tasarrufta bulunabilecek şekilde onlar üzerinde de bir hâkimiyet kurmak ister:

— "Bu bir kudret ve bir güçtür; güç, kemâldir; kemâl, rubûbiyyet sıfatlarındandır ve

rubûbiyyet de yaradılışı gereği sevilir. Bu yüzdendir ki insan, yeme, giyme ve diğer arzularının tatmininde ihtiyaç duymasa da, malı sever. Mal vasıtasıyla köleleri mülkiyetine geçirmeye, hür insanları da köleleştirmeye ve gönüllerini kendisine bağlayamasa bile, bedenlerinde ve şahsiyetlerinde tasarrufta bulunabilmek için gerekirse zor ve galebe yoluyla onlara baş eğdirmeye çalışır. Çünkü, çok kere insanlar onun kâmil bir varhk olduğuna inanmadıkları için, sevgiyle bağlanmazlar ve bü durumda zor, sevginin yerine geçerek onun vazifesini görür. Ve netice olarak sağladığı güçten dolayı zorla elde edilen üstünlükten de bir zevk alınır."

Gazâlî'nin son ifâdeleri, ihtiyaç ötesi faaliyetin saiklerinden ikincisinin mânâsını da göstermiş oluyor; meseleyi, psikolojisiyle birlikte metafiziği de kapsayan genel bir beşerî saiklenme (motivasyon) izâhı içinde takdim ediyor.

●

Özet olarak: İnsanın asıl sevdiği ve istediği, bilgi (marifet) ve güç (kudret) vasıtasıyla kemâle ulaşmaktır. Mal ve "câh" ise kudret vasıtalarındandır. Diğer taraftan ne bilgi ve ne de iktidar (güç, kudret) mevzularının bir sınırı vardır; bilgi veya iktidar mevzuu olabilecek herhangi birşey kaldıkça da, insanın arzusu ve çabaları son bulmayacaktır. Anlaşılacağı üzere, ilim, mal ve câh sevgisinin beşerî arzuların tatmini ötesinde bir mânâsı vardır. Çünkü bu sevgi, arzuların ortadan kalkması veya tatmininden sonra da devam ediyor; meselâ ilimde, insanların hiçbir pratik maksada hizmet etmeyen, hattâ çoğu zaman uğruna birçok maksat ve arzuların feda edildiği mevzularla uğraşılması gibi.

●

(İlimde, insanların hiçbir pratik maksada hizmet etmeyen, hattâ çoğu zaman uğruna birçok maksat ve arzuların feda edildiği mevzular... Bu hususta, herşeyi ekonomik alt yapı kurumuna bağlı üst yapı ilişkileri şeklinde "sınıf meselesi"ne bağlayan Marksizm'in eleştirisi hâlinde Bertrand Russell, "Eğitim ve Toplum Düzeni" isimli eserinde şöyle der: Eski bir medeniyetin zengin ve karmaşık kültüründe eğitilmiş bir aydın için, komünist görüşünün zayıf ve dayanılmaz şekilde tekdüze bir yanı olduğu itiraf edilmelidir. Bütün meseleleri sınıf kavgasına bağlama davranışı, herşeyi bayağılaştırır ve zihnî ustalık zevkini yok eder. Katıksız ilimden bir örnek ne demek istediğimi gösterir; meselâ, yıldızların ve bulutsuların uzaklıklarını kestirme metodlarını ele alın... Bu metodlar, dehânın, ince müşahedeler ve muhakemenin eseridir. Bildiğim kadarıyla, bir yıldızın 100 veya 1000 ışık yılı uzakta oluşu, sınıf kavgası meselesini etkilemez. Ama insanlardan hangisinin gerçeğe yakın olduğunu bilmek, insan soyuna saygımızı arttırır. Komünizmin astronomi araştırmalarını veto edeceğini söylemiyorum. Ama samimiyetle inanılırsa, komünist felsefesinin insanı böyle araştırmalara iteleyen ilmî merak içgüdüsünü dumura uğratacağını söylüyorum. Marksçı görüş yanlış şeylere önem veriyor. Meselâ, Newton'un çalışmasının çok çeşitli ekonomik sebepleri olmuş olabilir; ancak yaptığı iş bu sebeplerden çok daha enteresan ve önemlidir. Aslında ekonomi, canlı kalma meselesi ile ilgilidir. Bu mesele memnun edici bir şekilde çözümlenebilirse, düşünecek yeni bir şeye ve gelecek tarihi anlatacak yeni bir ilkeye ihtiyaç duyarız. Sadelik, bir sloganda değerlidir, felsefede değil.)

●

Gazâlî'nin para ile ilgili görüşleri... Gazâlî'nin söylediklerini daha iyi anlayabilmek için, onun çağında esas itibariyle çift maden standardının carî olduğu gözönünde tutulmalıdır. Gümüşe "dirhem", altun paralara ise "dinar" denmekteydi. İslâm medeniyeti tarihi içinde "fels" denen bakır paralara da rastlanmıştır; fakat bunlar mahâlli seviyede tedavül etmekle kalmış ve "mutlak kıymetli bir sikke gibi değil, ancak kesirleri tamamlamak için bir ufaklık gibi" telâkki edilmiştir. Gazâlî'nin "iki nakit" derken anlatmak istediği de "dirhem" ile "dinar"dır.

●

Dünyanın düzenini ayakta tutan dirhem ve dinar, maddelerinde hiçbir fayda olmayan birer "taş"tan başka birşey değillerdir. Ama onlar, başka bir yönden, insanların vazgeçemeyeceği şeyler arasında yer alırlar: Her insanın yeme, giyim ve diğer ihtiyaçlarını karşılarken, birçok maddelere ihtiyacı olur. Öyle zamanlar olur ki, yanında ihtiyaç duymadığı birşey bulunurken, ihtiyaç duyduğu başka birşey elinde değildir. Elinde safran otu bulunurken, binecek bir deveye ihtiyacı olan ve diğer tarafta yanında ihtiyaç duymadığı bir deve bulunurken safrana ihtiyaç duyan iki insanın durumları gibi. Bu iki insanın, karşılıklı olarak ihtiyaçlarını gidermek için, ellerindeki safran ve deveyi mübadele etmeleri gerekir; fakat bunun için de karşılıklı miktarların belirlenmesi gerekecektir. Çünkü, devenin sahibi, devesini her miktar safran karşılığında vermek istemeyecektir. Diğer taraftan, deve ile safran arasında bir münasebet de yoktur ki, ona dayanılarak eşit miktar ve evsafta değiştirilecekleri söylenebilsin. Sahip olduğu elbiselerle bir ev veya elindeki ayakkabı ile bir köle, yahut merkebiyle bir miktar un almak iste-

yen insanların durumları da böyledir; çünkü bu anılan şeyler arasında da bir münasebet, bir uygunluk yoktur. Bu durumda, muameleler son derece güçleşir ve bu birbirinden son derece farklı ve uzak maddeler arasında adaletle hüküm verecek bir aracıya ihtiyaç hasıl olur; ta ki herbirinin yeri ve derecesi belli olabilsin. Eğer bu yapılabilirse, neyin neye eşit olduğu ve olmadığı ortaya çıkar ve güçlük ortadan kalkar. İşte bu güçlüğü ortadan kaldırmak ve diğer malların kendileriyle değerlendirilmesini sağlamak üzere "aracı", dinar ve dirhemler... Bunlar sayesinde, meselâ, şu devenin yüz dinara, şu kadar safranın da yine yüz dinara eşit olduğunu söylemek mümkün hâle gelir ve her ikisi tek bir şeye eşit oldukları için, birbirleriyle de eşitlenmiş olurlar.

●

İki nakdin eşitleştirme fonksiyonu, onların kendi maddelerinde arzuya şayan bir tarafın bulunmaması sayesinde mümkün olmaktadır. Eğer paramn maddesinde arzu edilen bir taraf olsaydı, arzu edilen bu tarafın özelliği, öyle bir arzu taşıyanlar için bir tercih sebebi olabilecek, fakat aynı şey, öyle bir arzu taşımayanlar için geçerli olmayacak ve uyuşma sağlanamayacaktı. Görüldüğü gibi, Gazâlî, paranın mal niteliği taşımamasını, bugünkü ifâdeyle "kullanım değeri" olmamasını şart koşuyor. Paranın mal niteliği taşımasını, kullanım değeri için aranır nitelikte olmasını, para fonksiyonunu lâyıkıyla ifâ edebilmesine engel görüyor.

●

Gazâlî, Allah'ın iki nakdi, "elden ele dolaşmaları", "mallar arasında adaletli iki hâkim olmaları" ve "diğer şeylere onlar vasıtasıyla teves-

sül edilmesi" için yarattığını söyler. Onlar, maddeleri itibariyle nadirdirler ve sırf maddeleri itibariyle arzulanabilecek birşeyleri yoktur. Her türlü duruma nisbetleri, aynı ve tek türdendir; öyle ki, onlara sahip olan, sanki her şeye sahip olmuş gibidir. Halbuki, bir elbiseye sahip olan, ancak o elbiseye sahiptir. Şu anlamda ki, bir yemeğe ihtiyaç duysa, yemek sahibinin elbiseye değil de, yine meselâ bir hayvana rağbet göstermesi hâlinde, ihtiyacını gideremez. Öyleyse, para, sureten sanki hiçbir şey, manen sanki herşey olan bir maddeden yapılmış olmahdır. Bir şeyin, muhtelif şeylere karşı olan durumunun aynı kalabilmesi için, özellikle ifâde ettiği bir husus olmamalıdır; ayna gibi... Aynanın, "rengi yok, fakat her rengi gösterir" olması gibi... Harfler de öyledir: Kendilerinin mânâsı yok, fakat mânâlar, onlar vasıtasıyla meydana çıkar... Aynı şekilde, paranın maddesinde de arzulanacak birşey olmadığı hâlde, o her arzunun vesilesidir.

İmam-ı Gazâlî'nin düşünceleri, para mevzuunun temel unsurlarını ihtiva ettiğini gösterir. İlk olarak, para olabilecek maddelerin özelliklerinin tamamına yakını sayılmış gibidir. Para olarak kullanılacak maddede nadirlik, dayanıklılık ve kolayca parçalara bölünebilme gibi özellikler aranır. Onun en çok üzerinde durduğu ve ısrarla vurgulamaya çalıştığı özellik ise, paramn maddesinin, kendisi için aranır olmaması, yâni kullanım değerinin bulunmamasıdır. O, paramn "mal" niteliği taşımasını, mübadele fonksiyonunu en iyi şekilde yerine getirebilmesine engel görür. İktisat terminolojisiyle ifâde edilirse, bu, onun "mal-para" kavramına ve uygulamasına karşı olması demektir. Bu tavrıyla o, özel olarak paranın anlaş

ma (konvensiyon) teorisi ve genel olarak da nominal teoriler paralelinde yer alır. Fakat Gazâlî, dirhem ve dinarların birer maden olarak da değerleri olabileceğini gözden kaçırmıyor ve bu münasebetle önemli bir tesbitte bulunuyor. Ona göre dirhem ve dinarların ayarlarında farklılık olduğu takdirde, bu durum, yüksek ayarlıları kendi maddeleri için talep edilir hâle getirir. Başka bir ifâde ile bu durum, onların mal niteliğine bürünmelerine sebep olur. Dirhem ve dinarların mal niteliğine bürünmelerinin, onların tedavül fonksiyonlarını engellediğini söylemesi de gözönünde tutulursa, onun bu görüşleri uzaktan uzağa Gresham'da görülür; "piyasada kıymet itibâriyle birbirinden farklı iki ödeme aracı bulunduğu vakit, kötü para iyi parayı kovar" şeklinde ifâde edilen Gresham kanununun dayandığı prensip, Gazâlî'nin görüşlerinden çıkarılabilir.

●

İki nakdin, nominal değerlerine denk maden ihtiva etmeleri değil, ayarlarının –ister düşük ister yüksek, hangi seviyede olursa olsun– eşit olması ve böylece "ceyyid-iyi" para "redî-kötü" para ayırımına yer verilmemesi gereği... Altun ve gümüş sikkeler, Gazâlî'ye göre, memleketin parası oldukları zaman, ayar farklarına bakılmaksızın tedavül edecekleri hâlde, memleket parası olmadıkları zaman mal niteliğine bürüneceklerinden, madenî kıymetlerine göre alınıp satılacaklardır.

●

Gazâlî'nin para ile ilgili düşüncelerinde tespit edilebilecek ikinci önemli nokta, paranın temel fonksiyonlarını görebilmiş olmasıdır. Nitekim, paranın standart değer ölçüsü (mallar arasında adaletli iki hâkim) ve mübadele aracı (elden

ele dolaşmaları ve diğer şeylere onlar vasıtasıyla tevessül edilmesi) olma fonksiyonlarını açık bir biçimde anlatmış bulunuyor. Paramn, tasarruf aracı ve spekülâsyon âleti olma şeklinde ifâde edilen fonksiyonunu ise kendisi özellikle belirtmiyor; fakat farkında olduğu muhakkaktır. Bir kere, paranın bu fonksiyonu, onun, canlı bir ticaret hayatına sahip olan çağının yaygın bir realitesidir. Gazâlî gibi, içinde yaşadığı toplumu ve dünyayı gayet iyi tanıyan bir mütefekkirin, çağının para meselesiyle ilgili olarak yukarıda sayılan hususları farkedip, tasarruf aracı ve spekülâsyon âleti olarak gördüğü fonksiyondan habersiz kalması imkânsız gibidir. Ayrıca onun, bu husustan dolaylı olarak bahsettiğini de biliyoruz. Paranın dayanıklı bir maddeden yapılmasını şart koşarken ve para iddiharı (gömülenmesi)ni ve RİBA'yı eleştirirken gözönünde tuttuğu husus, paranın anılan sonuncu fonksiyonundan başka birşey değildir. Bildiği hâlde özellikle zikretmemiş olmasını ise, iktisadî mevzuları ele alış amacı ve tarzıyla açıklamak mümkündür. Daha önce de işaret edildiği gibi o, bu mevzuları merak saikiyle ve kendileri için ele almaz. Ahlâkî rehberliğini yaparken, sırası gelince ve oradaki maksadının gerektirdiği ölçüde ve şekilde ele ahr. Nitekim para ile ilgili açıklamasının bir yerinde şöyle der:

— "İki nakdin daha başka hikmetleri de vardır, fakat anlatılması uzun sürer!"

Bu yüzdendir ki, parayı tahlil etmeye çalışırken açıkça değinmediği tasarruf âleti ve spekülâsyon âleti olma fonksiyonuna, iddihar (gömüleme) ve riba (faiz) vesilesiyle yeniden döndüğü ve oradaki amacına uygun bir şekilde, yâni tenkitçi bir dille ve dolaylı olarak ele aldığı görü-

lür. Bu noktada, tamamlayıcı bir yorum imkânı daha görünüyor: Dikkat edilmiş olacağı gibi, mütefekkirimiz, paranın standart değer ölçüsü ve mübadele aracı olma fonksiyonlarını, zarurî ihtiyaçların daha kolay giderilmelerini sağladıkları cihetle, sadece tahlil etmekle kalmamakta, aynı zamanda olumlu da karşılamaktadır. Başka bir ifâdeyle, ahlâkî bakımdan da onlara tamamıyla taraftardır. Aynı şey, aynı şekilde, sonuncu fonksiyon için geçerli değildir. Bu husus, Gazâlî'nin iddihar ve spekülâsyon (meselâ, ihtikâr) karşısındaki ahlâkî tutumuyla birlikte düşünüldüğünde, paranın ahlâkî bakımdan şaibeli gördüğü üçüncü fonksiyonunu, tamamıyla olumlu karşıladığı diğer iki fonksiyonu ile birlikte zikrederek prim vermek istememiş olabilir.

İhtikâr: Bir şeyi kıymetlensin diye saklamak. Karaborsa. İnsanların veya ehlî hayvanların yiyeceklerine âit şeylerin satış kıymetleri yükselsin diye, 40 gün kadar saklamak. Vurgunculuk, bozgunculuk. Böyle yapan kimseye "muhtekir" denir.

(Bir hadîste, "muhtekir, mel'undur!" diye belirtilmiştir.)

●

İki nakdi, belirtilen varlık hikmetlerine lâyık olmayan veya ona aykırı düşen hususlarda kullananlar, Allah'ın onlara bağladığı nimetlere aykırı hareket etmiş olurlar. Öyleyse, onları gömüleyenler, biriktirip yığanlar, onların hakkını yemiş, onlara zulmetmiş ve varlık hikmetlerini iptal etmiş olurlar. Bunlar, "müslümanların idarecisini zindana hapsedip, yönetim görevini yapmasını engelleyen" gibidir. Çünkü iddiharla, paranın varlık hikmetini ortadan kaldırmış ve ondan beklenen

maslahatı engellemiş olurlar. "Halbuki dirhem ve dinar, ne özellikle bu şahsın, ne de özellikle o şahsın malı olsun diye yaratılmıştır. Zira, tek tek kişilerin onların maddelerinde bir faydaları yoktur, onlar birer taş gibidirler"... Gazâlî'ye göre, dirhem ve dinarlardan (altun ve gümüş) kap kacak yapanlar, onları gömüleyenlerden daha kötü bir iş işlemiş olurlar. Çünkü onlar, bir ülkenin yöneticisini, dokumacılık, çöpçülük ve benzeri herkesin yapabileceği işlerde çalıştıran bir kimseye benzerler ki, zindanda tutmak ondan daha hafif bir durumdur. Kap kacaklar, akıcı şeyleri muhafaza etmek içindir; bu işte, "toprak, demir, bakır ve kurşun", altun ve gümüşün yerini tutabilir.

Gazâlî'nin son görüşlerinde dikkati çeken iki önemli nokta daha var: Birincisi, paranın tedavülden çekilmesine şiddetle karşı çıkması, ikincisi ise paranın sosyal bir kurum olması özelliğine işaret etmesidir. Onun son noktaya dair ifâdesi iki ihtimâle aynı ânda açık görünüyor: Bir taraftan, onun bütün topluma âit ortak bir menfaat kaynağı olduğuna ve dolayısıyla ferdî müdahalelere kapalı olması gerektiğine, diğer taraftan da ancak sosyal hayat için geçerli ve sosyal hayat dışında hiçbir değer taşımayan ve ferdin, parasıyla tek başına düşünüleceği hayalî bir durumda, adeta "taş" mesâbesine düşecek olan bir vasıta olduğuna işaret etmiş gibidir. Birinci ihtimali, kalp para basımını umuma zararlı muamelelerden sayan görüşüyle birlikte düşündüğümüzde daha iyi anlarız. İkinci ihtimal ise, aynen aldığımız pasajın son ifâdelerinin de gösterdiği gibi, paranın maddesi itibariyle değersiz birşey, adeta bir "taş" gibi olduğu hususundaki, ilk ânda yadırgatıcı ifâdelerinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

"UTOPİA"

Kolay kolay bulunmayan şey, doğrulukla, akıllıca düzenlenmiş bir toplumdur.

●

"Duygularıma, tabiatıma aykırı bir durumda nasıl mutlu olabilirim? Ben şimdi hür bir insanım, dilediğim gibi yaşıyorum. Zengin saraylıların kaçı aynı şeyi söyleyebilir? Hem kralların gözüne girmek isteyen o kadar çok insan var ki. Ben ve benim yaradılışta üç-dört kişi saraya girmezsek, kral boşluğumuzu farketmez, merak etmeyin!"

●

"Siz paraya, devlet koltuğuna düşkün değilsiniz, orası belli. Bana da sorarsanız sizin gibi bir insana, bir imparatorluğun başındaki insanlardan daha fazla saygı duyarım. Ama bana öyle geliyor ki, sizin kadar büyük yürekli, olgun düşünceli bir adam rahatlığı pahasına da olsa zekâsını kamu işlerinde kullanmalıdır. Bunu en verimli olarak yapmanın yolu da, büyük bir kralın danışmanları arasına girmektir. Çünkü siz nasıl olsa şerefinize ve doğruluğa aykırı tek söz edemezsiniz. Bildiğiniz gibi kral öyle bir kaynaktır ki, iyilik de kötülük de oradan sel gibi akar halkın üstüne. Devlet işlerine alışkın olmasanız bile, bunca bilginiz ve zekânızla en cahil bir krala bile çok yararlı bir bakan olabilirsiniz."

●

"Kralların danıştığı insanlara gelince: Bunların bir kısmı ağızlarını açmaz, çünkü söyleyecek sözleri yoktur, kendileri akıl danışmak durumundadır. Bir kısmınınsa akılları erer, işe yarayacak-

larını da bilirler; ama her zaman gözde olan yetkilinin düşüncesini paylaşırlar, ortaya attığı budalalıkları alkışlarlar. Bütün bu aşağılık asalakların tek kaygısı, yüz karası bir dalkavuklukla, kralın tuttuğu adamın desteğini kazanmaktır. Bir kısmı da, kendilerini beğenmiş kişilerdir, yalnız kendi düşüncelerine değer verir, kimseyi dinlemezler. Bunda da şaşılacak birşey yok, çünkü tabiat herkese kendi yarattığını sevip okşama içgüdüsünü verir: Karga da, maymun da kendi yavrularına gülümser yalnız."

●

"Her çalan ölümü haketmedikten başka, açlıktan ölmemek için çalan adama en korkunç işkenceleri de yapsanız yine çalar. Hırsızlara en ağır cezaları verecek yerde, toplumun bütün üyelerine yaşama imkânları sağlasanız ve kimse kellesi bahasına çalmak zorunda kalmasa daha iyi olmaz mı?"

●

"Kaç asker Cornouailles ve Fransa savaşlarında, kral ve yurt uğruna neler yitirmedi; göz, kol, bacak, nelerinden olmadı. Bu zavallıların artık eski zanaatlarını yapacak hâlleri yoktu. Yeni bir zanaata geçmeğe de yaşları elverişli değildi artık. Bırakalım bunları: Savaş her zaman olmaz diyelim. Her gün gözlerimizin önünde olup bitenlere bakalım. Halkın yoksulluğa düşmesinin baş sebebi, aristokratların çokluğudur. Bu yararsız, bu bal vermez arılar, başkalarının alın teriyle geçinmekte, topraklarında çalışanları daha fazla kazanmak için derisine kadar yüzmekte, bunun dışında başka gelir kaynağı bilmemektedirler. Ama iş keyif için para harcamaya geldi mi, bu adamların yapmayacağı delilik yoktur."

●

"Doymak bilmez cimrinin biri, binlerce dönümlük yeri kuşatıveriyor: İçindeki namuslu çiftçileri evlerinden çıkarıyor... Kimini yalan dolanla, kimini zorla, kimini de türlü yollardan tedirgin edip yerlerini satmak zorunda bırakarak. Doyuracak karınları paralarından çok fazla olan bu köylüler, çoluk çocukları, dulları, yetimleri, ana babaları ve torunlarıyla yollara düşerler. Doğdukları evden, karınlarını doyuran topraktan ağlayarak uzaklaşır zavallılar ve barınacak yer bulamazlar. O zaman kap-kacaklarını, pılılarını pırtılarını yok bahasına satarlar. Onlar da bitince ne kalır yapılacak: Çalmak ve buyruk gereği asılmak. Yoksulluklarını dilencilikle sürdürmek isteyenler de çıkabilir: Onları da serseri diye yakalayıp zındana atıverirler. Oysa nedir suçları bu insanların? Çalışmaya can attıkları halde kendilerine iş verecek kimseyi bulamamak. Hem hangi işe girebilirler zaten? Topraktan başka şeyden anlamazlar ki... Eskiden yüzlerce kolun çalıştığı topraklarda koyunları otlatmaya bir tek çoban yeter. Bu kötü yolun bir başka neticesi de birçok yiyeceğin fiyatlarının artmasıdır. Bununla kalsa yine iyi: Otlaklar çoğaldıktan sonra korkunç bir salgın, sürülerle koyunu öldürüverdi. Allah sanki böylece sömürgenlerimizin doymak bilmez pintiliğini cezalandırmak istemiş. Keşke bu belâyı koyunların değil, kendilerinin başına indirseydi. Bunca sürü yok olunca yün fiyatları öyle yükseldi ki; en yoksul dokumacılar yün satın alamaz oldular. Alın size bir sürü işsiz daha. Gerçi koyun sayısı pek çabuk artar ama, fiyatları yine de düşmez; çünkü satıcılar azalmıştır. Yün ticareti birkaç zengin fırsatçının eline geçmiştir, onlar da satmakta acele etmez ve büyük kazanç olmadıkça satmazlar yünlerini. Aynı sebeple başka hayvan

fiyatları da arttı, hem de daha fazla; çünkü sütçülük, yağcılık, tarım yapılmayınca, bu işlerde kullanılan hayvanlar hiç yetiştirilmez oldu... Uzak yerlerden bir deri bir kemik kalmış hayvanları çok ucuza satın alıyorlar, otlaklarında besleyip ateş bahasına satıyorlar. Korkarım İngiltere'nin daha çok çekeceği var bu yürekler acısı yolsuzluklar yüzünden... Böylece bir avuç vicdansızın yüzünden adanıza zenginlik getirmesi gereken şey, yoksulluk getiriyor... Milletçe duyulan darlık herkesi masraflarını kısmaya ve çalışanlara yol vermeye zorluyor. Kapı dışarı edilenler nereye gidiyorlar? Dilenmeye veya çalabilirlerse, çalmaya. Bu yoksulluk sebeplerine, gösteriş için çılgınca harcanan paralar da ekleniyor. İşçiler, köylüler, hizmet görenler, hemen bütün sınıflar, giyeceklerinde ve yiyeceklerinde görülmedik bir lükse kaçıyorlar. Bir de o fuhuş yerleri, ayyaşlık, cümbüş ve türlü kumar yuvaları. Buralara dadananlar bütün paralarını kaptırır ve kayıplarını kapamak için hırsızlık yoluna girerler... Adanızı bu toplum vebalarından, bu suç ve yoksulluk tohumlarından kurtarın."

●

"Zenginlerin cimri bencilliğini frenleyin. Sömürme, tekel kurma hakkını alın ellerinden. Aylak insan bırakmayın memleketinizde."

●

"Milyonlarca çocuğu bozucu, körletici bir eğitimin pençesinde bırakıyorsunuz. Fazilet çiçekleri açabilecek bu körpe fidanlar gözlerinizin önünde kurtlanıyor; büyüyüp suç işledikleri zaman, yâni içlerine çocukluktan giren kötülük tohumları acı meyvelerini verdiği zaman ölüm cezasına çarptırıyorsunuz onları. Sizin yaptığınız nedir biliyor

musunuz? Asma zevkini tadabilmek için hırsızlık vasatını temin etmek."

●

"Masada, deli taklidi yapmayı marifet sayan asalaklardan biri vardı. Bu işi o kadar iyi beceriyordu ki, insan gerçekten deli sanabilirdi onu. Saçmasapan, soğuk şakalara girişti mi, herkes söylediklerine değil kendisine gülüyordu. Bununla beraber arada bir akıllıca bir söz de çıkıyordu ağzından. Atasözünün dediği gibi: Çok saçmalayan sonunda doğru bir lâf da eder."

●

"Fransanın dış politikasını gözden geçirdik. Bu mevzuda bakanların aradığı efendilerinin şanı şerefiydi. Şimdi para işlerine gelelim. İçeride nasıl bir yönetim ve adalet yolu tuttuklarına bakalım. Biri çıkar ve krala der ki: "Devlet, paranın değerini verirken arttırsın, alırken indirsin. Böylelikle kral hem borçlarını kolayca öder, hem de hazinesini hemen doldurur"... Bir başkası, yalancıktan bir savaş ihtimâlinden söz edip, "yeni bir vergi koyalım!" der. Paralar toplandıktan sonra, kral, barıştan yana olduğunu söyler ve bu mutlu kararın kiliselerde büyük törenlerle kutlanmasını ister. Halk bayram eder ve halkının kanı dökülmesin diye savaştan vazgeçen merhametli kralını göklere çıkarır."

●

"Kralın şerefi ve sağlığı, kendinin değil, halkın zengin olmasına bağlıdır. İnsanlar, kralları, insanların yararı için başa getirdiler, kralların yararı için değil. Kendilerini rahat yaşatacak, saldırıdan, sövgüden koruyacak güçlü bir dayanak istediler. Kralın en kutsal ödevi, kendininkinden önce halkın mutluluğunu düşünmektir. Sadık bir

çoban gibi, kendini sürüsüne vermeli ve onu en besleyici otlaklara sürmelidir."

●

"Yurttaşların kin bağladığı, hor gördüğü bir kral; halkı ezerek, soyarak, dilenci durumuna düşürerek tahtında tutunabilecekse, bıraksın krallığı, insin gitsin tahtından. Bu yollarla belki kral adını elinde tutar; ama ne yiğitliği kalır, ne büyüklüğü. Kral yüceliği dilencilerin değil, zengin ve mutlu insanların başında kalmakla kazanılır."

●

"Hastasını iyi etmek için ona daha ağır hastalıklar aşılayan bir hekim bilgisizin, budalanın biri değil de nedir? Ey sizler ki insanları ancak hayatlarını zehir ederek yönetmesini biliyorsunuz, sizler hür insanlara baş olmaya yeterli değilsiniz, saklamayın bunu!.. Veya bilgisiz kalmaktan, kendinizi beğenmişlikten, tembellikten vazgeçin!.. Halk bu yüzden sevmiyor, saymıyor devleti. Kendi yurdunuz içinde doğrulukla yaşayın ve yaşatın; devletin giderlerini, gelirleriyle denkleştirin; saçma ve barbarca bir düzenin öldürmeye ve ölmeye sürüklediği mutsuzlara karşı işkenceler arayacak yerde, kötülüğü daha tohumdayken önleyecek, yok edecek insanca müesseseler meydana getirin!"

●

"Kralın önünde devlet işleri konuşulurken de böyle davranmak gerek. Kötü düşünceleri kafalardan bir ânda söküp atamıyorsunuz, haksızlıkları bir vuruşta ortadan kaldıramıyorsunuz diye halka hizmet etmekten vazgeçmek doğru mudur? Bir fırtınada kaptan, rüzgâra söz geçiremiyorum diye gemiyi bırakır mı?"

●

"İsâ'nın usta sözcüleri, insanların kötü alışkanlıklarını Hristiyanlığa uydurmaktan kaçındıklarını görünce, İncil'i insanların kötü alışkanlıklarına göre eğip büktüler. Bu ustaca manevra nereye götürdü onları? İnsanların vicdan rahatlığıyla kötülük edebilmelerini sağlamış oldular!"

●

"Bilgeler sürekli bir yağmur boşanırken sokaktaki kalabalığa "evlerinize girin de ıslanmayın!" diye bağırırlar. Sesleri duyulmazsa sokağa çıkıp herkesle birlikte boşuboşuna ıslanmazlar; başkalarını budalalıktan kurtaramayınca, evlerinde oturup kendilerini korurlar tek başlarına."

●

"Siz, aslan payını kötülere bırakan bir toplumda doğru bir yan bulursanız, büyük çoğunluk yoksulluk içinde kıvranırken döymak bilmez bir avuç insana memleketin bütün zenginliklerini sömürten bir devlet mutlu olabilir derseniz o başka."

●

Utopia'da, "Yüksek Kurultay"ın uyduğu şu kural da anılmaya değer: Bir teklif geldiği zaman, hemen o gün üstünde tartışılmaz. Tartışma gelecek toplantıya bırakılır. Böylelikle, kimse ilk aklına gelen şeyleri gelişi güzel ortaya atmaz ve halkın yararını unutarak kendi düşüncesini savunmaya kalkışmaz. İnsan çok kez öne sürdüğü bir düşünceden vazgeçmeyi kendine yediremez. Yanıldığını açığa vuramaz. Kendi ününü kurtarmak için halkın yararını feda eder. Ayaküstü düşünmenin meydana getirdiği bu büyük tehlike böylece önlenmiş ve kurultay üyelerine düşünmek için bol bol vakit bırakılmıştır.

●

Herkes bilir ki, bütün canlı varlıklarda, açgözlülüğün sebebi ya korku veya yoksulluktur. İnsanda ise, bazen yalnız kendini beğenmişlikten gelir açgözlülük. Çünkü faydasız ve boş şeyleri gösterişle ortaya serip, başkalarından üstün geçinmeyi şanlı bir iş sayar insanlar. Utopia'lılar arasında böyle kötü huyların yeri yoktur.

●

Utopia, bir tek aile, bir tek ev gibidir. Gelecek yılın nasıl olacağı bilinmediği için, Utopia ihtiyaçlarını iki yıl için karşılar, bu ihtiyacı aşan fazla ürünleri, buğdayı, balı, keteni, odunu, boya, deri, balmumu, içyağı, hayvan ve daha başka şeyleri dışarıya yollar. Bu malların yedide biri, gönderildikleri memleketlerin yoksullarına bedava dağıtılır.

●

Utopia'lılar hiçbir zaman bütün borcu toptan istemezler. Kendileri için yararsız, başkalarına ise yararlı bir şeyi ellerinden almayı haksızlık sayarlar.

●

Altun ve gümüş, bu memlekette, tabiatın onlara verdiği değeri taşırlar sadece... Az bulunmalarından ötürü –başka memleketlerde değerli sayılmaları– insanoğlunun çılgınlığına verilmeli.

●

Utopia'lılar kendi geleneklerine uygun, ama altunu tanrılaştıran bizim törelerimize aykırı bir kullanma yolu bulmuşlar. Yiyeceklerini, içeceklerini topraktan veya camdan güzel biçimli, ama az değerli kaplara koyarlar; altun ve gümüşü ise, en bayağı işlerde kullanırlar. Hatta oturaklarını bile altun ve gümüşten yaparlar.

●

Utopia'lılar deniz kıyısında inciler, kayalıklarda elmaslar, kıymetli taşlar toplarlar. Aramadan buldukları bu taşları cilâlayıp küçük çocuklarına süs diye takarlar. Ama çocuklar büyüyünce, bu nesneleri küçümserler ve ana-babaları birşey söylemeden bunları kendilerine yakıştırmayıp bir yana atarlar. Tıpkı bizde çocukların büyüyünce, zıpzıplarını, bebeklerini attıkları gibi. Başka memleketlerde benzeri olmayan bu töreler, Utopia'lıların yüreklerinde bizimkilerden çok ayrı duygular, düşünceler doğurur. Bunun en şaşırtıcı örneğini Anemolya'lılarda görmüştüm.

Anemolya elçileri Amaurote'a geldikleri zaman oradaydım. Bu elçiler pek önemli işleri görüşmek üzere geldikleri başkentte büyük Kurultay toplanmıştı. Daha önce Utopia'ya gelen elçiler pek sade, gösterişsiz giyinirlerdi. Çünkü onlar, Utopia'lıların süse değer vermediklerini, ipeği ve altunu hor gördüklerini bilirlerdi. Ama çok uzaklardan gelen Anemolya'lıların Utopia'lılarla pek alış-verişleri olmamıştı. Utopia'lıların kaba saba, bir örnek giyindiklerini öğrenince, bunu yoksulluklarına vermişlerdi. Gururları akıllarını aşan Anemolya'lılar, Utopia'lıların gözünü kamaştırmak için, İlâhî ve parlak kılıklarla gelmeyi kararlaştırmışlardı. Anemolya'lıların büyük beyleri olan üç elçi, arkalarında değişik renkte ipekliler giyinmiş yüz kişi ile gözüktüler. Elçiler baştan aşağı süsler ve yaldızlar içindeydi, omuzlarında sırmalı bir kaftan, boyunlarında altun gerdanlıklar, kulaklarında altun küpeler, parmaklarında altun yüzükler, başlıklarında pırıl pırıl inciler ve elmaslar vardı. Kölelere, mahkûmlara ceza olarak takılan, çocuklara oyuncak diye verilen ne varsa hepsini takıp takıştırmışlardı. Geçtikleri yollara dökülen yoksul kılıklı Utopia'lılara bakıp

da kendi süsleri püsleriyle, tavus tüyleri, boyalı şemsileriyle böbürlenen elçilerin hâli görülecek şeydi. Öte yandan Utopia'lıların davranışlarından anlaşılıyordu ki, bu yabancılar tahminlerinde fena hâlde aldanıyorlardı ve cakaları onlar üstünde bekledikleri etkiyi yapmaktan çok uzaktı.

Önemli sebeplerle yabancı memleketlere gitmiş birkaç Utopia'lı dışında, herkes cafcaflı kılıklara ayıplayarak ve acıyarak bakıyordu. Birçokları, en kılıksız uşakları elçi diye selâmlayıp, asıl elçilere aldırış etmiyorlardı. Çünkü, onlar köleler gibi altun zincirler içindeydiler. Elmaslarını ve incilerini küçümseyip atmış çocuklar, elçilerin başlıklarında bu oyuncakları görünce, annelerini dürtüp, "anne, şu koca herife bak, çocuk gibi incik boncuklar takmış!" diye bağırışıyorlardı. Anneler ise, "sus yavrum, herhâlde onlar elçinin soytarıları!" diyorlardı. Kimi de zincirlerin biçimine tutuluyordu: "Amma da ince şeyler, insan bir çekişte kırabilir. Üstelik çok da bol takmışlar, köle isterse kolayca boynundan çıkarıp kaçabilir"... Amaurote'a geldiklerinden iki gün sonra elçiler, kendi memleketlerinde bunca değer taşıyan altunu, Utopia'lıların hiçe saydıklarını anladılar. Baktılar ki bir kölenin üzerinde kendi altun ve gümüşlerinden daha fazla bulunabiliyor, o zaman akılları başlarına gelerek, özene bezene takındıkları süsleri çıkarıp attılar.

Utopia'lılar, aklı başında insanların, yıldızlar ve güneş dururken, bir incinin veya bir elmasın cılız parıltısına düşkünlüklerine şaşarlar. Bir koyunun sırtında taşıdığı yünün en incesinden yapılmış elbiseler giyiyor diye bir insanın daha soylu ve daha değerli olacağını sanması deliliktir

onlar için. Kendiliğinden hiç de yararlı olmayan altuna neden bu kadar değer verildiğini, insanın dilediği gibi kullandığı bir nesnenin nasıl insandan daha üstün sayılabileceğini anlamıyorlardı. Bir de şuna şaşıyorlardı: Nasıl oluyor da, bir eşek kadar bile kafası işlemeyen vicdansız, ahlâksız, budala zenginin biri, sadece birkaç torba altunu var diye, akıllı dürüst bir sürü insanı buyruğu altında köle gibi kullanabiliyordu. Talih değişebilirdi ve yasa ince birtakım oyunlarla bu adamın elinden altunlarım alıp uşaklarınm en aşağılığına verebilirdi. Demek o zaman bu zengin hiç sıkılmadan eski uşağının ve eski parasının hizmetinde olacaktı. Utopia'lıların hiç anlamadıkları ve tiksindikleri bir başka delilik de şuydu: İnsanlar, hiç alış-verişleri olmayan bir zengine, sırf zengindir diye bir tanrıymış gibi saygı gösteriyorlardı. Oysa bu bencil para babalarının, ne türlü cimri olduklarını ve onların bütün hazinelerinden metelik koparamayacaklarını pek iyi biliyorlardı.

●

Utopia'hlar, bilimleri kendi konuştukları dilde edinirler. Bu dil zengin, uyumlu ve düşünceyi tam anlatmaya elverişlidir. Aynı dil, az-çok değişmelerle dünyanın geniş bir bölgesinde konuşulur ama, Utopia'lılarınki en incelmiş biçimidir.

●

Utopia'lıların dinî ilkelerinin özeti şudur: Ruh ölümsüzdür. İyiliğimizi isteyen Allah, onu mutlu olmak için yaratmıştır. Ölümden sonra iyilik de kötülük de karşılığını gereğince görür.

●

İyi olacağım diye en çetin, en yorucu çabaları yükleneceksin, türlü zevkleri kendine haram edip bile bile acılara katlanacaksın bu dünyada, ama

ölümden sonrası için de hiçbir umudun olmayacak: Utopia'lılara göre insan çıldırmadıkça razı olamaz buna. Onlara göre ne türlü olursa olsun her zevk mutluluk getirmez; yalnız iyi ve dürüst zevkler mutlu eder insanı. Faziletin kendisi bile bizi ister istemez bu türlü zevklere doğru iter: Yalnız bu zevklerdir bizi rahata kavuşturacak olan.

●

Başkalarının rahatını kaçırıp kendi rahatını arttırmak, tabiata karşı gitmektir. İşte bunun için Utopia'lılar tekler arasındaki anlaşmalar kadar yaşama kolaylıklarını da eşitlikle dağıtan, yâni dünya tadını bölüştüren yasalara toz kondurmazlar. Kaldı ki, bunları iyi bir kral doğrulukla koymuş veya zorbaların ezemediği ve dalaverecilerin aldatmadığı bir halkın genel oyu istemiştir.

●

Başkasının rahatı için kendi zevklerimizden birazını olsun feda etmek soylu bir insan yüreğinin belirtisi sayılır ve böyle davranan insan zaten feda ettiği zevkten çok daha fazlasını bulur. Hem ettiği iyiliğin er-geç karşılığını görür, hem de iyilik ettiği insanın minnet duyguları feda ettiği zevkten daha tatlı gelir ona. Üstelik dini bütün bir kişi, geçici bir zevki gereğinde feda edebilenlere Allah'ın tükenmez sevinçler vereceğine inanır.

●

Kendini beğenmişlerin boş gururu ve soysuz zevki... Böyleleri güzel bir elbise giyinmekle daha iyi olacaklarını sanırlar. Oysa iki bakımdan gülünç olur bu süs budalaları. Önce elbiselerini kendilerinden üstün saymış olurlar; çünkü işe yararlılık bakımından ince bir yünlünün kalın bir yün-

lüden ne üstünlüğü olabilir, sorarım size? Böyleyken bu sersemler kafasızlıklarını değil de, yaradılışlarının başkalığını, herkesten üstünlüğünü ortaya koyuyormuş gibi böbürlenip bir matah sanırlar kendilerini. Elbiselerinin zengin gösterişlerine karşılık, sade bir giyinişle göremeyecekleri saygıları ve şerefleri beklerler. Kimse kılıklarına aldırış etmeyince de, haksızlığa uğramış gibi kızarlar.

Utopia'lılar, inci ve elmas gibi değerli taş, incik boncuk düşkünlüklerini de soyluluk budalaları arasında görürler. Böylesi değerli taş meraklıları, yurtlarında ve çağlarında değer verilen az bulunur ve güzel bir taşı ellerine geçirdiler mi, kendilerini bir çeşit tanrı gibi görürler. Oysa, aynı taş her yerde ve her zaman aynı değeri taşımaz. İncik boncuk meraklısı bunları sadece birer taş olarak satın alır; o kadar ki, bunların gerçekten birer taş olduklarına, sahici elmas-yakût veya zümrüt olduğuna yeminler, belgeler isterler. Bunların sahte olması, gerçekten değerli birer taş olmaması bir felâkettir onlar için. Oysa, göz bir ayrılık görmedikten sonra, bir taş ha gerçek olmuş ha sahte, ne çıkar bundan? Her ikisinin değeri, gözü gören için de birdir, görmeyen için de.

Ya cimrilere ne demeli? Bu adamlar bir sürü maden parçalarını kullanmak için değil de, sadece toplayıp seyretmek için biriktirirler. Bu zavallı zenginlerin duydukları gerçek bir zevk midir, yoksa sadece uydurma bir zevk midir? Hele paralarını toprağa gömüp saklayan ve yüzünü bile görmeyen bir insan mutlu olabilir mi? Bu adam, hazinesini görmedikten başka, onu yitirme korkusuyla yaşar ve bu korku yüzünden onu yitirir

de gerçekten. Çünkü altunu gömmek, onu başkalarından çalmak olduğu kadar, kendinden de çalmak değil midir? Oysa, cimri paralarını gömdü mü, yapacağını yaptı diye, etekleri zil çalar keyfinden. Şimdi diyelim ki, cimrinin gömdüğü parayı biri gelip çalıyor ve cimri 10 yıl bunu bilmeden yaşıyor. Sorarım size, bu 10 yıl içinde bu paranın varlığı ve yokluğu arasında ne fark vardır? Ha gömülmüş ha çalınmış, ikisi de aynı şeydir onun için.

●

Utopia'lıların uydurma saydığı zevkler arasında av ve kumar zevkleri de vardır. Bunları kendileri bilmez, başkalarından duymuşlardır sadece. Zar atmanın ne keyfi olacağını anlamazlar bir türlü. Bunda bir keyif olsa bile, insan aynı şeyi yüz kere tekrarlamaktan bıkar sonunda. Bir sürü köpeğin av peşinde havlaması zevkten çok bıkkınlık vermez mi insana? Bir köpeğin bir tavşanı kovalaması, niçin bir tavşanın bir köpeği kovalamasından daha zevkli olsun? Eğer hoşumuza giden kovalamacaysa, her ikisi de bir kovalamadır. Ama avcılara asıl keyif veren bu değil, bir hayvanın ötekini parçalayıp öldürmesidir. Oysa insan nasıl olur da, bu kan dökmeden, güçlünün güçsüzü, zalimin masumu altetmesinden, azgın bir köpeğin ürkek bir tavşanı parçalamasından zevk duyabilir?

●

Av dışındaki hayvan öldürme yolları daha dürüst sayılır. Çünkü hayvanları belli bir yarar için öldürmek başka, avcı gibi sadece kan dökme zevki için öldürmek başkadır.

●

Utopia'lılar, düşünce zevklerini her şeyin üstünde görürler. Faziletli olmanın, lekesiz bir hayatın şuuruna varmanın zevki, en temiz ve en özlenilir zevkler arasındadır.

●

Utopia'lıların inancına göre Yaradan, eserini insanların gözü önüne serer; çünkü yaptığı işin büyüklüğünü anlayabilecek olan yalnız ihsanlardır. Büyük eserine hayran olanı, onun sırlarını, kurallarını bulmaya çalışanı sever. Yarattığı yüce güzellik karşısında bir hayvan gibi duygusuz, çoşkusuz kalan budala insanlara acıyarak bakar.

●

Bir adam sakat diye veya eli kolu yok diye onunla alay etmek, çok büyük bir suç sayılır. Çünkü kendi elinde olmadan sakatlanan değil, bunu bir kusur sayıp da ona akılsızca çatan adamdır asıl ayıplanması gereken. Utopia'lılar, doğuştan gelen yüz ve beden güzelliğine saygı duymakla beraber, bu güzelliği arttırmak için boyalar kullanmayı boş bir özen, hattâ bir hayli ayıp sayarlar. Bilirler ki, bir kadını kocasının gözünde en çok yükselten şey, güzellik değil, dürüstlük ve alçakgönüllülüktür. Çoğu zaman güzellik sevgiyi uyandırır ama, bu sevginin kalması, sürekli olması için, fazilet ve uysallık gerekir.

●

İyi eğitilmiş insanlara birkaç kanun yettiği için, pek az sayıda kanun vardır Utopia'da... Onların başka milletlerde en çok ayıpladıkları şeylerden biri, sayısız hukuk kitaplarının ve yorumların bile yetmeyişidir. Bir insanın; ya okuyamayacağı kadar çok, ya anlayamayacağı kadar şaşırtıcı ve karanlık kanunlarla bağlanmasını, hak ve adalete aykırı bulur Utopia'lılar. Bundan başka,

hukuk işlerini kurnazca ele alan, hilelere başvurarak tartışan avukatların, noterlerin, dava vekillerinin yeri yoktur Utopia'da. Herkesin kendi davasını savunmasını, avukatın söyleyeceklerini doğrudan doğruya yargıca söylemesini daha doğru bulurlar. Yargıç, hiçbir avukattan yalan söylemeyi öğrenmeyen bu adamların sözlerini aklıyla tartar; safları, düzenbazların kötü niyetli ve kurnazca dolaplarından korur. Böylece durum lâf kalabalığına boğulmaz, gerçek daha çabuk meydana çıkar. Öteki ülkelerde, anlaşılması güç, karmakarışık binbir kanun olduğu için, böyle davranmanın yolu yoktur. Utopia'da herkes yaman bir avukattır; çünkü, demin söylediğim gibi, hem kanun sayısı azdır, hem de bir kanunun yorumu ne kadar basit olursa o kadar doğru sayılır. Utopia'lılara göre, ancak herkes ödevini bilsin diye kanunlar yapılır ve ilân edilir. Oysa kurnazca ve dolambaçlı yollardan yorumlanan kanunlar, birkaç kişinin tekelinde kalır, herkese görevini hatırlatamaz. Kanunların basit ve açık yorumu ise, herkesçe anlaşılabilir.

●

Uzun süre önce Utopia'lıların yardımıyla baskıdan kurtulan, hiç kimseye boyun eğmeden hür yaşayan komşu ülkelerin halkı, Utopia'lıların hukuk işlerindeki ustalığını bilirler. Onlardan, bazen bir bazen de beş yıl için yönetici ve yargıç alırlar. Bir yargıcın çalışma süresi bitince, şerefler ve ödüller bağışlayarak, onu Utopia'ya geri götürüp, yerine bir yenisini alırlar. Bu sayede komşu ülkelerin kendi devlet işlerini çok akıllıca düzenledikleri su götürmez. Çünkü bir devletin gelişmesi de, yıkılması da, o devleti yönetenlerin ve yargıçların elindedir. Utopia'lılar, bir süre sonra kendi ülkelerine döneceklerini, orada paranın hiç-

bir değeri olmadığını bildikleri için, rüşvet alıp namus yolundan şaşmazlar. O ülkede yabancı oldukları ve halkı tanımadıkları için, ne kimseyi kayırırlar, ne de kimseye kötü niyet gösterirler. Oysa bu iki şey, yâni yargıçların adam kayırmaları ve para tutkusuna kapılmaları, bir devletin en sağlam ve en güvenilir yönü olan adaletini yıkıverir.

●

Kralların "şanlı" hâkimiyeti altında, adalet dediğimiz ya metelik etmeyen, aşağılık bir şeydir, veya iki çeşit adalet vardır yeryüzünde: Biri yayan giden, yerlerde sürünen, sağa sola sapmasın diye birçok bağlarla yoksul halka uygun zavallı bir adalet; öteki de, canının istediğini yapanlara, kanunlarla sınırlanmayanlara, yüksek mevkide olanlara uygun pek şahane bir adalet.

●

Utopia'lılar için yiğitlik, düşmanını akıl yoluyla yenmektir. (Oyun-düzen gücüyle). Böyle bir zaferi hayvanlar kazanamaz, yalnız insan kazanır. Derler ki, arslanlar, ayılar, yaban domuzları, kurtlar, köpekler, yalnız beden güçleriyle dövüşmesini bilirler. Atılganlık, güçlülük bakımından, bu hayvanların çoğu insandan üstündür. Ama hepsi, aklın ve zekânın karşısında boyun eğerler.

●

Utopia'lıların çoluk çocuklarının geleceği üstüne hiçbir kayguları yoktur. En yiğit yürekleri bile yıldıran bu kaygudur. Utopia'lıların güvenini artıran bir şey de, askerin taktiğindeki büyük ustalıklarıdır.

●

Utopia'lılar, ruhun bedenle birlikte olduğuna, dünyanın gelişigüzel yürüyüp gittiğine inanacak kadar insanlığı hor görenleri ahlâk adına ayıplarlar. Onlar, ölümden sonra bir başka hayat olduğuna, kötülüklerin kıyasıya ceza göreceklerine ve faziletlerin cömertçe ödüllendirileceğine inanırlar. Böyle düşünmeyen ve insanın yüce ruhunu bir hayvan bedeni durumunda gören kimselere insan demezler. Böylelerini vatandaş bile saymazlar. Çünkü, böylelerinin kanundan korkusu olmazsa, ahlâka da, içtimaî müesseselere de hiçbir saygısı olmaz; ceza kanunundan başka engel tanımayan bu adamlar, kanunları ya kurnazlıkla gizliden gizliye veya kaba güçle bozacaklardır. Onun için, bu kafada olanlar her türlü şereften yoksundur ve devlet işlerinde görev alamazlar. Bu yararsız ve aşağılık kişileri herkes hor görür. Bununla beraber, bunlara hiçbir ceza verilmez; çünkü, Utopia'lılara göre, istediği şeye inanıp inanmamak, insanın elinde değildir. Ayrıca, onlar korkup düşüncelerini saklamaya ve inanmadıkları şeye inanır görünmeye zorlanmazlar. Olduğu gibi görünmemek ve her çeşit yalan düzen, Utopia'da büyük bir nefretle karşılanır. Ne var ki, bu adamların bilgisiz halk önünde inançlarından uluorta söz etmelerine izin verilmez.

Küçük bir azınlık dışında bütün Utopia'lılara göre, insanı mezarın ötesinde sınırsız bir mutluluk beklemektedir. Onun için, hastalara ağlar da, ölenlere ağlamazlar. Yalnız hayattan kayguyla ve istemeye istemeye ayrılanlara acırlar. Ölüm korkusunu kötüye yorarlar. Derler ki, "yalnız umutsuz ve suçlu ruhlar görecekleri cezayı için için bilir gibi öbür dünyanın kapısında titremeye başlarlar!"... Ayrıca onlara göre, Allah çağırdığı za-

man kendisine sevine sevine gitmeyenleri ve ayak direyenleri hoş görmez. Böylesine ölenleri görünce Utopia'lıların keyfi kaçar ve onları asık yüzle, sessiz sedasız mezara koyar, günahının bağışlanması ve ruhunun azaplardan kurtulabilmesi için Allah'a yalvarırlar ve üzerine toprak yığarlar.

●

Başka milletlerin pek önem verdikleri fallara, kehânetlere gelince, Utopia'lılar bunları saçma bulur ve alaya alırlar. Buna karşılık, tabiat kanunlarını aşan mucizelere saygıları vardır; onlarda Allah'ın varlığının ve gücünün bir belirtisini görürler. Onlara göre, büyük bunalım anlarında bu mucizelere sık sık rastlanır. Halkın yakarışları ve büyük inancı, memleketlerini belâlardan kurtarır.

●

Bir soylu kişi, bir para babası, bir tefeci, kısacası; hiçbir şey üretmeyen veya devlete yararsız süsler püsler yapıp satan, işsiz güçsüz, bolluk içinde güle oynaya yaşarken, beri yanda işçinin, arabacının, demircinin, marangozun, çiftçinin, bir lokma ekmek için durmadan didinmesi, bunca alınteri ile, yük hayvanlarının bile zor dayanacağı yoksulluk içinde yaşaması, hangi hakka ve doğruluğa sığar? En çetin işleri gören bu insanlar o kadar yararlı kişilerdir ki, hiçbir toplum onlarsız bir yıl bile ayakta duramaz. Böyleyken bir hayvanın durumu onlarınkinden bin kat daha iyidir. Çünkü, hayvan onlardan daha az çalışır, yiyeceği hiç de onlarınkinden kötü değildir, hattâ zevklerine daha uygundur. Üstelik hayvan, geleceğinden kaygulu değildir.

İşçiye gelince... Nedir işçinin kaderi? Bugün için verimsiz, kısır bir işin altında ezilmektir ve

yarın için beklediği de yoksulluk, dilencilik içinde geçecek bir ihtiyarlıktır. Aldığı gündelik, günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yetmez. Kazancından bir kısmını nasıl bir yana ayırsın da, yaşlı günlerindeki geçimini sağlayabilsin?

Soylu denen kimselere, altunlar ve elmaslar içinde yaşayanlara, aylaklara veya süsten püsten geçinenlere, bu boş keyifleri körükleyip beslemekten başka işleri olmayan bu insanlara bu kadar bol keseden varlık dağıtan bir toplum haksız ve nankör bir toplum değil de nedir? O toplum ki, kendini asıl yaşatan çiftçinin, kömürcünün, arabacının, marangozun, işçinin dertleriyle kaygulanmaz, hiçbirine acımaz. O toplum ki, insafsız bencilliği içinde, daha fazla iş, daha fazla çıkar sağlamak için, emekçi insanların gençlik gücünü kıyasıya harcar; zavallılar yaşlandılar veya hastalandılar mı, ellerinde avuçlarında birşey kalmadı mı, iş başında sabahladıkları günler ve gördükleri bunca işler unutulur, bütün bunlara karşı toplumdan gördükleri ödül açlıktan ölmektir.

Dahası var. Zenginler her gün yoksulların gündeliklerini kıstıkça kısarlar. Bunun için yalnız hilelere başvurmakla kalmaz, kanunlar da çıkarırlar. "Devletin en yararlı insanlarına karşı böyle davranmak, apaçık bir adaletsizliktir" diyeceksiniz ama, ZENGİNLER BU CANAVARLIĞI KANUNLAR YOLUYLA BİR ADALET KILIĞINA BÜRÜMÜŞLERDİR.

İşte bu yüzden, bugünün gösterişli devletlerini gözden geçirince, bunlar içinde benim gördüğüm tek şey şudur: Zenginler, "cumhuriyet", "halk egemenliği" gibi parlak sözler altında yoksulların kuyusunu kazıyorlar. Türlü düzenler ve akla gelmedik yollarla bir taşla iki kuş vurmaya çalışıyorlar.

●

Zenginlerin devlet adına ve dolayısıyla yoksullar adına başvurdukları dolaplar birer kanun olmuştur. Bununla beraber, doymak bilmez bir hırsla bütün bir toplumun mutluluğuna yetecek kadar nimetleri aralarında paylaşan bu kötü, bu vicdansız insanlar, Utopia'lıların mutluluğuna kavuşmaktan çok uzaktadırlar.

BİRKAÇ ÇİZGİ

Thomas More, 1478'de doğmuş, 1535 senesinde idam edilmiş... Eseri "Utopia"dan altını çizdiğimiz hususlar, müslümânlar için hiç de yabancı olmadıkları, bedahet çapındaki doğrular, eleştiriler... Ondan bin sene önceden başlayan İslâm ölçü ve ölçülendirmelerine âit birkaç çizgiyi, –zaten İmam-ı Gazâlî'den biraz işaretlemiştik–, ekonomik yapıyı içtimaî ve siyasî yapıya temas içinde belirtme zorunluluğu bakımından gösterelim... Bu husus, sade bir hayat vazetmekle "çok çalışma ve tekâmül"ü idealize etme hususundaki tezadın, daha doğrusu tezat zannedilen durumun hiç de öyle olmadığını anlayabilmek bakımından mühim; sonra bunun üzerinde duracağız.

●

Allah, bu yeryüzünü ve istihsal sahalarını hikmetle yaratmıştır; mamur, semereli ve faydalı kılınması hikmetiyle... İşte, dünyaya dünya tamahı olarak metelik vermeyen İslâm ahlâkının, bu ahlâk içinde dünyayı teshir muradını çerçeveleyen velî kelâmı:

— "Eğer halk, dünya mamurluğundan ne fayda erişeceğini ve yeryüzünü kupkuru bırakmaktan ne günah doğacağını bilseydi, gayesini ve vücut hikmetini tamamıyla anlamış olurdu. Top-

rağından bin batman mahsul çıkacak bir insan, eğer ihmâl ve isteksizlik yüzünden 900 batman mal elde edecek olur ve aradaki 100 batman fark insanların istifadesinden uzak kalırsa, biliriz ki bunun hesabı kendisinden sorulacaktır. İnsanların faydasına sarfedecek bir vaziyeti bulunduğu hâlde bundan kaçan, yeryüzünün umranında pay sahibi olmak istemeyen ve üstelik bunun ismini, dünyayı terk, zühd ve takva koyan insan, şeytandan başka kimseye tâbi değildir!"

●

Hazret-i Ömer... Câmî'ye giriyor... Birkaç kişi başbaşa vermiş uyuklamakta... Hâllerinde tam bir gayretsizlik, alâkasızlık... Soruyor:

— "Siz kimsiniz?"

— "Biz mütevekkilleriz..."

Yâni tevekkül ediciler, işi Allah'a ısmarlayıp O'na güvenenler... Bunun üzerine Hazret-i Ömer gürlüyor:

— "Hayır! Siz, müteekkillersiniz!"

Yâni, hazır yiyiciler.

●

Şeriat, Allah'ın "akdes-en kutsi" zâtı tarafından kemâl belirtici bir yüceltişle EMİN sıfatlı Cebrail yolundan, Sevgilisi'ne, bütün insanların dünya ve ahiret saadetini çerçeveleyici hükümleri toplamış olarak indirdiği hükümler manzumesidir. Bütün fazl ve faziletleri toplayıcıdır. Bütün kemâlleri birleştiricidir. Dış ve iç çizgilerle bütün doğru şeriatleri özleştiricidir. Bütün mutluluk ve menfaatleri kuşatıcıdır. Selim aklın benimsediği hükümler ve ahlâkî kıstaslardan ibarettir. Selim tabiatlar onu reddetmez ve ondan nefret duymaz. Beldelerin imârını ve insanların refahını üstüste

emredicidir. Allah'ın emirlerini yüceltmeye ve halkına şefkat göstermeye davet edicidir. İLÂHÎ HADLERİ (sınırları) TECAVÜZDEN ALIKOYUCUDUR. Kul haklarının korunmasını kefalet altında tutucudur. Bütün mahlûklara karşı sorumluluğu gerektiricidir. Ahlâkî bütünlük ve tamamlığı şiddetle koruyucudur. Kötü ahlâkı, iyisinden ayırd ettirmeye yeterlidir. Hakikat bakımından iyi ahlâk ile sıfatlanmayı ve kötüsünden arınmayı gayelendiricidir. Yâni kötü ahlâktan şiddetle sakındırıcı ve iyisiyle gerçekleşmeyi şart koşucudur. Sağlığa yardımcıdır. Her bakımdan iffet ve namusu hedeflendiricidir. Kazanmaya, verimli olmaya götürücüdür. Miskinlik ve tembelliği kabul etmez ve her türlü mânasız işle uğraşmayı yasaklar. Ziraat, ticaret, zanaatı kesin emirlerle irade eder. İnsanların uğraşmalarını kemâl yolunda ilerlemeye, helâl mal kazanmaya, hak ve sınırların korunmasına hasreder. Yardım ve hizmeti en ciddi şekilde ister. İlim isteğini başta tutar, ilim ve fenlere lâyık oldukları ehemmiyeti verir. Düşmanların korkutulması ve sindirilmesi için hazırlık ve tedarikte bulunmayı vazifelendirir. Din ve cinsleri ayrı olan öbür milletlerin can, mal, ırz ve namusunu muhafaza ve müdafaayı hadîs emriyle mecburi tutar ve aksini yapanları cezalandırır. Düşmana karşı da durduk yerde şiddet gösterilmemesini âyet hükmüyle ölçülendirir. Faidesiz ve kıymetsiz işleri kabul etmez. Allah'a, Resûllerine, Meleklerine ve Kitaplarına hâlis kalble inanmayı ve öğütlerine uymayı telkin eder. İnsanı, âmirine, yüksek ve aşağı tabakadan fertlere, yakınlarına, dostlarına, yabancılara karşı derece derece saygılı ve ilgili, öğüt vermeye, iyilik dilemeye sevkeder. Bunun aksini yapanlara mesuliyet biçer. Nefsin zâhirî ve bâtınî temizlenmesi ölçüsünü çerçeveler.

Evlât ve aile haklarını, onların ahlâkî tasfiyelerini, geçim ve tutumlarını kıymetlendirir. "Siyasetül-Medine; büyük belde siyaseti" taraflısıdır. Her mahlûkun şanına göre hakkını gösterir. Sağlara, ölülere, gelmişlere, geleceklere âit ayrı haklar... Kısaca, iki dünya saadeti.

●

"Kur'ân - Şeriat - Din - Millet" davasının Abdülhakîm Arvasî Hazretleri tarafından yukarıda görüldüğü şekilde topluca işaretlenmesinden sonra, yine ondan:

— "Kazanç dört yoldandır: Ziraat, ticaret, sanat, hizmet... Maişet, yâni geçim ise, altı yoldan: Ziraat, ticaret, sanat, hizmet, miras ve hibe... Kazanç, bu dört şekliyle müminler üzerine kifaye farzıdır; yâni, bir kısım müslümanlar tarafından yerine getirilince öbürlerinden düşen borç... Fakat İslâm diyarında bu dört türlü iş şekli için yeteri kadar insan bulundurulmazsa, öbür müslümanlardan farz borcu düşmeyeceği için topluluğun günaha düşmesinden korkulur. Onun içindir ki, devlet reisinin böyle beldeler ahalisini, kifaye farzına davet ve ona mecbur etmesi lâzımdır. Ondan sonra da bütün bu iş mükellefiyetlerinin ibadet yerine geçmesi için şuur ve niyetin şart olduğu bilinecektir. İnsanlar, neyi ve ne için yaptıklarını ve bunların İslâmî emirler manzumesinden olduğunu şuurlaştıracak ve niyete bağlayacaklardır. Niyetsiz namaz olmadığı gibi, hiçbir ibadet şekli ve amel de düşünülemez."

●

İslâm'da kumarın yasak olduğu malûm... Erkek için üstünde ipek (tamamı ipek, meselâ gömlek) bulundurmak ve altın takınmak haramdır.

●

"Cezadan murat, sadece ve sadece suçlunun ıslahıdır. Dinin muhafazası, İlâhî hukuka âit cihet... Zalimin elinden mazlumu kurtarmak da kul hakkına âit kısım... Cezadan muradın suçluyu ıslah etmek olduğu, birçok âyetle sabittir. Esasen din esaslarından biri de beldelerin imarı ve kulların refahıdır. İmardan gaye, binalar yükseltmek, ziraati yaymak, zahaati genişletmek ve serveti arttırmaktır. Kulları refaha kavuşturmaktan gaye de, onların geçim imkânlarını zenginleştirmek, maişet vasıtalarını bollandırmak ve her türlü zulümden emin olmalarını sağlamaktır... Hukuk iki kısımdır: Allah ve kul hakkı... Her kul hakkında bir de Allah hakkı vardır. Peygamberlerin gönderilmesinden murat, işte bu her hakkın muhafazasıdır. Onlardan sonra muhafaza vazifesi, ümmetin en faziletli, en ilimli, en kemâlli, en adaletli ve en merhametli olanlarına düşer."

Beyt-ül Mukaddes (Kudüs) halkı, dört aylık kuşatma sonunda yine karşı koymakta devam edince, Ebu Ubeyde, sulh yoluyla anlaşma zemini açmak istemişti. Yahudilerin ruhânî reisleri şu cevabı verdi:

— "Sıfatları ve şekli, ismiyle beraber Tevrat'ta yazılı olan Ömer gelmedikçe bu mevzuu konuşamayız! O gelirse, muharebesiz ve mukavemetsiz kapıları açarız!"

Neticede Hazret-i Ömer, Kudüs önlerindeki İslâm ordusunun karargâhına varıyor... Hazret-i Bilâl'in okuduğu ezandan sonra taşkın bir vecd içinde namaz... Yürüyüş vakti gelince Hazret-i Ömer'in önüne devesini getiriyorlar... Ebu Ubeyde ilerliyor:

— "Ey, Mü'minlerin Emîri! Keşke deve yerine ata binseniz. Üzerinizdeki elbiseyi de çıkarıp başka bir kılığa bürünseniz... Ne olur?"

Yâni Ebu Ubeyde, Hazret-i Ömer'e "Mü'minlerin Emîri"ne uygun bir şekil tavsiye ediyor, koca din ve devletin reisi de bu tavsiyeyi tutuyor, sırtına beyaz bir elbise ve altına cins bir at çekiyor. Fakat üç-beş adım gidiyor gitmiyor ki, hemen atından indiği ve sırtındaki elbiseyi çıkardığı görülüyor. Sonra birçok yerinden yamalı eski harmanisini sırtına atıyor, çilekeş devesine biniyor ve etrafındakilere hitap ediyor:

— "Az kaldı Emîriniz cins ata binip yeni elbise giyinmekle kalbini yoklayan kibirden helâk oluyordu. Zira ben, Allah Resûlü'nden duydum: Kalbinde zerre miktar kibir bulunan kimse Cennete giremez!

Beyt-ül Mukaddes halkı şehri Hazret-i Faruk'a teslim ettiler. Ömer orada on gün kaldı ve sonra Medine'ye döndü.

●

Dünyaya kazık kakma heveslisi nefs azmanı tavra karşı, Muhiddin-i Arabî Hazretleri:

— "Sizin rabbiniz ayağımın altındadır!"

Ayağını bir noktaya basıp böyle haykırıyor... Küfre benzeyen bu sözü belki delâlete kavuşturacakları ümidiyle o noktayı kazdılar... Bir de görüyorlar ki, bir yığın altun... Büyük velî, insanları, paraya tapmakla suçluyordu.

●

Hazret-i Ebu Bekir... Kalbinde ve kesesinde ne varsa İslâm yolunda harcadı. Müslüman olduğu gün elindeki 40 bin dinarın 35 binini Allah için sadaka etti. Hicret zamanında, yalnız birkaç bin

dinarı kalmıştı. Nihayet nesi varsa verdi... İslâm'ın çile devrinde türlü işkencelere uğratılan mümin köleleri, tek tek satın alıyor ve azad ediyordu. Bu türlü satın alınıp azad edilen yedi kölenin başında, Peygamber Müezzini, gür sesli Bilâl-i Habeşî var.

●

"Sizden evvelkileri helâk eden günah şu idi ki, onlar, mevki sahibi birisi hırsızlık yaptığı zaman ceza vermezler, zayıf birisi hırsızlık yaptığında ona had ikame ederlerdi. Allah'a yemin ederim ki, kızım Fatıma hırsızlık yapacak olsaydı, elbette onun elini de keserdim!"... Allah Resûlü böyle buyuruyor... Ve Hazret-i Ömer: Din emrinde ve ölçüde, kimseye ve zerrece müsamaha yok... Hazret-i Ebu Bekir devrinde bir sene kadar kadıhk yaptı ve bu müddet içinde davaya iki kişi bile gelmedi... Herhangi bir yasak koyacağı zaman, onu herkesten evvel kendi ev halkına ve daha büyük bir şiddetle tatbik ederdi:

— "Ben filân işi yasak ettim. Sakın onu içinizden biri işlemesin... Cezasını iki misli veririm!"

Kanaatta ve adaleti öz nefsine her şeyi esirgemek suretiyle göstermekte eşsiz... "Beytülmal"den aldığı, 2 dirhem gündelikten ibaretti olanca geçim vasıtası... Dünya, bütün nimetleriyle ona geldikçe, o, dünyadan bütün gönül servetiyle kaçtı... Hırkasında, bir rivayete göre 12, bir rivayete göre de 21 yama vardı.

●

Hazret-i Ömer devri... İslâm orduları murahhası Maaz, Bizans ordusuna gönderiliyor... Maaz, düşman karargâhına vardı; sırmalı, işlemeli, püsküllü, kordonlu bir çadır... Her tarafta, Maaz'ı hürmetle bekleyenlerin serpiştirdiği şatafatlı eş-

ya... Maaz Hazretlerine, üstünde oturması için ipekten bir halı gösterdiler:

— "Fukaranın hakkını ve kanını sömürerek dokunmuş bir halıya oturmam!"

— "Fakat biz size hürmet göstermiş olmak için bu halının üzerinde oturmanızı rica ediyoruz!"

— "Sizin hürmetinizi ifâde eden şeylere kıymet vermeyeceğim! Eğer yere oturmak yalnız kölelere göre bir işse, biliniz ki, Allah'ın benden daha aciz bir kölesi yoktur!"

Bizanslılarda hayret, dehşet ve ibret:

— "Müslümanlar arasında acaba sizden daha yükseği var mı?"

— "Bana müslümanların en fenası olmamak yeter!"

Ve Maaz, Bizanslılara niçin murahhas istediklerini sordu.

— "Niçin bizim üzerimize geldiniz? Habeşistan size daha yakın değil miydi? İranlıların başında bir kadın var... Bizim başımızda ise öyle bir hükümdar var ki, cihana hâkim... Nüfusumuz, gökteki yıldızlar, çöldeki kumlar gibi hesapsız..."

Maaz Hazretleri de dedi ki:

— "Siz, mallarınızı ve canlarınızı elinde tutan bir hükümdarla iftihar ediyorsunuz... Bizim reisimizde ise hiç kimseye karşı üstünlük hakkı mevcut değil... Zinaya düşecek olursa, en adi bir kimse gibi cezasını bulur. Hırsızlık ederse, herkesin uğrayacağına uğrar. Perdeler arkasında oturmaz; ve kendisini bizden üstün bilmez. Herkesin sahip olduğundan fazla da malı yoktur."

Müslüman olmasa bile, ilim haysiyeti adına hakikati tesbitten kaçınmayan ünlü İngiliz tarih-

çi Arnold Toynbee, İntişar-ı İslâm isimli eserinde, İslâm'ın yayılışında görülen hâdiselerin aslolarak müsbet olduğunu, kasıtlı olarak ön plâna çıkarılan ve abartılan bazı haksızlıkların mevzi ve araz olduğunu tesbit ve ifâde etmiştir... İslâm, hükümleriyle zaten mutlak ve hak.

●

Halid bin Velid Hazretlerine, Bizans kumandanı şöyle diyor:

— "Bizim hükümdarımız yeryüzündeki bütün hükümdarların hükümdarıdır!"

Halk üzerinde öyle bir mutlak hükümranlığı var... Hazret-i Halid de şu cevabı veriyor:

— "Sizin hükümdarınız böyle olabilir... Fakat bizim reis seçtiğimiz zât bize tasallut etmeği aklından geçirirse, onu hemen reislikten indiririz!"

●

Hazret-i Ebu Bekir, mü'minlerin reisliğini omuzlarında taşıdığı devrede, Yezid'i, ordu başında Şam'a gönderirken şöyle öğüt verdi:

— "Ey Yezid! Senin akraban ve yakınların var. Onları başkalarına tercih ederek bazı işlere ve mevkilere kayırabilirsin. Senin adına en çok korktuğum nokta, bu... Allah'ın Resûlü, salât ve selâm ona olsun, dedi ki: Müslümanların işinden bir işi üzerine alıp o işe iltimasla birini kayıran, Allah ondan bir mazeret veya fidye kabul etmez, hattâ onu cehenneme atar..."

●

Sırmalar, süsler püsler içinde tam bir haşmet edasıyla Halife'ye gelen Bizans elçisi... Halife Ebu Bekir... Halife'nin yerini soran Bizans elçisine, biraz ötede hasır üstünde dinlenen adamı gösteriyorlar... Kerpiç yaparken yorulmuş, dinleni-

yor... Sözkonusu kişi Hazret-i Ebu Bekir'dir... Öldüğü zaman bütün bıraktığı yırtık bir hasır ve kırık bir testi olan, Hazret-i Ebu Bekir... Bizans elçisinin ve maiyetindekilerin şaşkınlığını tahmin edebilmek lâzım!..

●

Hazret-i Ömer, Suriye seyahatinden dönerken, çölde, uzaklarda, tek başına bir çadır gördü. Atını o istikamete yürüttü, çadırın yanına geldi. Çadırda, ihtiyar bir kadın... Kim olduğu, çölde böyle tek başına ne yaptığı, nasıl yaşadığı meçhul... Hazret-i Ömer sordu:

— "Ömer hakkında ne fikirdesin?"

— "Allah Ömer'in belâsını versin! Bütün reisliği boyunca elime hiçbir şey geçmedi!"

Hazret-i Ömer gülümsedi:

— "Fakat Ömer ne yapsın? Sen böyle uzak ve herkesten ayrı bir yerde yaşarken, Ömer seni nasıl bulsun?"

Kadın, yine haykırdı:

— "Beni bulamayacak olduktan sonra, devletin başına niçin geçti?"

Ve adalet, hak, vazife heykeli Ömer, bu en mantıksız sözün içindeki mantık üstü hakkı bütün dehşetiyle anlayıp gözyaşlarını tutamadı.

●

Tebük Gazası'na çıkılacağı sırada sahâbîlerin çoğu piyâde ve sefer malzemeleri eksik... Allah'ın Resûlü buyurdular:

— "Askerin zorluğunu kolaylaştıranlara ve onları techiz edenlere cennet!"

Hazret-i Osman, hemen bin dinar ve 300 deve verdi... Mal-mülk, onların gözünde sevap aracı... Bütün bunlar, Allah'ın mallarıydı, kendileriy-

se Allah'ın eminleri... Servetlerini Allah'ın emrettiği yerlere harcarlardı. Malları arttıkça şükrederler, azaldıkça sabrederlerdi... Şu söz de onun:

— "Bir parça ekmek ve sığınacak bir yeri olanın, artık Allah'a şikâyeti olmaz!"

●

Hazret-i Ali... Cömertliği destan çapında... Sınırsız cömert... O kadar ki, fakirleri ve muhtaçları kendi nefsinden ve aile kadrosundan üstün tutuyor... Bir gün, üzerinde verecek parası olmadığı için, bir muhtaca yüzüğünü verdi... Çok defa da, iftar için hazırladığı yemeği, tam o sırada kapısını çalıp "Allah için bir şey" isteyen fakirlerin önüne serdi ve kendisi Peygamber kızı ve torunlarıyla beraber aç kaldı. Haklarında, fakirleri doyurmaları bakımından âyet nâzil olmuştur... Bir gün Darrâr Bin Hamza, "anlatın!" ricası üzerine, Hazret-i Ali'yi şöyle vasıflandırıyor:

— "Hikmetle söyler, adaletle hükmeder. İlim onun yüreğinden fışkırır, hikmet onun lisânından akar. Dünyadan ve bütün dünya süslerinden tiksinir. Geceleri, işi ve arkadaşı ibadettir. Allah korkusundan çok ağlar. Hâdiseleri derinliğine düşünür. Kısa elbise giyer, hor yemekleri sever. Aramızdayken bizden farksız görünür, bir şey sorsak hemen cevap verir. Bir toplantıya davet etsek derhâl gelir. Aramızdaki ülfet ve samimiyet bu derecedeyken, heybetinden huzurunda konuşamayız. Dine bağlı olanlara saygı, fakirlere ilgi göstermekte kusur etmez. Kuvvetli olan ondan korkar ve kötü işte devam edemez. Zaif olan da onun adalet kapısından yoksun dönmez."

●

Yemen valisi, sırma ve haşmet akan bir kılıkla Hazret-i Ömer'i görmeğe geldi; ve onun tara-

fından bu manzara sevilmedi. Vali ikinci defa Halife'nin karşısına, mahsus berbat ve perişan bir kılıkla geldi... Bu defa büsbütün müteessir olan Halife şöyle dedi:

— "Maksadım ne o, ne bu; insan, ne saçı başı karışık ve perişan bir hâlde gezmeli, ne de sırma ve debdebe içinde yüzmeli!"

●

Tam ve mutlak bir imân merkezi etrafında fert hürriyetinin hangi hudutsuz hadde vardığını anlamak için Hazret-i Ömer devrine şöyle bir bakmak yeter. Bu dünya, İslâm ruhunun billurlaştıracağı hükümet ve idare şeklinin, bütün zaman ve mekân boyunca en mükümmel ve ideal çizgilerine kefil oluşuna, Hazret-i Ömer devrinde olduğu kadar hiçbir vakit şahit olmadı.

Hakkı temsil ve davasını ispat kaydıyla, devlet başkanına alkış kadar yuha da herkesin hakkıydı; ve dünyada hiçbir idare, kanun önünde eşitlik prensibine bu ölçüde misâl olmadı.

Kamuoyunun derdini ve dileklerini dile getiren "Vefd" isimli heyetler, bahsedilen şuurun müesseseleşmiş şekli olarak bunun delilidir. Bu devirde bütün vilâyetler, hükümet merkezine "Vefd" isimli birer heyet gönderirdi ve bu heyetler âit oldukları vilâyetlerin halk temsilcileri olarak merkeze, halkın ihtiyaçlarını, şikâyetlerini ve dileklerini bildirmekle mükelleftiler. Hazret-i Ömer, her fırsatta halka, bu husustaki haklarını sımsıkı elde tutmalarını ilân ve ihtar ederdi. Hitabelerinde bu noktayı sık sık tekrarlamış, bir hac mevsiminde de bütün valileri ve memurları davet ederek bu nokta üzerinde inceden inceye izâhlar vermişti.

●

Hazret-i Ömer'in her memuru, iş başına geçirileceği zaman, reisinin huzurunda birtakım taahhütlere girerdi. Kapısında lüzumsuz mâiyet kullanmamaya, kapısını müracaat sahiplerine daima açık bulundurmaya, süslü püslü, ipekli sırmalı kılıklara bürünmemeye vesaire... Ve her memur, işbaşına geçirilmeden evvel bütün varını yoğunu hükümete kaydettirir, bu kayıtlar dikkatle muhafaza edilir, ileride bu memur birdenbire ve umulmadık tarzda zenginleşiverince hakikat kolayca anlaşılırdı.

●

Hazret-i Ömer'in, tayin ettiği memurlarına toplu bir hitabından:

— "Hazinedeki mal, ancak üç sıfatla işe yarar... Birincisi, bu paraların hak ile alınması; ikincisi, hak ile verilmesi; üçüncüsü de, bâtıldan uzaklaştırılması... Ben hiçbir ferdin hiçbir ferde zulmetmesine müsaade edemem. Biliniz ki, ey memurlar, ben sizi saltanat sürmek, zorbalık ve tahakküm göstermek için bu makamlara getirmedim. Tamamıyla aksine, sizi, millete yol gösterici ve hidayet rehberi olmak üzere tayin ediyorum. Herkes size bu yolda uyacaktır. Kapılarınızı insanlara kapamayınız ki, kuvvetliler zayıfları yemesin."

●

İnsanın Allah'a muhtaç olduğunu bildiren âyetin tefsirinde, bir İslâm büyüğü şöyle buyuruyor:

— "İnsanoğlu Allah'a muhtaçtır. Allah, ezelî ilmiyle bildi ki, insan, beşeriyeti gereğince, su, ekmek vesair dünya sebeplerine ihtiyaç hâlindedir. Bu bakımdan her neye muhtaç olursa bu ihtiya-

cın hakikati, Allah'a muhtaç olmaktan başka bir şey değildir... Bu hikmetin ihtarı!"

Âlemdeki her nakış, müntehasında Allah gayesini işaretlerken, bu hikmetin ihtarında bir kere daha insanoğlunun bilerek veya bilmeyerek her davranışında Allah'ı arıyor oluşunu görelim... İşte bu gözdür ki, baştan beri işaretlenen hususiyetleri Büyük Doğu Mimarı'nın toplayıcı hükmünde bulur:

— "Müslümanlıkta dünya odur ki, mümin onu zaptedecek, ona hâkim olacak, fakat onun esaret ve hâkimiyetine düşmeyecektir. Bu harikulâde inceliği anlayan, en dakik "nüans-gamıza"lardan ibaret İslâm'ın dünya ölçüsünü de kavrar; ve bu vakte kadar eşya ve hâdiselere İslâm adına nasıl tek taraflı bir gözle bakıldığını ve dünyanın nasıl elden kaçırıldığını görüp ürperir."

Allah, Kur'ân'ında, insanı kendisine halife olarak yarattığını ve onu eşya ve hâdiseleri teshire memur ettiği emriyle, fânî ve ebedî, sahte ve gerçek dünyalara ve her ikisine karşı insanî vazifelere âit sırrı bildirmiş ve ölçüyü vermiştir.

MİLLET ORDU

Yunus Emre'nin, "Mal da yalan, mülk de yalan / Var biraz da sen oyalan!" mısralarını kim bilmez?

Kumar yasak, içki yasak, fuhuş yasak, zina yasak, cümbüş yasak, her türlü ahlâksızlık yasak, her türlü israf yasak... İdealize edilen, sade bir hayat tarzı, züht, takva ve tevekkül... Peki böyle bir durumda iktisadî gelişme mümkün

mü ve çalışmayı idealize etmek de ne demek, niçin?

●

"Tevekkülün, bedenle çalışmayı ve akıl yoluyla tedbir almayı terketmek ve yere bir paçavra gibi serilmek veya kasap tezgâhı üzerindeki et külçesi gibi yığılmak olduğu zannedilir. Bu, cahillerin zaıumıdır. Çünkü, bu tür davranışlar dinde haramdır ve diğer taraftan da din, tevekkül edenleri övmüştür. Durum böyle olunca, dinin sakıncalı gördüğü bir yolla, onun övdüğü bir makama nasıl ulaşılır?"

●

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra "tek süper güç" hâlinde meydanın Amerika'ya kalması ve onunla birlikte dünyanın "yeni dünya düzeni" diye liberal ekonomi modeline göre şekillendirilmeye çalışılması... Bu durumu "Başyücelik Devleti" isimli eserimizde şöyle çerçevelemiştik:

— "Demokrasi ve liberalizmden, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı ve Avrupa Ortak Pazarı'na kadar; fikir ve kuruluşlar plânında içiçe bir yumak olarak şekillendirilen YENİ DÜNYA DÜZENİ, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın birbirleriyle rekabet ortamı içinde de olsa bizim gibi ülkelere biçtikleri parya statüsünde müşterek, bir hegemonya sistemidir!"

Dünyaya hâkim kılınmak istenen sistem ve bunun içinde bizim ülkemizin durumu da dahil bu tesbit, "uluslararası serbest piyasa ekonomisinin faziletlerini" döktüren gönüllü Batı ajanları yanında, estirilen rüzgâra göre yön değiştiren ve eşya ve hâdiseler karşısında İslâmî bir tavır alamayan güya İslâmcı birtakım ahmak çevrelerin hâlini de ifşâ edici... Hemen belirtelim: Ne komü-

nizmin çöküşü vahşî kapitalizmin makbullüğünü ispatlayıcıdır ne de vahşi kapitalizmin SERBEST REKABET ve "sermaye ve mülkiyette sınırsız serbestlik hakkı" İslâm'ın kabul edebileceği birşeydir... Düşünülen –düşüncede kurulu– model olaü "kapitalizm" vե onun rejim plânındaki görüntüsü "liberalizm", hazcılığa dayalı ve zümre tahakkümünü meşrulaştırıcı hâliyle, nasıl İslâm'la özdeşleştirilebilir..

●

Uzun uzun tahliller bir yana, kapitalizm-liberalizmin hedeflediği ve gerçekleştirdiği "tüketim toplumu insanı"nın, İslâm'ın "faziletli insan" tipine ne kadar aykırı olduğunu göstermek için, "Yunan aklı, Roma nizâmı ve Hıristiyan ahlâkı" olarak formüle edilen Batı toplum yapısının köküne kadar inici bir misâle başvuralım: Roma İmparatorluğu'nun çöküş dönemindeki sefahat âlemleri... Hazcılığın cinnete vardığı bu devirde, yediklerini kusan, kustuklarının yerine yeniden yiyen, tekrar kusan, tekrar yiyen ve bu işi takati miktarınca yapan "tüketim ve hazcılık" çılgınlığı... Sözkonusu misâl, kapitalizmin hedeflediği toplum yapısının-insanının psikolojik ve sosyolojik kökenine dair bir ipucu değerindedir... Ve dünyaya domuzlar gibi ne varsa silip süpürmeye gelmiş bu insan tipinin, bizim açımızdan idealize edilir hiçbir tarafının olamayacağını anlamak için fazla bir kültür ve zekâ istemese gerek!..

●

Fatih Sultan Mehmet devrine âit meşhur hâdiseyi, İslâm'ın "mülkiyet hakkı" ve "özel teşebbüs"e tanıdığı saygı ve serbestiyi "vahşi kapitalizm"le paralel bir yerde mütalâa eden ve lâfta "komünizm ve kapitalizme hayır!" derken anlayış

ve fiiliyatta kapitalizm-liberalizmle "entegrasyonuyum"a giren güyâ müslümanlara hatırlatalım:

Fatih Mehmet, tebdili kıyafetle sabah vakti dolaşırken, bir esnafın müşterisini, "ben siftah ettim, karşı komşum henüz etmedi; lütfen oradan alın!" dediğini, aslında siftah etmiş o komşunun da aynı kayıtla müşterisini yanındaki komşuya gönderdiğini görür ve Allah rızasına dayalı bu içtimâi dayanışma ruhu karşısında bu milleti kimsenin dize getiremeyeceğini mırıldanır.

Hiçbir roman üslûbuna kapılmadan ve aslında hiçbir roman üslûbunun erişemeyeceği bu hakikat şiirini kısaca hatırlattıktan sonra, soralım: Dün el sıkandan öbürüne geçen uyuz illeti gibi yayılan marksizm rüzgârı karşısında İslâm'ın ona benzer olduğunu göstermeye kalkanlar, bugün onun tam tersi bir siyasî-ekonomik rejimi – yâni liberal demokrasiyi– hâkim kılmaya çalışanların estirdikleri "serbest rekabete dayalı, çoğulcu, katılımcı, sivil toplumcu, demokratik" yaftalı bir propaganda rüzgârının dümen suyunda "İslâm hoşgörü dinidir!" tekerlemesiyle giderlerken, birilerinin birilerinin kuyusunu kazıcı –kazıklayıcı– batırıcı ahlâksız REKABET'inin İslâm'la ne gibi bir benzerliğini buluyorlar? İslâm, birbirinin kuyusunu kazan, kazıklayan, güçsüzü batıran bir siyâsî-ekonomik rejime hoşgörü ile bakamaz ve bunun mücadelesini yapanlar karşısında "hoşgörü" numarasıyla el oğuşturanları, "haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır!" ölçüsüyle mahkûm eder. Dini para olan vahşî kapitalizme "hoşgörü" numarasıyla tâbi olmak, karısını satan pezevenk adama hoşgörüdür ki, zaten böyle bir hoşgörüyü gösterebilecek adam da, ruhunda pezevenklik istidadını yaşatandır!..

●

Dünyaya domuzlar gibi ne varsa silip süpürmeye gelmiş insanların "tüketim toplumu" gibi, liberal demokrasinin idealize ettiği REKABET ve "rekabetçi insan" tipinin de İslâm'la bağdaşır bir yanı olmadığını belirttik... İslâm'da rekabeti andırır tek husus, "hizmette yarış" neviîndendir ve bu da liberal-demokrasi rejiminin vazettiği insan tipine tam aykırı bir çizgidedir: Birinde şahsî çıkar, diğerinde nefsî çıkarına aykırı da olsa "Hakk'ın rızasını istihsâl" sözkonusudur... Bu çerçevede birkaç hususun altını çizelim:

— "Satıcı malını övmemelidir; çünkü, överken saydığı özellikler malında yoksa, bu yalan olur. Eğer müşteri kanıp malı alırsa, yalana, zulüm ve aldatma da eklenmiş olur. Eğer müşteri kanmazsa, kötü niyeti ortaya çıkmış olduğundan, bu sefer yalancılığına itibar ve saygınlık kaybı eşlik edecektir. Eğer övdüğü vasıflar malında varsa, bu abesle iştigal ve gereksiz yere konuşmak demek olur. Ama eğer malda, söylenmediği takdirde müşterinin farkına varamayacağı özellikler varsa, bunları oldukları gibi ve mübalağaya kaçmadan belirtmekte sakınca yoktur. Üstelik bunu yaparken de, amacı müşteriye ihtiyacını gidermede yardım etme olmalıdır. Malın mevcut özelliklerini bile anlatmada ölçü bu olunca, alış-verişte yemin etmenin hiç müsamaha ile karşılanmayacağı kendiliğinden ortaya çıkar... Satıcı malının her türlü kusurunu açıkça belirtmeli, hiçbir şeyi gizlememelidir. Gizlerse zulmetmiş ve aldatmış olur ki, bunlar haramdır. Ayrıca, dürüst ve samimi davranmamış olur ki, dürüst ve samimi davranış vacibtir... Kendisi için ölçüp-tartarken nasıl davranıyorsa, başkası için de aynı şekilde davranmalı."

Sözkonusu hususlar ışığında, bugünkü reklâm müessesesinin sergilediği müşteriyi alda-

tıcı ve rakip firmaların kuyusunu kazıcı sayısız örnekleri ahlâksızlık olarak hatırlatmak da gerek.

●

Ticarî hayatta sadece aldatmamaya değil, aldanmamaya da dikkat edilmesi gerekir. İmâm-ı Gazâlî, "en doğrusu, ne aldatmak ne de aldanmak doğru değildir. Kişi, aldatmayacak kadar keremli ve aklanmayacak kadar da akıllı olmalıdır!" der ve bu meyanda, Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin'le diğer bazı İslâm büyüklerinin, alış-verişte, en küçük birşey için sonuna kadar direnip, daha sonra da, yeri gelince, gözlerini kırpmadan koca servetleri bağışlamalarını ve gerekçe olarak, bağışlayanın, yüceliğinden bağışladığını, aldananın ise ahmaklığından ve toyluğundan aldandığını ileri sürmelerini, tasvibkâr bir dille naklediyor... Pazar yerinde birkaç kuruş yüzünden satıcı ile didişen ve ardından aldığı malları kimseye göstermeden fakirlerin evlerini dolaşarak dağıtan bir İslâm büyüğü, kendisi gibi birinin nasıl olup da öyle bir pazarlık yaptığına şaşan ve hikmetini anlamak için kendisini takip eden meraklının şu sorusuna muhatap olur:

— "Pazardaki didişmeniz niçîndi ve bu davranışınız ne?"

— "Pazar yerinde mahsus sıkı pazarlık yapıyorum ki, hem satıcının ahlâkı bozulmasın, hem de gücü yetmeyen aleyhine fiyatlar yükselmesin. Öbürü ise sadaka hükmünün gereği ve takva ahlâkı!"

Bugün keleşleştirilen kavramların başında gelen "Türk"ün, umumî anlamda "Allah adamları" mânâsına ve kavim dışı edâ ve ahlâk tavrına içtimaî bir isim olduğu "Osmanlı" döneminde, sözkonusu ölçü ve ölçülendirmelerin cemiyetteki pra-

tiğini, 15-16. yüzyılda İstanbul'a gelen ve sonra hatıralarını kitaplaştıran bir İtalyan elçisinin kaleminden –aşağıda– gösterelim... A. Obisini'nin eserinden.

●

Bugün İstanbul'un meşhur "Kapalı Çarşısı"nı gezdim. Burası bütün şarkın en büyük pazarlarından birisidir. Büyük çarşının içindeki Türk tacirlerinde, bu milletin bütün tipik hususiyetlerine rastlamak mümkündür. Dünyanın en tanınmış askerleri olan Türkler'in ticaret hayatında da ordu teşkilâtlarına benzer karakteristikler bulunuyor.

Burada Türk, Ermeni veya Rum komşusunun yanında oturur. Ve gelen geçen müşterilere dikkat eder. Arada sırada, "buyurun çelebi!" der... Dükkânın önünde durursanız, istediğiniz mala, tek bir fiyat ister. Buranın âdetini bilmeyip pazarlığa başlarsanız, pazarlığı kabul etmez ve çubuğunu tüttürmeye başlar. Kendisine bu sükûtunun sebebini sorarsanız, şu cevabı verir:

— "Ben ancak Şeriat'ın tesbit ettiği kârı yaparım. Fazla para almak günahtır ve Allah ihtikârın hesabını sorar!"

Türk, verdiği bir sözden asla dönmez ve başkalarının sözüne de inanır. Bir şeyin doğru olduğuna yemin ediniz kâfidir. Bir defa bir Fransız zabiti, bir kumaş almak için çarşıya gitmiş, bir gün evvel bir arkadaşının aldığı parçanın aynını bir başka tüccardan istemiş, fakat bulamamıştı. Nihayet benzeri kumaşa bir başka dükkân sahibi daha yüksek fiyat istemiş. Zabit, başka bir yerden daha ucuz aldığını söyleyince, dükkân sahibi şu cevabı vermiş:

— "Yemin eder misin?"

Zabit şaşırarak yemin edince, dükkân sahibi kumaşı uzatmış:

— "Dininiz ne olursa olsun, bir insan Allah'ın adını yalan yere anmaz. Al, götür..."

Türk, ezan sesini duyunca, dükkânını bırakır ve camiye gider. İşçiler de işlerini olduğu yerde terkederler. Kimse dükkânını kapamaz. Hırsızlık, dolandırıcılık, Türkler'in bilmediği birşeydir... Geceleri kilitlenen eve pek rastlamadım. Hemen hemen hepsi bahçeli olan bu evlerdeki hayvanlar, kırlarda otladıktan sonra rastgele evlere girerler. Fakat bunlar üzerinde hakiki sahiplerinden başkası hak iddia etmez.

(Yukarıdaki paragrafın hemen hemen aynı tasvirler, Utopia'da mevcuttur. Biri gerçek, öbürü hayâli olarak!)

İstanbul'a ilk geldiğim gün başımdan geçen hâdiseyi anlatmak isterim: O gün, bir Bulgar'ın arabasını kiralamıştım. Arabaya benimle arkadaşlarımın çantalardan, bavullardan, halılardan, kürklerden ve şallardan ibaret eşyamız yüklenecekti. Yanımıza genç bir Türk almıştık. Bulgar arabacı geceleyin arabasının öküzlerini boyunduruktan çıkararak aldı, götürdü. Ve arabayı yalnız bıraktı. Kendisine araba ile birlikte bir adamın bırakılmasını ve eşyayı muhafaza etmesini ihtar ettim... Cevap verdi:

— "Ne lüzum var? Eşyanız burada haftalarca kalsa, kimse el sürmez..."

Ben tam itimat edemedim, fakat başkaca çare yoktu. Ertesi günü geldiğim zaman, arabamız, bıraktığımız gibi duruyordu. Yoldan birçok geçenler olduğu hâlde bu kıymetli eşyaya dokunmak kimsenin hatırına gelmemişti. Halbuki biz İtal-

ya'dan gelirken, Venedik bandıralı vapurda iki defa eşyalarımızı çalmışlardı.

Bir başka gün sahilde bir tüccara âit olup, içinde beşlikler bulunan iki bin kuruşluk bir para kesesi patlamış, içindeki paralar dağılmıştı. Bir miktarı da denize düşmüştü. Halk, parayı derhal topladı ve keseye yerleştirdi, sonra bir hamal keseyi sırtlayarak tüccarın evine götürmüştü. Hâdiseyi merakla takip ettim ve ertesi günü, Venedik'li olan tüccarı gördüm. Parayı tam olarak aldığını söyledi ve dedi ki:

— "Bu adamlara insan, herşeyini itimat edebilir. Haksızlığı asla kabul etmezler, hırsızlık bilmezler ve haramı reddederler!"

Türkler el ve ev sanatında çok usta insanlardır. Kadınları da çalışırlar. Sırma ve som altundan, gümüşten yapılan işlerde bile tartı yoktur; işçi, "ben bü kadar miktar işledim!" der ve bu doğrudur.

Türkiye'de bütün dinlere mensup muhtelif milletlerden insanlar vardır. Bunlar, tam bir hürriyet içindedirler. Câmiler, kiliseler, havralar, hepsi aynı hükümler içinde idare edilir. Bu kadar misafir seven insanlar görmedim. Kendileri aç kalırlar, misafirlerini doyururlar. Hayvanlara karşı da çok şefkatlidirler. Süt emen kuzuları kesmezler. Bir İngiliz dostum, kayıkla gezerken başının üzerinde uçan martıyı vurmuş. Kayıkçı o kadar kızmış ki, bu dostumdan, kırk fukaraya sadaka verip günahını affettirmek için çalışmak vâdini almayınca karaya çıkarmamış.

Türkler, babalarından kalan evi satmazlar. Topraklarını çok severler. Çiçeğe ve ağaca meraklıdırlar. Namusa ve şerefe saygı gösterirler. Kadı Efendinin huzuruna yalancılık ve dolandırıcılık-

tan suçlu olarak çıkmak yüzkarasıdır. Böyle bir suçluyu mahalleli, arasında görmek istemez ve selâm vermez!..

Fakir, birisiyle evleneceği zaman kız ise çehiz, erkekse sermaye verilir. Bunu semtin zenginleri yapar. Yaptıkları iyilikten bahsetmemek, Türklerin şânındandır. Onlar bunu, Allah için yaparlar... Ölülerini unutmazlar ve onların ruhuna dua okurlar. İtibar, zenginliğe ve servete değil, ilme ve faziletedir. Kavgayı sevmezler, zor kızarlar. Fakat mücadeleye başladıkları zaman, iki taraftan birisi yok olmadıkça yatışmazlar. Küçükler, büyükleri çok sayarlar. Büyüklere yapılan hürmetsizlik hiç affedilmez.

"Barbar" dediğimiz Türklerin arasında geçen iki yılımın hatıraları, bu kitapta anlattıklarımdan çok daha fazladır.

●

"İslâm'ın ekonomik stürüktürü-yapısını" görüldüğü şekilde çerçeveledikten sonra, hatırlanması gereken ihtilâl-inkılâp davası:

— "Adem Peygamber'de ilk insan ve resul birleşiyor. İnsan, Allah'ın habercisi ve Allah ile kaim hakikatin arayıcısı olarak dünyaya ayak basıyor. Ondan sonra da bu hizayı ve istikameti bozacak soyu ve koluyla insanoğlu başlıyor... İnsanoğlunun müspet ve hâk mukabili menfi ve fesatçı tarafı; bu menfiliği ruha karşı nefs diye ele alabiliriz. İhtilâl denilen keyfiyeti de, tek insandan en kalabalık topluma kadar bu iki kutup arası birbirine çullanma, birinden öbürüne karşı ayaklanma diye tarif edebiliriz. Esas budur; gerisi de sayısız bahane... İnsan, biri ulvilerin ulvisine, öbürü de süflilerin süflisine namzet ve kalbin hakikatinde birleşik ve toplu iki zıt taraf hâlinde yaratıldı; ve Kur'ân hükmünce bu eşsiz kıvam için-

de vücut bulduktan sonra kutuplardan birinden birini gerçekleştirmek üzere "sefillerin en sefili" olan âleme indirildi ve ihtilâl zemini açılmış oldu... Bir bünyenin kendi içinde, kendi öz nizâmını sarsıcı ve yeni bir nizama yol arayıcı her hareket, ihtilâldir ve bu davranış, içi beşeriyet kadar kalabalık tek fertten, üç beş kişilik aileye, sekiz on ailelik kabileye ve koskoca cemiyete, hâsılı topluluk belirten her varlığa kadar, esasta ve mücerrette birdir... Şu var ki, üstün mânâsıyla inkılâp vasıtası ihtilâl, vasıtalık ettiği gayeye göre kıymetlenir. Gaye, ulvilerin ulvisi Allah yolu olunca da, yığınların bazen hiç ve bazen hep, bazen bâtıl ve bazen hak yüzünden birbirine girmesinden ibaret vasıtayı müstakil değer kabul etmez. Vâsıtayı hangi şekilde bulursa onda kullanır ve inkılâp ismini alır."

Yine Büyük Doğu Mimarı'nın "İhtilâl" isimli eserinden:

Zaman ve mekân boyunca ebedî "doğru", "güzel" ve "yeni" vasfını ihtar edecek olan İslâm inkılâp ve ihtilâlinin, Peygamber elinde kendi öz kavmine nakşı işi, oradan bütün insanlığa yayılmak üzere Mekke fethiyle tamamlanmıştır. Mekke'nin fethinden Veda Haccına kadar, İslâm'ın üçüncü devresi... Artık ihtilâl manzarası arzetmeyen, bir taraftan iç oluş, bir taraftan da devletleşme ve dışarıyı kuşatma devresi... Dış oluşla iç oluşun birbiri içinde gelişmesi, artık çapını ihtilâlin üzerine çıkarmış şu sahneden bellidir:

Cins küheylânlar üstünde, Allah'ın Sevgilisi ve sevgili sahabîleri, bir seferden dönüyorlar. Diz teması hâlinde ve yanyanalar... Kâinatın Efendisi konuşuyor ve sahabîleri dinliyor:

— "Şimdi küçük cihaddan, en büyük cihada gidiyoruz!"

— "Geldiğimiz cihad büyük değil miydi, ey Allah'ın Resûlü! Ya ekber cihad hangisi?"

Kelime incilerini dudaklarından tane tane dökerek cevap veriyorlar:

— "Ekber cihad, tek insanın kendi öz nefsiyle savaşı..."

İnkılâpta da, ihtilâlde de, sebepte de, neticede de, vasıtada da, gayede de, fertte de, cemiyette de bütün hikmetleri toplayıcı mihrak noktası... Bu cevapta, İslâm inkılâp ve ihtilâlinin, topyekûn varlık sırrı ve insan memuriyeti hâlinde bütün ruhu yatmaktadır. İş, ihtilâl mefhumunun dış manzarasıyla maddeyi köpürtmekte değil, iç fışkırışın su yollarını maddeye nakşetmekte, iç oluşu dış oluşa çevirmekte ve bunun ulvî saikini bulabilmektedir.

●

İslâm'ın sayısız dallara ayrılan siyaseti tek gövdede birleşir: Bütün insanlığın İslâm'a teslim olmasını sağlayıcı usul... Teslim olmakta selâmete çıkmak, selâmete çıkmakta İslâm'a ermek, İslâm'a ermekte sonsuz kurtuluşu bulmak vardır; ve İslâm siyasetinin baş hedefi, İslâm ülkelerinin içinde ve dışında, insanlığı bu saadete erdirmektir... Siyasetinin bu esasî hedefi yolunda İslâm, iki esasî vasıta kullanır: Kılıç ve kalem... İslâm siyasetinde usul, kılıç yolunda hudutsuz bir doğruluk ve adalet, kalem yolunda da sonsuz bir güzellik ve zarâfettir. Her iki yolun da gayesi, "kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, soğutmayın!" meâlindeki hadîs emrine tam uygundur. Neticede her yoldan ne yapılırsa yapılacak, fakat inandırılacak ve sevdirilecektir.

●

İslâm inkılâbında siyaset, içeriye doğru, her çizgisi ve noktası tamam bir ideolocya manzumesine dayanan bütün bir "tekevvün-oluş" işinin manivelâ dehâsıdır. Bu yüzden o, teker teker kendi aslî hamle ve hareket şubeleri içinde ifâde edilebilir; toplu ve merkezî olarak belirtilemez... İslâm inkılâbında toplu ve merkezî siyaset, ancak "haricî politika" ifâdesiyle, dışarıya doğru olanıdır... İslâm inkılâbının iç siyasette en büyük dostluk kutbu, dine topyekûn ruhunu ve aklını teslim ederek onu nihaî saffet ve asliyetiyle temsil etmek üzere yetiştirilecek yepyeni nesiller... İslâm inkılâbının, tam mânâsıyla toplu ve merkezî dış politikasına gelince, bu, incelerin incesi ve naziklerin naziği bir sanat işidir. Bütün dava, Garplının ruhî butlanından hariç ve iyi tarafların lif lif ayıklanıp onu "hikmet müminin yitik mâlıdır, nerede bulursa alır!" fermanıyla ve gerçek bir bünye aşısıyla Doğu'ya zam ve bundan yepyeni bir terkip çıkarmak... Bütün bu ölçülerin kıvama erişinden sonra, bütün Doğu'ya şâmil bir sirayet plânından, Garba, en yeni ruh ve kültür savaşçısı olarak yönelmek... Topyekûn Doğu'nun, maddî ve mânevî Garp emperyalizmasına karşı kurtuluş ve ihtilâlini, anbean beslemek ve günü gününe geliştirmek!..

İslâm inkılâbında siyaset, her çizgisi ve noktası tamam bir ideolocya manzumesinin, kendisini madde âlemine nakşetmekteki âlet ve usul dehâsına bağlı bir şubedir ki, o ruhun aşk ve feyz ile ışıldadığı müddetçe daima ana kaynağım bütün kıymet hükümlerini ve her türlü direktifleri ni hazır bulacaktır... İslâm inkılâbında siyaset, içeriye doğru, sadece olmak, dışarıya doğru da bu

oluşu tamimleştirmek gayesinin gerektireceği umumî tedbir dehâsı olarak ifâde edilmeli; ve bu temel hareket noktasına göre programlaşmak, topyekûn usul prensibini belirtmelidir.

●

İslâm inkılâbı orducudur... Ordu, iç bünye ve mimarîsi bakımından madde âlemine, tarihte eşi görülmemiş bir harika nakşedecektir. Bu ordu, "ölmeden ölenler - Allah'ta fâni olanlar"ın emri altında, "ölüp de ölmiyenler-şehitler"in muazzam güzelliğini yaşatacaktır... İslâm inkılâbında ordu, büyük ve aziz topluluk ifâdesi içinde asla hususî ve meslekî bir sınıfı temsil etmeyecek; ordunun bellibaşlı meslek potası içinde, bütün milleti, bütün cenkçi unsurlarıyla eritmiş olarak hulâsalandıracaktır... "Altun Ordu", ordu ve millet, iş ve yumruk tamamlığının en parlak örneği; şu var ki, o devirde ordu, millet hâlindedir ve ayrı bir vasfa malik değildir. "Sivil" mefhumuna bağlı medeniyet çağındaysa, "ordu millet" yok, "millet ordu" var... Yâni fikir emrinde kuvvet... Büyük Doğu ideali, fikir ordusu mânâsına "militarist orducu" zihniyetinden ayrılamaz; ve lâtince tabiriyle, "militarist" mefhumunun ışıklı kalesi içinde, millî ruhu yayıcı ve koruyucu kuvvet heykelini tebcil eder.

●

Büyük Doğu İdeolocyası'ndan işaretlediğimiz hususlar çerçevesinde görüldü ki, içe doğru olma ve dışa doğru bu oluşu tamimleştirme davasına bağlı bir ruhî, sosyal, idarî ve siyasî yapı bütünlüğü içinde, fazilete bağlı bir hayât tarzına göre ayarlı iktisadî faaliyetler –ki, zaten sözkonusu yapı bütünlüğü buna dairdir–, ne verimli olmaya engel ve ne de bir çelişkili görüntü sebebi değil-

dir... Dava tek: Allah'ın hükmünü hâkim kılmaya dair bir gaye çerçevesinde, alabildiğine güçlü bir iktisadî verim şartı... Maddî ve mecazî mânâsıyla "ordu" kavramı, her oluşun başı olan nizâm şartını ihtiva etmesiyle muradı açıklamaya yeter.

PARA VE İKTİSADÎ YAPI

Para mevzuunu, ahlâkî bir altyapı zemini üzerinde yükselen sosyal, idarî ve siyasî bir yapı içindeki iktisadî nizâm şartı içinde değerlendirmemiz boşuna değil... Meseleyi çeşitli yönleri olan teknik bir mevzu ve bunun istediği bir edâ yerine roman uslûbuyla ele alırken, niyetimiz işin teknik tarafınâ hükmeden rûh ve zevk yönünü hâkim kılmak... "Para" isimli bir eserin sahibi J.K. Galbraıth'ın ifâdelerini bu çerçevede anlaşılmak üzere iktibas edelim:

— "Para tartışmalarının çoğu, papazvari sihirlerle donanmayı gerektirir. Bunun bir bölümü kasıtlıdır. Para hakkında konuşanlar, onu öğretenler ve hayatını bununla kazananlar, değer, itibar ve maddî kazanç elde ederler. Tıpkı bir doktorun veya büyücü doktorun yaptığı gibi. O da kendisinin tabiat üstüyle ayrıcalıklı bir ilişkisi bulunduğu, yâni sıradan insanın elde edemeyeceği önsezilere sahip olduğu inancını işleyerek para kazanır. Meslekî açıdan saygı, şahsî açıdan kârlı olmasına mukabil, bu da düzenbazlığın yerleşmiş bir biçimidir. Orta karar meraka, sebat ve zekâya sahip birinin para mevzuunda anlayamayacağı hiçbir şey yoktur. İktisat ilminin diğer bütün alanları bir yana, paranın incelenmesinde karmaşıklık, gerçeği açıklamak için değil, saklamak veya saptırmak için kullanılır. Hayattaki birçok

şey, bunlara sahip olan kişiler için önemlidir yalnızca. Oysa para, hem ona sahip olanlar, hem de olmayanlar için eşit değer taşır. Buna uygun olarak, her iki grup da onu anlamaya ilgi duyarlar ve anlayabilecekleri hususunda da tam bir güven içinde olmalıdırlar... Bu çerçevede, paranın gerçekte ne olduğuna ilişkin bazı tariflere lüzum olup olmadığı sorulacaktır. Aslında değersiz olan bu kâğıt parçasını alışverişte değerli yapan, aynı ebatta başka bir kâğıt parçasını böyle bir değerden yoksun bırakan nedir? Böyle bir tarif için daha önceki denemeler cesaret verici değildir. Akıllıca sorular sormakla ün yapmış televizyon röportajcıları, iktisatçılarla görüşmelerinde genellikle şöyle bir soruyla başlarlar: "Şimdi bana söyleyin, para nedir?"... Cevaplar kaçınılmaz olarak tutarsızdır. İktisat veya para ve bankacılığa giriş öğretmenleri, işe gerçek bir kurnazlığın tarifleriyle başlarlar. Sonra bunlar dikkatlice yazıya geçirilir, eziyetle ezberlenir ve bağışlanırcasına unutulur. Okur bu sayfalarda (Para isimli eserde), paranın kendi düşündüğünden ne az ne de fazla bir şey olduğunu, yâni malların, hizmetlerin ve öteki şeylerin alım veya satımında, alınan veya verilen bir şey olduğunu görecektir. Paranın değişik biçimleri gibi, satın alınacak şeyi neyin belirlediği gibi hususlar, gelecek sayfaların açıklamak istediği meselelerdir."

●

"Modern çağda iktisatçılar, para ve malî politikaların ekonomideki talep hacmi üzerindeki etkilerine baktıkça, nakit mevcutların piyasaya doğru kayıp en iyi makro-ekonomik hesapları bile altüst edebileceği noktasını pek düşünmemektedirler. 1920'li yıllardaki Alman tecrübesi bu tehlikenin yararlı bir hatırlatıcısıdır. Aynı zamanda

bir şeyi daha hatırlatmaktadır ki, o da tehlikeyi enflâsyonun kendisinin meydana getiriyor olmasıdır. Düşünceli veya kaygılı insanların, acaba parayı ve parayla ifâde edilen mevcutları elde tutmak mı iyi, yoksa fiyatlar tırmanışa geçmeden bunları mala veya mülke çevirmek mi iyi diye düşünmeye başlaması enflâsyon yüzündendir."

●

Enflâsyon, piyasanın para ihtiyacını sulandırmak ve nihayet bataklığa çevirmek suretiyle ceplerdeki kıymet vahidlerini ceplere el atmadan nisbetler boyu düşürmektir ve kıymet araklamanın en hain şeklidir. Piyasayı takati üstünde para mevcuduna boğmak, bir çocuğa taşıyamayacağı ağırlığı yüklemek olur ki, o çocuk, bazı fâni marifet gösterilerinden sonra yatağa düşmeye mahkûm kalır... Enflâsyonun ne olduğunu değil de neticelerini sıralayan ve mikrobu sorana irini gösteren ve böylece tarif ettiğini sananların aksine, Büyük Doğu Mimarı'nın yukarıdaki çarpıcı tarifini verdikten sonra, yine onun ağzından ifâde edelim:

— "Enflâsyon, bir insanın parasını cüzdanına el atmadan çalmak demektir. Mevcut paranın bir misli basıldı mı, cepteki paraların yarısı kaybedilmiştir."

Bu böyle gittikçe dünya paralarıyla kıymet ayarlaması bakımından devalüasyon bir mecburiyet, fiyat artışları bir mahkûmiyet, ölçüsünü kaybetmiş hükümet taahhütlerine karşı yeni vergiler kaçınılmaz bir akibet ve işin sonu milli felâkettir.

●

Tedavüldeki paranın arzedilmiş mal hacmine nisbetle artması; enflâsyon bu... Para ve para

yerine geçen her türlü senedin, mal hacmine göre şişkinliği; bu şişkinlik, belli bir ölçüye kadar enflâsyon doğurmaz... Bu şişkinliğin para değerini düşürmesi ve fiyatları yükseltmesi; bu hâdise, paranın tedavüldeki mal miktarına nisbetle çoğalışıyla gerçekleşebildiği gibi, mal miktarının tedavüldeki para miktarına nisbetle azalışıyla da gerçekleşebilir.

●

"Para ve iktisadî yapı" sadedinde enflâsyondan bahsederken, iktisadî yapı ile para politikasının ne kadar içiçe bir husus olduğunu da göstermiş olduk... Niyetimiz şu: "Yenisi gelene kadar herşeye paydos" hesabı, mevcut düzen ahlâkî, idarî, siyasî, hukukî vesair unsurlarıyla bütünüyle değişmeden, açıkçası sıfırdan başlayıcı bir yıkım olmadan, bir otomobile tır tekeri takmaya yeltenme kabilinden İslâmî bir iktisadî sistem ve tabiî ki bunun para davası ve kompozisyonları sözkonusü olamaz. Bu hususta en çarpıcı misâl, "adil düzen" tekerlemesinden başka kafalarında hiçbir mimarî hayâl olmayan gûyâ müslüman Refah Partisi'nin 1996 senesindeki seçimlerden sonra düştüğü gülünç durumdur: Koalisyona girme –iktidar olma– şansı doğunca, seçim boyunca "faizi kaldıracağız" tekerlemesi yerine müşahhas şeyler söyleme gereğine çattılar ve "faizi hemen kaldırmayacağız!" utanmazlığına düştüler... Hiçbir teklif sahibi olmadıkları siyasî, hukukî, idarî, iktisadî rejim bütün müesseseleriyle yerli yerinde dururken, öküzde boynuz hesabı tabiî bir vakıa olan faizi nasıl kaldıracaksın?.. Hangi bankacılık, hangi vergi sistemi, uluslararası para ilişkileri karşısında hangi tutum?..

PARA TİPİ VE MİLLET KARAKTERİ

Paranın itibarı, eskiden milletlerin kudretine ve zenginliğine alâmet sayılırdı. Hükümdarlar, kendi adlarına basılacak sikkelerin diğerlerinden kıymetli ve güzel olmasını arzularlardı. Venedikliler ve Fatih, 0.993 ayarında hemen hemen saf denilebilecek altundan para basmayı denemişlerdi. İngilizler, değerinin sürekli ve değişmez üstün karakterini belirtmek amacıyla paralarına "Sterling" adını vermişlerdi. Amerikalılar, 20 dolarlık altunlar bastırarak, öbür memleketlerdekinden daha ağır ve daha büyük sikkeler kullanmayı düşünmüşlerdi.

Kâğıt para ve banknot rejimlerinde de, malzeme kalitesi, baskı tekniği ve temizlik gibi meselelere önem verilmiştir. Bu ehemmiyet, sebepsiz değildir. Kıyafet düzgünlüğü, kumaş kalitesi ve yüz hatlarının ifâdesi, nasıl görünüşe bakarak insanlar hakkında bir fikir vermeğe yarıyorsa... Bir memleket parasının kâğıdı, deseni, baskısı ve temizliği, onun temayüllerini ve psikolojisini aksettiren bir alâmet sayılmaktadır.

Ampirik bir müşahedeyi zikretmekte fayda görülebilir: Piyasada tedavül eden banknotların pis kokulu, yağ lekeli, kanlı, yırtık ve yıpranmış olduğu ülkeleri gözönüne getiriniz. Bu ülkelerde umumiyetle devletin idarî işlerde ihmalkâr davrandığına, trafik işlerinin bozuk düzen yürütüldüğüne, yolsuzlukların yaygın karakter arzettiğine, istihsal tesislerinin muntazam revizyonlara tâbi tutulmadığına, siyasî vaatlerin palavra dozu taşıdığına ve ahlâk seviyesinin düşük olduğuna rastlanmaktadır.

Françoise Patûrier adında bir Fransız yazarı, 1963'de, banknotların üzerindeki resimlere ve turistik tesislere verilmiş adlara bakarak Fransızların zevkleri ve siyasi temayülleri hakkında bir teşhis ortaya koymağa çalışmıştır. Yazarın müşahedeleri şöyle özetlenebilir:

— "Fransa'nın çeşitli köşelerindeki tanınmış lokantaların tabelâlarına ve buralarda satılan şarapların etiketlerine dikkat ediniz. Çoğunda kralların, eski rejim idarecilerinin veya şatoların adlarını göreceksiniz. Cumhuriyet uğruna mücadele etmiş kahramanlardan bir tekinin hatırasını canlandıran bir ticaret ünvânı ile belki karşılaşmıyacakşınız. Hürriyetçilerin ve devrimcilerin adları, yalnız okul ve sokak levhalarında yer almaktadır. Bordeaux şaraplarında bile, bölgenin coğrafi ve tarihî özellikleriyle alâkalı olduğu halde, Girondins diye bir markaya rastladığınızı hatırlıyamazsınız. Fransızlar, zevkle karın doyurmak istedikleri vakit, monarşi devrinin hatırasını yaşatırmış gibi görünen yerleri tercih etmektedirler. Ya buralardaki masraflarını hangi paralarla ödemektedirler?.. Üzerinde Henri IV, Richeliev ve Bonaparte gibi müstebit iktidar sahiplerinin, yahut Moliere ve Racine gibi eski rejim edebiyatçılarının, yahut Victor Hugo gibi bir Napolyon hayranının resimleri bulunan Franklarla... Niçin paraların üzerinde Dahton, Clemenceau veya Foch gibi hürriyet için can vermiş veya Fransa'yı kurtarmış bir Cumhuriyetçi'nin resmi yoktur ve neden Fransa'da buna itiraz eden tek kişi çıkmamıştır?.. Sebebini söyliyeyim: İhtilâllerin hatırası, inkılâp heyecanlarının tazelenmesi ve Cumhuriyet'in sembolü, Fransızlar'a rahatlık ve güven duygusunu telkin etmemektedir."

Françoise Patûrier'in müşahedesi, son derece

enteresandır. Fransız yazarı, o tarihe kadar iktisatçıların dikkatinden kaçmış bir gerçeği ortaya koymuştur. Banque de France, bu makalenin yayınlanmasından sonra, bazı yeni banknot klişeleri hazırlatmak ihtiyacını duymuştur.

Dolar kupürleri incelendiği zaman, Amerikalıların siyasî karakterlerine ve temayüllerine âit belirtilere rastlamak mümkündür. Washington, Jefferson, Lincoln, Hamilton, Jacksön, Grant, Franklin veya Kennedy gibi Amerikan tarihinde mevki tutmuş şahsiyetler ve U.S. arması, Lincoln Memorial, Maliye binası, Beyaz Saray, Capitol ve Independence Hail gibi sembolik yapılar, bu milletin liderlerine ve müesseselerine bağlılığını göstermektedir. 50 sentlik sikkelerde Kennedy'nin bir dolarlık banknotlarda Washington'ün ve beş dolarlıklarda Lincoln'in resimlerine yer verilmesi, buna karşılık Jackson, Grant ve Mc Kinley'in nisbeten az tedavül eden kupürlere portrelerinin işlenmesi ve Amerika'nın en büyük malî kuruluşlarından birinin adını taşıdığı Chase'in 10 bin dolarlık kupürlerde gösterilmesi dikkat çekicidir.

Türkiye'ye gelince; ilk gümüş akçayı bastıran Alâaddin Paşa'nın veya Fatih, Yavuz, Kanunî, Sokullu gibi şahsiyetlerin resimleri, prensip itibariyle banknotlarda yer almamaktadır. Memleketin yetiştirdiği ilim, fikir ve sanat otoritelerinin portrelerine para kupürlerinde yer verilmesi düşünülmemiştir. Fedakarâne çalışan ve memleket umumî efkârını şekillendiren kimseler hakkında da böyle bir ihtiyaç duyulmamıştır. Bizdeki usul, şimdiye kadar iki merhaleden geçmiştir: 1938 yılına kadar, sadece Atatürk'ün resimleri banknotlara konulmuştur. 1939-1950 arasında ise, Atatürk'ün ve İnönü'nün resimlerini taşıyan kaimeler ve sikkeler bir arada tedavül et-

miştir. Ayar ve ağırlığı aynı olmakla beraber, piyasada Atatürk ve İnönü altunlarına farklı fiyat verildiği dikkati çekmiştir. Kaimelerde ise, kâğıtların yıpranmış ve kirlenmiş durumu, şekil ve desenlerin olumlu moral tesir uyandırmasına imkân bırakmamıştır.

Françoise Patûrier, banknot desenlerinin millî karakter ve psikolojiyi aksettirdiğini ispata çalışmıştır. Ancak yazarın temas etmediği bir nokta daha vardır. Bir memlekette tedavül eden banknotların boyları, desenleri, renkleri, kâğıdı, baskısı ve bilhassa temizliği, halk moralinde az-çok iz bırakmaktadır.

ALTUN, GÜMÜŞ VE KAİME SİSTEMLERİ

Para, kıymetlerin ölçü âletidir; bir ölçü âletinin ilk vasfı, daima kendisinin aynı kalmasıdır. Kâh uzayan kâh kısalan bir metre mikyasına malik olmak, büyük bir sarsıntı meydana getirirdi... Para, bir ölçü âleti olmasına rağmen, ölçü âletlerine mahsus bir sabitlik içinde değildir; bu yüzden de devamlı kontrolü ve düzenlenmesi gereken bir keyfiyet belirtir.

●

Satın alma kuvveti değişmeyecek bir paranın ideal para olacağı hususu, tartışılabilir; ancak pratikte bu zaten mümkün değildir. Fakat asla nisbetle araz ve ihtimal hesabı hududunu taşıran para istikrarsızlığı, iktisadî karışıklıkların ve rahatsızlığın kaynağını teşkil eder. İktisadî gelişim, para vahidinin kıymetinin, çok sık ve pek büyük genişlikte değişikliklere maruz kalmaması durumunda istikrar arzeder.

●

Paranın kıymeti, istihsalin hacmindeki değişmeler yüzünden artar ve eksilir; malların çoğalışı paranın satın alma gücünü arttırırken, nadirliği de bu gücü zayıflatır. Fakat bunun yanında, paranın kıymeti, bizzat para âletlerinin kemmiyet ve keyfiyetlerinden de değişir ki, bu bakımdan bütün para sistemlerinin noksan bir tarafı vardır... Meselâ altun, para sistemlerinin ve kredi binasının istinat zeminidir; fakat maden istihsaline tâbi bir ritm ile sair istihsalât muntazam değildir ve bu yüzden de iktisatçılar altunun bazen fazlalığından, bazen de kifayetsizliğinden yakınmaktadırlar.

●

Paranın kıymetinin değişmelerinde bir diğer sebep, para ve onun iktisadî hayat üzerindeki tesiri mevzuunda halkın ekseriyetinin muhafaza ettiği hayâllerin içinde bulunur; bu hayâller, ferdin bakış tarzıyla toplumun bakışı arasında –daha doğrusu toplum açısından– paranın mânâsındaki karışıklıktan ileri gelmektedir... Fert için para, bütün diğer servetleri elde etmeğe yarayan bir servet şeklidir; kendisiyle mallar ve hizmetler satın alınan emtiadır, istihsalin heyeti mecmuası üzerinde tahsis edilmiş bîr nevî bonodur. Buna mukabil, toplum açısından, sadece bir mübadele âleti ve ölçüsüdür; topluma bir takım yollar, kanallar vesaire lâzım olduğu gibi, muayyen miktarda para âletleri de lâzımdır. Bir devlet teşkilâtı içinde iktisadî sistemi bir organ farzedersek, iktisadî organizmin iyi işlemesine lâzım olan madenî stoktan fazla para tutmakta bir millet için hiçbir fayda yoktur; paranın istenmesi, bizzat kendisi için değil, bu organizmin unsuru olmasından dolayıdır ve bir memleket için lâzım olandan fazla para imâl etmekte hiçbir fayda yok-

tur... Netice şudur ki, halk, şu veya bu şekilde, para âletlerinin hacmini arttırmak için hükümetleri tahrik ediyor... Bunun yanında, paranın kıymetindeki değişme sebeplerinin en mühimlerinden biri, amme kuvvetlerinin tasarrufudur. Devletler her zaman para imalâtından munzam varidat elde etmeğe çalışmışlardır. Evvelce madenî paraları, kıymetli madenlerin içine değersizleri katarak kalplaştırıyorlardı; sonra malî müşkülâtlar karşısında karşılıksız banknot-kaime çıkarmaya başladılar... Para tarihi içinde siyasî kararsızlıklar, ihtilâller, harpler, bütçe açıkları kayıtlıdır.

Gümüş standardı... Gümüş, bir zamanlar para fonksiyonu görmeğe altündan daha müsait bir para sayılmakta idi. Lâkin yüzyılların akışına paralel olarak, kıymet ve tercih dengesi altun lehine değişmiştir.

Osmanlılar Bursa'yı alınca, ilk paralarını bastırmışlardır; kestirilen bu paralarda, kıymet vahidi "akçe" idi. Bir akçe, askerin ödeneğine denk gümüş ihtiva ediyordu. Bu gümüş paraların yamnda Selçuk, Bizans, Venedik ve Floransa altünları tedavül etmiştir. Ancak imparatorluk kurulduktan ve memleket zenginleştikten sonra, Osmanlı devletinde altun lira bastırılmıştır.

Avrupa'da da 18. yüzyıla kadar gümüş sikkeler para sisteminin esasını teşkil etmiştir. Ortaçağda, altun ortalıktan çekilmiş ve paralı mübadeleler daralmıştı. Kıymetli metaller iddihar edilmiş, kuyumculâr tarafından eritilmiş yahut ticarî muameleler sonunda Doğu'ya akmıştı. Altun sikkelerin tedavülü, ancak Haçlı seferlerinde göze çarpmağa başlamıştır. Sarı maden, Amerika'nın keşfinden sonra bollaşmıştır.

Gümüş esasını kabul eden memleketlerde, bu maden para kıymetini teşkil etmiştir. Altun sikkeler, külçe kıymeti üzerinden muamele görmüştür. Altun ve gümüş kıymetleri arasındaki oranlar, resmî makamlar tarafından tesbit edilmeyerek, arz ve talep dalgalanmalarına bırakılmıştır. Devlet kuvveti, yalnız nizamî gümüş sikkelerin kabulünü mecburî tutmuştur.

Hükümetler, memlekette yalnız kendi resmî paralarının geçmesini sağlaymcaya kadar hayli zaman aşılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan şu beyannâme, devletin para meseleleri hakkındaki görüşünü aydınlatmaya faydalı olabilir:

— "Sikke denilen şey, her devlet tebaasının alışverişte birbirini aldatmamak ve gerek ağırlığında gerekse değerinde bir fesat olmamak için, Padişah adına damgalanmış altun ve gümüş parçaları demektir. Memlekette geçen sikkenin ağırlığı ve değeri bilinmek için, sahibi mülk olan Padişahın sikkesi olmak lâzım gelir."

Gümüş standardında, sikkelerin ağırlığı ve ayarı, devletçe tesbit edilmiştir. Fakat devletin kendi hesabına monopol-tekel şartları altında sikke bastırması, kârlı bir muamele teşkil etmemiştir. Paranın kıymeti ile maden bedeli arasındaki fark, hazine çıkarını TUĞRA RESMİ'ne inhisar ettirmiştir. Gümüş pahalılandıkça, sikke bastırmak, hükümetler için zararlı olmuştur. Malî sıkıntı zamanlarında, para ayarının bozulması, yâni devletin para içindeki kıymetli madeni çalması, huzursuzluklara yol açmıştır. Buna mukabil, devlet darphânelerinde özel kişilerin kendi getirdikleri gümüşten sikke kestirmeleri, daha iyi sonuç vermiştir. Bu sayede tuğra resminin temsil ettiği siyasî hâkimiyet ifâdesine halel gelmeksi-

zin, hazine menfaatine ayarı bozmaktan doğabilecek mahzurlar bazen önlenebilmiştir.

Fertlerin kendi getirdikleri kıymetli metali devlet darphanesinde paraya çevirtmelerine, "serbest para kesimi" denilmektedir. Devlet, "serbest para kesimi"nde kıymetli maden tedarikini daima üzerine almamakta ve tedavüldeki para miktarını tayin etmemektedir. Hazine, yine kendi hesabına para çıkartmakla beraber, fertlerin getirdikleri külçeleri de "tuğra resmi" karşılığında işlemektedir.

Altun piyasada etkili rol oynamadığı sürece, "gümüş sistemi" arızasız işlemiştir. Fakat altun istihsal ve tedavülünün çoğalması, şartları değiştirmiştir. Kristof Kolomb'un Amerika seferinden 19. yüzyıl ortalarına kadar, madenlerden takriben 17 milyon kilo altun çıkarılmıştır. Sarı metal stoku, takriben 15 misli artmıştır. Altun kıymetinin arz ve talebe bağlı olarak dalgalanması ve devletin resmî parası olan gümüş ile ticarî ödemelerde kullanılan altun arasında "nisbet istikrarı" kurmaktaki güçlük, ahenksizliklere yol açmıştır.

Ticaretin gelişmesi, ödemelerin gittikçe daha yüksek tutarlara erişmesine zemin hazırlamıştır. Büyük meblağların taşınmasında ve ödenmesinde, gümüş sikkeler fazla ağır, yer kaplayan ve sayılması külfetli bir vasıta teşkil etmiştir. Gümüşün dış ticarette beklenilen hizmeti görmediği ve standart kıymet ölçüsü niteliğini kaybetmekte olduğu sezilmiştir.

Avrupa hükümetleri, gümüş esasını bırakmak veya ıslah etmek mecburiyetini duymuşlardır. Bazı memleketler, altun sikkeleri, gümüşle aynı hukukî şartlar altında tedavül eden bir

"resmî para" itibar etmişlerdir. Diğerleri ise, gümüş esasından ayrılarak paralarını altıma bağlamışlardır.

Altun standardını kabul eden memleketlerde, bu metal tek para ölçüsü olarak kullanılmıştır. Altun standardında, yalnız ondan serbestçe para kestirilmesi mümkündür. Diğer metallerin darphanelerde özel kişiler tarafından kestirilerek para hâline getirilmesine izin verilmemektedir.

Altun standardının tedavül mekanizması, gümüş mikyasından daha kolay ve pratiktir. Gümüş standardında, altun sikkeler mal-para statüsünde idi ve öz külçe kıymetleriyle tedavül etmekte idi. Halbuki altun para sisteminde, gümüş sikkeler dahi resmî ödeme aracı niteliğindedir; ancak diğer ufaklıklar gibi, gümüş sikkelerin basılması, devlet tekelinde bulunmaktadır. Gümüş sikkeler külçe değerleriyle değil, devletin resmen tayin ettiği kıymete göre tedavül etmektedir; ve devlet, gümüş para ile yapılacak ödemelere bir kabul haddi koymaktadır.

İngiltere'nin geçirdiği tecrübeler, piyasada tek bir paranın hâkimiyeti teessüs etmedikçe, madenlerin kıymetindeki dalgalanmalar dolayısıyla sürekli ahenksizliklerle karşılaşılacağını ortaya koymuştur. Altun, tüccar milletlerin ihtiyaçlarına uygun bir ödeme aracı olduğundan, İngilizler gümüş standardına bağlanmamışlardır. Fakat 19. yüzyıla kadar, gümüş mikyasından da kesin olarak ayrılamamışlardır.

19. yüzyılda, gümüş fiyatlarının istikrarsızlığı artmıştır. Fakat İngiliz lirası altun standardına bağlandığı ve gümüş küçük ödemelerde kullanıldığı için, maden fiyatlarındaki dalgalanmalar

para rejiminde arızalara sebebiyet vermemiştir. Altun standardı, İngiliz lirasını bütün dünyada geçen itibarlı bir para hâline getirmiştir. Diğer ülkeler de, altun standardını kabul etmeyi menfaatlerine uygun bulmuşlardır. Portekiz 1854'de, Almanya 1871-1873 arasında, İskandinavya devletleri 1873-1875 arasında, Arjantin 1881'de, Mısır 1885'de, Romanya 1890'da, Avusturya-Macaristan 1892'de, Bulgaristan ve Japonya 1897'de ve Amerika 1900'de, altun standardını kabul etmişlerdir.

●

Bimetallizm... Gümüşün tek mikyas olarak kullanılmasından doğan sakıncaları dikkate alarak para rejiminde reform yapmaya ihtiyaç duyan ülkelerden bir kısmı, çifte maden standardını kabul etmişlerdir. "Bimetallizm-çift maden standardı" denilen sistemde, gerek altun ve gerek gümüş sikkeler para kıymetine esas teşkil etmişlerdir. Tedavüldeki altun ve gümüş sikkelerden her ikisi de, eşit şartlarla para fonksiyonu görmektedir. Özel kişilerin darphanede bu metallerin her ikisinden de sikke kestirmeleri serbesttir. Altun ve gümüşten kesilmiş paraların ödemelerde kabulü mecburidir. Çift maden sistemlerinde, altun ve gümüş sikkeler arasındaki nisbet, piyasaya bırakılmamakta ve kanun koyucu tarafından tayin edilmektedir.

Çift maden standardına örnek olarak, Fransa'nın geçirdiği tecrübeleri göstermek mümkündür. Fransız İhtilâli'nde, kâğıt para rejimi iflas ederek tekrar madenî para tedavülüne dönülünce, altun fiyatı serbest bırakılmıştı. Gümüşün kıymetten düştüğü bir devrede "standart para" olarak kabul edilmesi, halk arasında hoşnutsuzluğa sebebiyet vermişti. Altunun yükselmesi,

paramn itibarı üzerinde menfi tesir meydana getirmişti. Hükümet 1803'de bir kanun çıkartarak, altun ve gümüş fiyatları arasında sabit bir oran tesbit etmişti.

"Monometallizm - tek maden" rejimlerinde, altun veya gümüşten yalnız biri para mikyası olarak kullanılmakta idi; diğer madenlerin fiyatları ise, piyasaya göre değişmekte idi. Meselâ gümüş standardında, altun fiyatı borsa dalgalanmalarına bağlı kalıyordu. Bimetallizm'in hedefi, para hizmeti gören her iki maden arasındaki kıymet nisbetini sabit tutmaktı. Devlet, kanun kuvvetine dayanarak, kıymetli madenlere narh koymuş oluyordu.

19. yüzyılın ilk yarısında, bimetallizm önemli bir arıza yapmaksızın uygulanmıştır. Fakat 1850-1871 arasında, Kaliforniya'da ve Avustralya'da zengin madenlerin bulunması, altun fiyatının düşmesine yol açmıştır. 1870-1900 arasında ise, gümüş istihsalinin çoğalmasıyla, fiyatlar tekrar istikrarsızlığa sürüklenmiştir. Resmî narha göre, 15.5 gram gümüş karşılığında 1 gram altun alınması gerekirken, iki maden arasındaki fiyat farkı bire 40'a kadar yükselmiştir.

Gümüş fiyatının düşmesine rağmen, bire 15.5 oranını uygulayan memleketler, geniş spekülâsyonlara sahne olmuşlardır. Meselâ İngiliz firmaları, Paris'te bir ödeme yapmak gerektiği vakit, dünya piyasasından çok ucuza aldıkları gümüşü Fransa'ya sevkederek darphanede paraya çevirtmek yolunu tutmuşlardır. Bimetallizm sistemini tatbik eden memleketlere çok miktarda gümüş girmiş, fakat dışarıya mühim altün sızıntıları kaydedilmiştir.

●

"Piyasada, kıymet itibariyle birbirinden farklı iki ödeme aracı bulunduğu vakit, kötü para iyi parayı kovar. Neticede, yalnız kötü para tedavülde kalır"... Gresham Kanunu... Avrupa ekonomisinde, altun ve gümüşün gerek istihsalinde ve gerek talebinde kaydedilen değişmelerin etkisi ile Gresham Kanunu gittikçe artan bir önem kazanmıştır.

Çift maden standardının mahzurları, kıymetli metalin piyasadan kaybolmasından ve memleket dışına sızmasından ibaret kalmamış, aynı zamanda spekülâsyon hareketlerinin de yaygın karakter kazandığı dikkat çekmiştir:

— "Gümüşün resmî kıymeti ile piyasa fiyatı arasındaki ahenksizliği belirtmek üzere 1870 yılındaki durumu gözönüne getirelim. 1870'de, altun ile gümüş arasındaki resmî oran bire 15.5 ve fiilî oran bire 17 idi. Spekülatörler, Fransa'da sikke ve külçe hâlinde altun topluyorlar ve Londra'ya gönderiyorlardı. Londra'da, bir kilo altun ile serbest piyasa fiyatına 17 kilo gümüş alınıyordu. Bu 17 kilo gümüş, Fransa'ya getirilerek serbest para kesiminin verdiği hak sayesinde 1 ve 5 Franklık sikkelere çevriliyordu. Bu sikkeler karşılığında, resmî rayicle satın alınan altun yine Londra'ya sevkediliyordu. 1870 sıralarında, bu spekülâsyon beher kilo altun başına 300 Frank kâr bırakıyordu. Fransa'dan dışarıya altun ve dışarıdan Fransa'ya gümüş akıyordu."

Gümüş fiyatları düşmeğe başlayınca, bazı ülkelerin paralarını altuna bağlamaları, beyaz metale talebi büsbütün daraltmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, müstahsili zarardan korumak gayretiyle, 1878'den itibaren gümüş fiyatlarına müdahale etmiştir. Bland Bili adını taşıyan kanun gereğince, hükümet külliyetli miktarda alım-

satım yapmakla görevlendirilmiştir. Vergi ödeyen sınıfın fedakârlığına dayanarak gümüş fiyatını korumayı hedef tutan bu tedbir, uzun zaman yürürlükte kalmıştır. Lâkin Amerika Birleşik Devletleri dünya istihsalinin üçte biri civarında alım-satım yaptığı hâlde, fiyatların düşmesi yine önlenememiştir.

●

19. yüzyıl sonlarında, altun ve gümüş piyasalarında Gresham Kanunu'nun tesirini hissettirmesi, iktisatçıları ilgilendiren tek problem değildi. İktisadî krizlerde karşılaşılan likidite yetersizliği ve para sıkıntısı da, ayrıca dikkatleri topluyordu. Altun talebinin zaman zaman karşılanmasında zorluk çekilmesi, fiyat dalgalanmalarının şiddetini arttırıyordu. Altun standardını uygulayan ülkelerde, buhranların ânî patlak verdiği ve piyasanın daha kuvvetli sarsıntılara maruz kaldığı görülüyordu.

Altun standardının kabul edilmesi, Gresham Kanunu'nun mahzurlarını gidermeğe yarayabilirdi. Fakat altun standardı, bu faydanın bedelini bir başka yönden daha ağır şartlarla ödettirmiyor muydu?.. Piyasanın akibetini tek bir madenin istihsal ve arzına bağlamak, doğru muydu?.. Kaldı ki, zengin altun madenlerine sahip ülkeler, altun standardında diğerlerine kıyasla avantajlı durumda bulunuyorlardı.

Bimetallizm standardını uygulayan memleketlerdeki bazı iktisatçılar, bu sistemi ısrarla savunmaya koyuldular. PARAŞÜT NAZARİYESİ, çift metal standardının fiyat istikrarına daha müsait olduğunu ileri sürmüştür... Sözkonusu nazariye şöyle özetlenebilir:

— "Genel fiyat seviyesi, tedavüldeki para miktarına bağlıdır. Para miktarı ise, kıymetli ma-

den stoku ile ilgilidir. Fiyat seviyesindeki dalgalanmalar, kıymetli maden stoklarının fazla veya az gelmesinden doğmaktadır. Para mikyası olarak tek bir metal kullanılırsa, bu madenin istihsalindeki değişikliklerin piyasaya tesiri daha kuvvetli olmaktadır. Bimetallizm'de ise, altunun nedretini gümüş stokundaki bolluk denkleştirebilir ve gümüş fiyatındaki düşüklük altunun yüksek kıymeti ile giderilebilir. Bu iki madenden birinin istihsal ve fiyatındaki istikrarsızlığı frenlemek üzere, diğeri paraşüt hizmeti görebilir."

Bir Fransız iktisatçısı, çift maden sisteminin istikrarını, muhtelif bölgelerden gelen sularla beslenen ve ânî sel taşkınlarına sebebiyet vermeyen nehirlerle mukayese etmiştir. Yazar, bu tip akarsulara örnek olarak Seine Nehri'ni göstermiştir. Fakat kitabının yayınlanmasından sonra, Seine Nehri beklenmedik şekilde taşmış ve yazarı yalanlamıştır.

Gümüşün para standardı olarak kullanılmasına taraftar ilim adamlarının ortaya attıkları ikinci bir mesele, altun para sisteminde fiyatların gittikçe ucuzlamak ihtimalidir. Altun madenlerinin tükenmek tehlikesine karşılık, para ihtiyacı sürekli olarak arttığından, ileride daha kuvvetli ahenksizliklerle karşılaşılabileceği bahis mevzuu edilmiştir.

Çift maden sistemine taraftar yazarlar, aynı zamanda, paranın hudutsuz sürüm kabiliyeti üzerinde durmuşlardır. Onların kanaatine göre, bir madenin para niteliğini kazanması, resmî değeri üzerinden muamele görmesine yeterli şartları temin edebilirdi. Bir memleketin "ödemeler bilançosu" açık vermediği sürece, Gresham Kanunu'nun tepkileri önlenebilirdi. Bütün memleketler bimetallizm prensibini kabül ederlerse, altun

ve gümüş arasında resmen tesbit edilecek kıymet oranı istikrar kazanabilir ve gümüş fiyatlarının düşmesinden doğacak zararlar önlenebilirdi.

Bunun yanında; piyasalar gittikçe daha fazla paraya ihtiyaç duyarken, altun madeninin tükenmesi ihtimalinin belirtilmesi, devlet adamlarının kararlarını etkilemekten geri kalmamıştır.

Bu fikirlerin tesiri altında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, çift maden sistemini çöküntüden kurtarmak ümidiyle birçok tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden biri, Belçika - Fransa - İsviçre - İtalya arasında 1865'de imzalanan "Lâtin Para Birliği" anlaşmasıdır. Bu anlaşmaya göre, adı geçen hükümetler, gümüş sikkelerin ayarını 0.900'den 0.835'e düşürmüşlerdir. Darphanelerde, evvelâ bir Frank'lık ve sonra beş Frank'lık sikkelerin serbestçe bastırılması durdurulmuştur. Bir Frank'lık sikkelere "kabul haddi" tayin edilmiş, fakat beş Frank'lık sikkelerin sınırsız ödeme kabiliyetini yürürlükten kaldırmağa lüzum görülmemiştir.

Lâtin Para Birliği, gümüşün para mikyası olarak gördüğü fonksiyonları daraltmıştır. Bu suretle, "topal mikyas" veya "topal bimetallizm" adı verilen bir sistem ortaya çıkmıştır. Topal para mikyasında, memlekette tedavül eden başlıca maden gümüştür. Ödeme ihtiyaçlarının büyük kısmı, gümüş sikkelerle karşılanmaktadır. Fakat buna mukabil, sikke basılması serbest değildir. Ufak sikkelerde, gümüşün borç ödeme kabiliyeti de sınırlıdır.

Altun ve gümüş fiyatlarındaki istikrarsızlık, Avrupa'da "raket oyunu" denilen geniş çapta bir spekülâsyonu beslerken, Osmanlı İmparatorlu-

ğu'nun para sistemi bir keşmekeş içinde idi. Osmanlı Bankası vasıtasıyla girişilen banknot emisyon tecrübesi, gelişememişti. Hükümetin bastırdığı kaimeler de, piyasada güveni sarsmıştı. Devlet adamları, daha ziyâde, kaimelerin açtığı dertlerle meşguldüler. Memleketten dışarı altun sızması, yıllarca farkedilememişti.

Memlekette gümüşe yüksek kıymet takdir edilmiş bulunması, dışarıdan bu metalin getirtilip altuna çevrilmesine sebebiyet vermekte idi. Ancak halk arasında, altunun iddihar nisbeti yüksekti. Carî ödemelerde, geniş ölçüde gümüş kullanılıyordu. Bu itibarla, dışarıya altun sızması, Fransa'daki kadar yoğun bir akış hâlinde olmamıştı.

Spekülâsyonun diğer bir yönü de, elçiliklerin, konsoloslukların ve Türkiye'de yerleşmiş yabancı tacirlerin masraflarını dışarıdan külçe hâlinde getirterek darphanede bastırttıkları gümüş ile ödemeleri idi.

Osmanlı Devleti'nde, bimetallizm'den ayrılmak yönündeki ilk hareket, 1878'de başlamıştır. Bu tarihte, yalnız devlet nam ve hesabına gümüş sikke basılmasına karar verilmiştir. Fakat gümüşten serbest para kesimine son veren bu karar, "evvelce teslim edilmiş külçeler bulunduğu" iddiası ile bir müddet daha darphanece tatbik edilmemiştir.

Gümüş fiyatlarındaki başdöndürücü düşüş başladıktan 8 yıl sonra, darphanenin hâlâ spekülâsyonu farketmemiş bulunması, iktisadî aktüalitenin o tarihlerde pek az takip edildiğine delildir.

Nihayet 1879'da çıkartılan "Meskûkât Kararnamesi", altunu para vahidi olarak kabul et-

miştir. Aynı zamanda, gerek devlet ve gerek özel kişiler hesabına gümüş sikke bastırılması durdurulmuştur.

1879 Meskûkât Kararnamesi'nin hedefi, altun standardını tesis etmekti. Fakat kararnamede, gümüşe "kabul haddi" konulması ya unutulmuş, yahut kasden ihmal edilmişti.

Gümüşe kabul haddi konulmaması, bu sikkelerin büyük ödemelerde kullanılmasına açık kapı bırakıyordu. Spekülâtörler, bırakılan açık kapıdan gayet tabiî olarak faydalanacaklardı. Nitekim, artık darphanede külçeleri paraya çevirmek imkânı kaybolunca, hariçte basılmış tam ayar taklid sikkeler memlekete sokulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin para rejimi, Birinci Cihan Savaşı'na kadar, altun standardına has bazı karakterler taşımakla beraber, fiilen şartları eksik bir "topal bimetallizm" gibi işlemiştir.

●

Altun sikkeler, Gresham Kanunu'nun etkisiyle 1914-1918 savaşında tedavülden çekilmiştir. Harbi takip eden yıllarda altun standardına dönen hükümetler, sarı liraları tekrar tedavüle çıkarmağa lüzum görmemişlerdir. Altun sikke sistemi terkedilmiş ve yerine "konvertibilite" rejimleri kurulmuştur... Merkez Bankaları'nın, ibraz edildiğinde karşılığını ödedikleri "temsili paralar"a, KONVERTİBL PARA denilmektedir; bunun üzerinde duracağız.

Dünya paraları altun standardından ayrıldıktan sonra da, birçok memleketlerin darphaneleri altun ve gümüş sikkeler basmağa devam etmişlerdir. Hükümetler, zaman zaman, hatıra para karakterinde sikkeler çıkartmışlardır. Bazı ülkelerde, fertlerin getirdikleri altun külçeler, es-

kisi gibi "tuğra resmi" karşılığında serbestçe sikkeye çevrilmiştir. Gümüş sikkeler ise, uzun yıllar ufaklık olarak kullanılmış ve içlerindeki maden değeri tedricen düşürülmüştür.

Kâğıt para rejimlerinde, sınaî ihtiyaçlar dışında, altunun başlıca iki maksatla talep edildiği dikkate çarpmıştır:

Hükümetler, millî paranın dış satın alma gücünü tutabilmek için merkez bankasında bir altun stoku bulundurmuşlardır. Dış ödeme açıkları, gerektikçe altunla ödenmiş veya döviz gelirinin fazlası altuna çevrilmiştir. Milletlerarası iktisadî muamelelerde, altunun kıymet ölçüsü, mübadele vasıtası ve satın alma gücü stoku fonksiyonları devam etmiştir.

İç piyasada ise, halk kütleleri, varlıklarını enflâsyondan korumak ihtiyacıyla altun iddihar etmişlerdir. İstikrarsızlık çağlarında fiyatların durmaksızın yükseldiğini görenler, emin kıymetler aramışlardır.

Altun iddihar eden küçük tasarruf erbabı, külçe yerine sikke almağı tercih etmiştir; çünkü sikkelerin üzerindeki devlet arması veya tuğrası, halka itimad telkin etmiştir. Külçenin ayarını ve damganın sıhhatini kontrol edebilecek durumda olmayan ve peyderpey az miktarda altun alan kimseler, sikke talebinin hayli genişlemesine sebebiyet vermişlerdir.

Darphaneleri serbestçe külçeleri sikkeye çevirmeye devam eden memleketlerde, halkın rağbeti, altun ticareti yapanlar hesabına bir kazanç kaynağı teşkil etmiştir. Topladıkları külçeleri darphanede sikkeye çevirterek kârla satmışlardır.

Ancak darphaneler, iktidardaki rejimin resmen kabul ettiği resim ve alâmetleri taşıyan sikkeler basmışlardır. Bu yüzden, daha önce basılmış altun tiplerinden bazıları, "çoğaltılmayan mallar" niteliğini kazanarak prim yapmışlardır... Reşat altunları gibi.

Geçen harbin sonunda, birkaç İtalyan maceraperestin aklına parlak bir fikir gelmiştir. Milano ve Piemont'da, modern darphaneler kurarak kıymeti artmış sikkelerin aynı ayarda benzerlerini imale koyulmuşlardır. Muhtelif memleketlere âit altunların bu suretle aslından farksız olarak taklid edilmesi külçe fiyatına nisbetle ortalama % 15 veya % 20 kâr bırakmıştır.

Devletin alâmetini taklid eden maceraperestlere ilk tepki, İsviçre polisi tarafından gösterilmiştir. Naylon sikkeleri İsviçre piyasasına sürenler, mahkemeye verilmişlerdir. Fransızlar da, ceza kanunlarının 142. maddesini naylon altun ticareti yapanlara uygulamışlardır.

Naylon sikke basanların ve sürenlerin kovuşturulması, başlıca üç neticeye yol açmıştır: Nasıl olsa kovuşturulacaklarını gören Milano ve Piemont kalpazanları, bastıkları sikkelerin ayarını bozmuşlardır. Kalpazanlardan bazıları, sikke basmaktan vazgeçerek seyahat çeklerini ve hisse senetlerini taklit etmişlerdir. Chase Manhatten Bank ve American Express çekleri ile Peugeot aksiyonlarından 100 milyon liraya yakın vurgun yapıldığı tesbit olunmuştur.

Diğer bir grup, naylon altunların İslâm ülkelerinde daha kolay sürülebileceğini hesaplamıştır. Altunları tavuklara yutturmak suretiyle Cezayir'e götürmeğe teşebbüs eden bir kurye, hayvanların normalden ağır çektiğini farkeden bir Fran-

sız gümrükçüsü marifetiyle yakalanmıştır. Ancak Türkiye'de ve bazı Yakın Doğu ülkelerinde, resmî makamlar naylon altunlarla ilgilenmemişlerdir. Halk, alâmetleri ve ayarı farksız oldukça, bunların da, aynı değeri taşıması gerektiğini düşünmüştür. İlk tereddütler, 1966 Hac seferinden dönenlerin ucuz fiyatla külliyetli altun satmağa teşebbüs etmeleriyle uyanmıştır.

"Altun standardı"nda veya bimetallizm'de, banknotların madenî karşılığına "emisyon kurumu" kefildir. Merkez Bankaları'nın ibraz edildiğinde karşılığını ödedikleri "temsilî paralar"a, KONVERTİBL PARA denilmektedir.

Tatbikatta üç tip konvertibl para rejimi ile karşılaşılmıştır: Altun sikke rejimi, Altun külçe rejimi, Altun kambiyo rejimi.

ALTUN SİKKE sisteminde, madenî paralar ve banknotlar, hukuken eşit ödeme kabiliyetindedir. Halk, ödemelerini dilediği gibi altun veya banknot ile yapabilir. Bankalarda ve ticarethanelerde, altun sikkeler ile banknotlar, başabaş değiştirilebilir. Fertler, emisyon kurumuna başvurarak banknotları devletin resmî sikkelerine çevirtebilirler. Kıymetli maden külçelerini darphaneye götürenler, bunlardan sikke kestirebilirler. Memleketten dışarı altun sikkeleri veya banknotları çıkartmak serbesttir. Altun sikke sistemi, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, Merkez Bankaları kurulmuş ülkelerin klasik para rejimi olmuştur.

Altun sikke sisteminde, madenî paraların ve banknotların bir arada tedavül etmelerine hukukî bir engel yoktu. Lâkin emisyon kurumlarının çıkardıkları banknotlar kabarık yekûnlara erişince, "Gresham kanunu" tesirini hissettirmiş-

tir. Halk, carî ödemelerde banknot kullanmayı tercih etmiştir. Altunla yapılan ödemeler, seyrekleşmiştir. İhtiyatlı ve muhafazakâr kimseler, altun iddihar etmişlerdir.

Altun sikke sisteminin başlıca kusuru, küçük miktarlar için emisyon kurumuna başvurabilmek imkânı idi. Harplerde ve iktisadî krizlerde endişeye düşenler, üç-beş banknotu değiştirmek için Merkez Bankaları önünde kuyruklar oluşturuyorlardı. Malî gerginlik ve sıkıntı zamanlarında, altun stoklarından önemli bir kısmını halkı yatıştırmaya harcamak veya konvertibilite hükmünü geçici olarak yürürlükten kaldırmak icap ediyordu. Ayrıca, altun stokunun fertlere intikal ederek iddihar edilen kısmından milletlerarası malî münasebetlerde faydalanmak imkânı kalmıyordu.

ALTUN KÜLÇE sistemi... Bu sistemde altundan kesilmiş sikkelerin piyasada tedavül etmesine lüzum yoktur. Bu sebeple "serbest sikke basımı" durdurulmakta, altun sikkeler tedavülden kaldırılmakta ve iç piyasa ödemeleri "temsilî paralar" ile yapılmaktadır. Sarı maden, temsilî paraların değerine garanti olarak Merkez Bankası'nda külçe hâlinde muhafaza edilmektedir.

"Altun sikke sistemi"nde, herhangi bir meblâğın altuna çevrilmesi için emisyon kurumuna başvurulabilirdi. "Altun külçe sistemi"nde ise, "konvertibilite" prensibi, yalnız yüksek meblâğlar için uygulanmaktadır. Merkez Bankası'nda tartılmış ve damgalanmış standart külçelerin bedeli, muamele mevzuu olabilecek asgarî miktarı teşkil etmektedir.

"Altun külçe sistemi"nde, sarı maden, yurt içi muamelelerde "ödeme aracı" fonksiyonunu gö-

rebilme kabiliyetini kaybetmektedir. Küçük tasarrufların altuna çevrilerek iddiharı güçleşmektedir. Külçeler, umumiyetle, milletlerarası ödeme ihtiyaçlarına kullanılmaktadır... Altun külçe sisteminin sarı liralar tedavülüne üstünlük noktaları şöyle özetlenebilir:

—"Kriz ve panik günlerinde, halkın ufak meblâğlar için Merkez Bankası önünde toplanması önlenmektedir... Altun sikkelerin aşınmasından, yontulmasından veya asitli suya batırılmasından ileri gelebilecek kayıplar ve zararlar bertaraf edilmektedir... Paranın istikrarını temin için zarurî altun ihtiyatından tasarruf edilmektedir."

Altun külçe sistemi, 1914-1918 savaşından sonra, Avrupa'da uygulanmıştır. Harp esnasında, hemen bütün memleketlerde, konvertibilite kaldırılmış ve "cebrî tedavül" hükümleri yürürlüğe konmuştur. Halk kütleleri, bu uzun harp sırasında, "kâğıt para tedavülü"ne alışmışlardı. Altun sikkeler, artık ödemelerde kullanılmaz olmuştu. Barış çağına girilince, istikrarlı para rejimine dönmek isteyen hükümetler, piyasaya tekrar altun sikke çıkartmağa lüzum görmediler ve para rejimleri "altun külçe sistemi"ne bağlandı.

ALTUN KAMBİYO sistemi... Bu sistemin özelliği, tedavül hacmini karşılayabilecek zenginlikte altun stoku bulunmayan memleketlere, konvertibl para rejimi kurmak fırsatını vermesidir. Önemli "altun tasarrufu" sağlayan bu sistemin ana hatları şöyle özetlenebilir:

Altun kambiyo sisteminde, Merkez Bankası'nın çıkardığı banknotlar değiştirilmek istendiği vakit, bedelleri altun sikke veya altun külçe olarak verilmemektedir. Ancak "dışarıya ödeme yap-

mak" isteyenler, Merkez Bankası'ndan "altun standardı"na bağlı olan diğer dövizleri serbestçe tedarik edebilmektedirler. Millî para ile altun arasındaki bağ, yabancı dövizler vasıtasiyle temin edilmektedir.

Altun kambiyo sistemi, diğer konvertibilite rejimlerinde olduğu derecede millî paraya dış borsalarda istikrar sağlayabilmektedir. Merkez Bankası mahzenlerinde hareketsiz duracak misilsiz servetin sebebiyet vereceği kayıp önlenmektedir. Dış ödemeler, paranın bağlandığı döviz memleketindeki bankalarca açılmış carî hesaplarla yürütülmektedir.

Altun kambiyo sistemini ilk uygulayan memleketler arasında, Çarlık Rusyası zikredilebilir. Rusya 1891'de, rubleyi altuna bağlarken, Alman markını istikrar temeli olarak kabul etmiştir. Avustralya, Danimarka ve Hindistan gibi ülkeler de, İngiliz sterlingi içinde "altun kambiyo rejimi"ni kabul etmişlerdir. Bu suretle, hâkim ekonomilerin itibarlı dövizleri gölgesinde konvertibilite şartlarını yerine getiren ve istikrar arayan peyk (uydu) paralar belirmiştir.

Altun kambiyo sisteminde, PEYK PARALARI destekleyen hâkim ekonomiler, hayli menfaat sağlamışlardır. Meselâ sterling sahasındaki memleketler, döviz ihtiyatlarını Londra'da tutmuşlar ve malî muamelelerini İngiliz bankaları vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Yabancı ülkelere âit aktiflerin İngiltere'de tutulması, bu memleketin ödemeler bilançosuna faydalı olduğu gibi, kredi müesseselerine azımsanmayacak mevduat ve sair menfaatler sağlamıştır.

Avrupa ülkeleri "altun standardı"ndan ayrıldıktan sonra da, bu sistem milletlerarası ödeme-

lerde uygulanmağa devam etmiştir. İç ödemelerde kâğıt para tedavül etmesine rağmen, milletlerarası transferlerde "hâkim ekonomiler"e âit kaydî paralar veya numerare kullanılmıştır.

Dolar veya sterling'in milletlerarası ödemelerde kıymet ölçüsü fonksiyonu görmesine ve hâkim ekonomilerin diğer ülkeler aleyhine "altun kambiyo" sisteminden menfaat sağlamalarına ilk kuvvetli itiraz, 4 Şubat 1965'de yaptığı basın toplantısında, Fransa'dan, De Gaulle'den gelmiştir.

●

Altun standardında, piyasadaki satın alma gücünü ihtiyaçlara göre ayarlamak kolay olmamıştır. Tedavüldeki madenî sikke tutarı, altun ve gümüş istihsaline bağlı kalmıştır. Merkez Bankaları'nın ve diğer kredi kurumlarının satın almâ gücü meydana getirebilme imkânları, altun stokunu âncak belirli bir nisbette aşabilmiştir. Satın alma gücünün elastikiyetten mahrum bulunması, hükümetleri ve piyasaları zaman zaman güç durumlara düşürmüştür.

Kâğıt para çıkartmayan eski rejimlerde, malî kaynakların yetersizliğini hisseden hükümdarların başvurdukları tedbir, sikke ayarını bozmak olmuştur. Avrupa'da ve Türkiye'de, sikkelerdeki metalin devlet tarafından çalınmasına sık sık rastlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde, askerin ilk ayaklanması, sikke ayarının bozulması yüzündendir. Osmanlı altunlarının ayarı Fatih devrinde 0.993 iken, tedricen bozularak II. Mahmut zamanında 0.582'ye düşürülmüştür. Bazı memleketlerde gümüş sikke ayarının 0.400'e kadar indirildiği olmuştur.

Altun karşılıklı banknot emisyonu da, harp ve buhran devrelerinde ihtiyaçların karşılanma-

sında yetersiz kalmıştır. Konjonktürün malî gerginlik safhalarında ve dış ödeme açıklarının altun kaybına sebebiyet verdiği durumlarda, Merkez Bankaları piyasa ihtiyaçlarını cevaplandırmakta güçlük çekmişlerdir. Tedavüldeki satın alma gücünün elastikiyetten mahrum bulunması, konjonktür dalgalanmalarının şiddetini arttırmış ve işsizliğin bir müddet yaygın karakter arzetmesine sebebiyet vermiştir.

Madenî sikke rejimlerinde, para darlığına çare bulmak zarureti, hayli eski çağlarda hükümetleri "fiyat para" ihdasına sevketmiştir. Hükümetler, başlıca iki yoldan "fiyat para" ihdas etmişlerdir:

— "Doğrudan doğruya kaime bastırarak ihtiyaçlarını karşılamışlardır... Harp ve buhranlarda, Merkez Bankasınca yapılmakta olan emisyonla alâkalı konvertibilite hükümlerinin uygulanmasına ara vermişler ve lüzum gördükleri parayı emisyon kurumundan almışlardır."

●

Merkez Bankasınca çıkarılmış banknotların cebrî tedavül rejimine geçici olarak bağlanması, 19. yüzyıl boyunca krizlerde ve harplerde rastlanmış bir durumdur. Resmî makamlar, banknotları altuna çevirememek mevkiine düşen emisyon kurumlarını kurtarmak için, "cebrî tedavül" hükmünü uygulamışlardır. Merkez Bankası'nın altun mevcudu hızla eridiği veya paniklerle karşılaşıldığı vakit, hükümetler banknotların ödenmesini geçici olarak resmen durdurmaya mecburiyet duymuşlardır. Bankaların konvertibilitesi kalkınca ve "cebrî tedavül" hükmü yürürlüğe girince, tedavüldeki para "kaime" niteliği almaktadır.

1929 Buhranına kadar, Avrupa memleketlerindeki kamu oyu, kaime rejimlerine geçici bir arıza gözüyle bakmıştır. Hükümetler ve Merkez Bankaları, buhran ve intikal çağlarına mahsus saydıkları kâğıt para tedavülünü ilk fırsatta istikrarlı bir rejime bağlamak çarelerini aramışlardır. Kısa veya uzun bir fasıladan sonra, cebrî tedavülün sona erdiği ve tekrar konvertibl banknot sistemine dönüldüğü görülmüştür.

Cebrî tedavül rejimleri, tatbikatta üç formülden birine göre neticelenmiştir:

1) Paramn değerden düşme oranı fazla değilse ve memleketin malî durumu müsaitse, banknotların eski şartlarla tekrar altuna çevrilebilir niteliğe kavuşturulması mümkündür.

2) Banknotların eskisine kıyasla daha düşük kur üzerinden altuha çevrilebilir niteliğe getirilmesidir. Para kıymetindeki düşme oranı fazla ise, eski değerin iadesi güçtür, eski şartlara dönüş için lüzumlu altun elde bulunmamaktadır. Ayrıca bunun getireceği deflasyonist tedbirler de ayrı bir sakınca teşkil etmektedir. Gerekli altun bulunabilse bile, paranın fiilî rayicindeki ayarlama oranı önem arzettiğinden, piyasada ahenksizlikler belirmesinden korkulmaktadır. Bu itibarla, paraya eski kurundan daha düşük bir değerde istikrar verilmesi tercih edilmektedir.

3) Kâğıt paranın kıymetindeki düşüklük "ıslah kabul etmeyecek" dereceyi bulduğu vakit başvurulabilecek bir tedbirdir. Bir para aşırı derecede düşmüş ise, "kıymet ölçüsü" ve "ödeme aracı" fonksiyonlarını lâyıkıyle yapamayacağı tabiîdir. Böyle durumlarda, kaimeler tedavülden tamamıyla kaldırılmakta ve yerine yeni bir para "ikame" edilmektedir.

●

Birinci Dünya Savaşı'nda, İngiltere, Fransa ve Türkiye'deki emisyon durumu, üç ayrı tipik örnek teşkil etmektedir. İngiltere'de enflâsyonun ağırlık merkezi, bankacılık sisteminin çatısına istinat ettirilmiştir. Fransa'da "istikraz-borçlanma"lardan zamana göre en geniş ölçüde faydalanılmakla birlikte, emisyon da bir müzmin enflâsyonu tahrik edecek dereceyi bulmuştur. Türkiye'de ise, para siyâsetinin ve fiyat hareketlerinin kontrolü tamamıyla elden kaçırılmıştır.

MERKEZ BANKALARI

Merkez Bankaları'nın fonksiyonu, tedavüldeki satın alma gücünü ayarlamaktır.

Emisyon kurumlarına, "bankaların bankası" denildiği vakidir. Hakikatte, emisyon kurumları, yalnız bankaların değil, hazinenin de kredi ihtiyacını karşılamağa hizmet eder.

Merkez Bankaları, vaktiyle özel teşebbüs tarafından kurulurdu. Zamanımızda, Merkez Bankası'nın devlet mülkiyetinde olması gerektiğini savunan tez büyük bir ağırlık kazanmıştır. Devlet veya özel kişiler mülkiyetinde bulunsunlar, Merkez Bankaları, para siyasetini yürütmekle vazifeli teşekküllerdir.

Merkez Bankaları'nm emisyon prensipleri hakkında uzun süre çatışmış iki tez vardır: Bunlardan biri para meselelerini PARA ARZI, diğeri ise PARA TALEBİ açısından tahlil etmektedir.

●

PARA ARZI... Bu prensip açısından, çıkartılan her banknotun memlekette tam altun karşılığı bulunması gerekmekte idi. Bununla ilgili olarak İngiliz iktisatçısı Ricardo:

— "Tecrübeler göstermektedir ki, hükümet veya bir banka tarafından serbestçe kâğıt para çıkartılabilmesi suiistimallere sebebiyet vermektedir. Emisyon yetkisinin suiistimalini önleyebilmek için, kâğıt para miktarını sınırlamak şarttır. Kâğıt para miktarının aşırı derecede artmasına karşı en iyi tedbir, bunun istek üzerine sikke veya külçeye çevrilmesidir."

Ancak bu takdirde, fiyat ve kambiyo mekanizması üzerinde emisyon politikasının menfi etki yapmasından piyasayı korumak mümkün olabilir... Ricardo, kâğıt paranın kıymetli madenlerle aynı fonksiyonu görebileceğini düşünmekte idi. Ancak kâğıt paranın konvertibilitesini korumak ve altuna kıyasla kıymetini düşürmemek için, miktarını sınırlamak lüzumuna inanmakta idi. Ve bu sınırı altun stokuna göre çizmeği tercih etmekte idi.

●

PARA TALEBİ... Bu prensip, emisyon meselelerini daha geniş açıdan gören bir teze dayalıdır ve başhca temsilcisi Thomas Tooke'dir... Bu prensip şöylece özetlenebilir:

— "Bankaların fonksiyonu, halka ihtiyacı olan satın alma gücünü temin etmektir. Emisyon, tedavüldeki madenî sikkelerin yetersizliğini giderici bir tedbirdir. Emisyon, altun kullanmak hakkına sahip olanların talebi üzerine, kıymetli maden yerine kâğıt parayı ikame eden bir fiildir. Bundan ötürüdür ki, kâğıt para miktarı, yerini aldığı kıymetli madenle değil, karşıladığı ihtiyaçlarla sınırlıdır. Kâğıt para miktarı, satın alma gücü talebinin sebebi olmayıp, neticesidir."

●

PARA ARZI'na önem veren prensip, para MİKTARI'nın fiyatlara etkisine aşırı önem vermektedir. Oysa ki, para miktarındaki değişiklik, daima fiyat dalgalanmalarına öncülük yapmaz. Kambiyo kurlarındaki iniş çıkışlar ve daha başka sebepler dolayısıyla fiyatların yükselmesi mümkündür. Fiyatlar yükselince, para talebi genişlemekte ve kredi ihtiyacı şiddetlenmektedir. Para talebinin emisyon mekanizmasma tazyikiyle çıkarılacak ödeme vasıtaları piyasada bir fazlalık değildir. Ve altun kuvertür olsa da olmasa da, bu ödeme vasıtaları aynı hizmeti görecektir. Bankalar keyfî olarak satın alma gücü meydana getirmemektedirler... PARA ARZI'na önem veren prensiple PARA TALEBİ'ne önem veren prensip arasındaki teknik fark şu noktadadır: Biri emisyon meselesini PARA ARZI açısından tahlil ederken, diğeri PARA TALEBİ kavramını tezine esas tutmuştur. PARA TALEBİ prensibi, modern Merkez Bankacılık çığırına doğru bir adım teşkil etmiştir.

Zamanımızda, kâğıt para rejimi uygulayan Merkez Bankaları, yine kuvvetli bir altun ankesi (kasa mevcudu) bulundurmağa devam etmektedirler. Merkez Bankaları, bu altunlardan dış ödemelerde faydalanmaktadırlar.

Paranın "satın alma gücü" veya "kıymeti" ile altun ankesi arasındaki alâkanın plâtonik karakterine örnek olarak Amerika'daki durum gösterilebilir: Amerikan Hazinesi'nin altun stoku 1950-1965 arasında 22 milyar 820 milyon Dolar'dan, 14 milyar 65 milyona inmiştir. Harp yıllarında, ankes oranı % 40'dan % 25'e indirilmiştir. 1965'de, % 25 karşılık bulundurmak mecburiyeti de ka-

nunla kaldırılmıştır. Ankes miktar ve nisbetlerindeki büyük değişikliklerle doğrudan doğruya alâkalı olarak Dolar'ın satın alma gücünde bir fark belirmemiştir. Bu netice de gösteriyor ki, emisyon hacmi ihtiyaçlara iyi ayarlandığı müddetçe, PARA TALEBİ prensibinin ileri sürdüğü gibi, kuvertüre bağlı olmaksızın para değeri tutulabilmektedir.

●

Kâğıt para rejimlerinde emisyon karşılığı: Kaime rejimlerinin PARA ARZINA kazandırdığı elâstikiyet, bütün memleketlerde emisyon ve kredi hacminin genişlemesine yol açmıştır.

Merkez Bankası, doğrudan doğruya emisyonla veya faiz hadlerine tesir suretiyle kredi ve satın alma gücü hacmini genişletip daraltmak imkânına sahiptir. Harp ekonomisinde, emisyon mekanizması bilhassa savunma masraflarım karşılamak üzere harekete getirilmektedir. Barış zamanında emisyonun genişletilmesine lüzum duyulan şartlar, bir memleketten diğerine değişmektedir. Az gelişmiş ekonomilerde bütçe açıkları, iktisadî devlet teşekküllerinin zararları ve yatırım harcamaları ön plânda yer almaktadır. İleri ekonomilerde ithalât, turizm ve sermaye hareketleriyle alâkalı döviz alım satımlarının ve diğer piyasa muamelelerinin nisbeten geniş yer tutması mümkündür.

Türkiye'de, 1945 yılma kadar, askerî masraflar emisyonun ağırlık merkezini teşkil etmiştir. Daha sonra iktisadî devlet teşekküllerinin zararlarını ve kamu yatırımlarım emisyonla örtmek cihetine gidilmiştir.

●

Merkez Bankaları, çeşitli tedbirlerle enflâsyohist baskıyı ve dış ticaret açıklarını frenleyebilirler. Yahut piyasa durgunluğunu giderici tedbirler alabilirler. Bu tedbirlerden başhcaları şunlardır:

— "Merkez Bankası, açık piyasa muamelelerinde, piyasadan menkul kıymet alarak karşılığında yaptığı emisyonla satın alma gücünü genişletmeyi hedef tutabilir. Yahut hazine bonosu, döviz, vesaire satışlarının hasılatını tedavülden çekerek satın alma gücünü daraltabilir. Bu tedbirlerden birincisinde hedef, piyasanın canlandırılmasıdır. İkincisinden maksat, enflâsyonist baskının hafifletilmesidir."

Merkez Bankası'nın "kredi hacmini kontrol" maksadıyla başvurabileceği diğer bir tedbir, "reeskont politikası"dır. Emisyon kurumlarına "bankaların bankası" denildiği vâkidir. Merkez Bankaları, gerektikçe diğer kredi müesseselerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere para çıkartabilirler.

Reeskont, "tekrar ıskonto" anlamına gelmektedir. Iskonto, en önemli banka işlemlerinden biridir. Vadesi gelmemiş bir senedin bazı kayıt ve şartlarla banka tarafından paraya çevrilmesine "ıskonto" denir. Piyasa erbabı, vadesi gelmemiş senetleri paraya çevirmek isteyince, bunları bankalara kırdırmaktadır.

Piyasada kredi ihtiyacının genişlediğini farzedelim: Iskonto talepleri artacaktır. Bankalar, ıskonto muamelelerini aktiflerindeki likidite ile sınırlamak mecburiyetinde değillerdir. Tüccar senetlerini Merkez Bankası'na devrederek yeni kredilerde kullanabilecek fon temin edeceklerdir.

Reeskont, bir bankanın kasasmdaki kısa vadeli senetlerini kullanarak emisyon kurumundan kredi almasıdır. "Reeskont haddi", çok defa "ıs-

konto haddi"nin altındadır. Reeskont ile ıskonto arasındaki faiz farkı, bankaların kazancını teşkil etmektedir.

●

Ankes nisbetlerine müdahale: Bankalar, daima taahhütlerini karşılamağa yetecek bir kasa ihtiyatı bulundururlar. Bu kasa ihtiyatının vazifesi, vezneye giren ve çıkan miktarlar arasında aleyhe bir fark bulunduğu vakit, ödemelerin aksamadan yapılabilmesidir.

Kasa ihtiyatı olarak tutulan hareketsiz paranın miktarı ve nisbeti şartlara göre değişebilir. Ödemelerden büyük bir kısmının "kaydî para transferleri" ile cereyan ettiği ülkelerde, numerare ihtiyacının fazla olmaması, kasa ihtiyatlarından tasarruf imkânım kazandırabilir. Buna karşılık sıkıntı, buhran ve panik günlerinde ihtiyat saikiyle paralarını çekenler çoğalacağındân, kasa ihtiyatları üzerinde kuvvetli bir tazyik hissedileceği tabiîdir.

Kasa ihtiyatının yüksek tutulması, banka hesabına menfaat kaybıdır. Ankes nisbetinin düşük olması da, emniyet bakımından sakıncalıdır. Bu sebeple, zamanımızda asgarî kasa ihtiyat nisbetlerini bütün bankalar için yeknesak esaslara bağlamakta fayda mülâhaza edilmiştir.

●

Merkez Bankaları'nın kasa durumu ve emisyon kurumuna yatırılan mevduatın iktisadî karakteri: Emisyon kurumlarını diğer bankalardan ayıran iki özellikten biri "kasa ihtiyatı" ile alâkalıdır, diğeri Merkez Bankası'na yatırılmış mevduatla alâkalıdır.

Emisyon kurumlarının bilançosunda, "kasa ihtiyatı" diye bir kayıt yoktur. Merkez Bankası

veznesinden giren numerare emisyon rakamından düşülür ve çıkan numerare emisyon rakamına ilâve edilir.

Emisyon kurumuna fertler ve firmalar tarafından yatırılmış "mevduat", likidite bakımından, diğer bankalardâkinden farklı değildir. Merkez Bankası'ndaki mevduat da, emre hazır bir satın alma gücüdür. Fertler ve firmalar, çek keşide ederek hesaplarındaki satın alma gücünü kullanabilirler.

Merkez Bankası'ndaki firmalara, resmî dairelere ve fertlere âit çek keşidesine müsait hesaplar (bankalar arası mevduat hariç), para arzı istatistiklerinde yer almaktadır. Merkez Bankası'ndaki emre hazır mevduat ile banknotların toplamı ekonominin "para rezervi"ni teşkil etmektedir.

Merkez Bankası'ndaki mevduat, emisyondan düşülmüş bir rakamdır. Bu mevduatın çekilmesi, emisyon kurumu bilançosunda iki şekilde akis uyandırabilir:

1) Mevduat sahibi parasım çek keşide etmek suretiyle kullanmışsa ve lehdar tahsil edilerek kendi hesabına geçirilmek üzere bu çeki bir ticaret bankasına yollamışsa; çek bedelini tahsil eden bankanın emisyon kurumu nezdindeki ihtiyatı artacaktır. Emisyon kurumu nezdindeki ihtiyatının artması, bu bankaya yeni krediler açarak satın alma gücü meydana getirmek imkânını kazandıracaktır. Emisyon hacmi değişmeksizin kredi seviyesinde bir artış kaydedilecektir.

2) Mevduat sahibi hesabından nakden bir miktar para çekmiş ise; aldığı para Merkez Bankası'nın mevduat hesaplarından düşülerek emisyon rakamına ilâve edilecektir.

●

Kâğıt para standardında, para hacminin tâyini: Kâğıt para standardında, para ünitesi, kâğıt gibi, maliyeti ihmâl edilecek kadar az olan bir maddeden yapıldığı için, basılacak para miktarının, maden standardında olduğu gibi, dışarda empoze edilen bir sınırı yoktur. Bu sebepten, para miktarının tayini, para idaresinden sorumlu olan makama veya makamlara terkedilmiştir. (Para idaresinden nihaî olarak sorumlu olan makam, Hükümettir. Ancak Hükümet bu husustaki yetkisini –başlıca– Merkez Bankası vasıtasıyla kullanır. Merkez Bankası'nın yanı sıra, Devlet borçlarının idaresinden sorumlu olan teşekküller ve Hazine de, para idaresinde önemli roller oynarlar.) Bu makamların (para otoriteleri) para idaresinde gözönünde tutacakları mülâhazalar, memleketten memlekete ve zamandan zamana değişebileceği için, "kâğıt para standardı" ifâdesi, belli bir para sistemini tarif etmekten ziyâde, para idaresinin, altun sisteminin tahditlerinden azâde, yâni serbest olduğunu ifâde eder.

Kâğıt para standardında, para idaresi, yani para hacminin-emisyonunun tayini bakımından başlıca iki mülâhaza bahis mevzuudur: Fiyat mülâhazası ve istihdam mülâhazası.

●

Fiyat mülâhazası: Birçok kimselere göre, para idaresinin ilk hedefi "fiyat istikrarı"nı temin etmektir. Devamlı olarak dalgalanmalar gösteren bir fiyat seviyesi (yâni para kıymetindeki değişmeler) birçok haksızlıklara sebep olduktan başka, müteşebbislerin gelecek hakkında yapacakları hesapları da güçleştirir.

Fiyat istikrarını temin için takip edilecek usul, para miktarını, başlıca malları ihtiva eden

bir "fiyat endeksi"ne göre ayarlamaktır. Buna göre endeks yükselmeğe başladığı zaman para miktarı kısılacak, düşmeğe başladığı zaman da para miktarı arttırılacaktır.

Dikkat edilirse bu, özü itibarıyle "maden standardi"na benzemektedir. Yalnız burada, fiyatı sabit tutulmak istenen şey, altun veya gümüş gibi tek bir maden olmayıp, belli bir mal grubudur. Bu sebepten ötürü, kâğıt para standardının bu mülâhaza ile idare edilen şekline "mal standardı" da denmektedir.

Fiyat seviyesi sabit tutulduğu takdirde, prodüktivite-verimhlik" artışlarının faydaları, halka ancak ücret vesair gelir ödemelerinin arttırılması suretiyle intikal ettirilecektir. Halbuki, tatbikatta gelirler prodüktiviteyi daima bir gecikme ile ve farklı derecelerde takip edebilmektedir. Bu yüzden, prodüktivitedeki artışların halka intikali her zaman kolay ve adilâne olmamaktadır.

İşte bu sonuncu noktadan hareket eden bazı kimseler, para idaresinde fiyat istikrarının değil, "ücret istikrari"nın gaye olması lâzım geldiğini öne sürmüşlerdir. Buna göre, para ünitesinin alabileceği iş saati miktarı daima sabit tutulacaktır. Bunu temin için yapılacak şey, çeşitli işçileri ihtiva eden bir "ücret endeksi"ne göre para miktarını ayarlamaktır. Endeks yükselmeğe başladığı zaman, para miktarı azaltılacak, aksi hâlde de arttırılacaktır.

Ücret ve dolayısıyla diğer bütün gelirler sabit tutulunca, prodüktivite artışları, fiyatların paralel olarak düşmesine sebep olacaktır. Böylece, bu tarz para idaresi, halkın prodüktive artışlarından otomatik olarak istifade etmesine imkân vermiş olacaktır.

Para hacnrinin-emisyonunun, fiyat veya ücret seviyesinin istikrarım temin edecek şekilde ayarlanması, meselâ altun fiyatının istikrarını temin edecek şekilde ayarlanmasına nazaran, hiç şüphesiz ki çok daha mânâlı bir harekettir. Ancak bunun da iki önemli mahzuru vardır:

Birinci mahzur: Fiyat veya ücret istikrarının her zaman yüksek bir istihdam seviyesinde temin edilememesidir.

İkinci mahzur: Umumî fiyat veya ücret seviyesinin hesaplanmasmdaki güçlüktür. Gerçekten, muhtelif nevî malların (veya işlerin) millî ekonomideki nisbî önemleri devamlı olarak değişmektedir. Bu durum karşısında muhtelif yıllar arasında umumî fiyat seviyesindeki değişmeleri endeks sayıları ile tam olarak tesbit etmeğe imkân yoktur. Bu imkânsızlık teorik mahiyette olup, endekslerin hazırlanmasında işlenecek pratik hatalardan ayrıdır. (İhtiva ettikleri kalemlerin nisbî ehemmiyetlerinin değişmesinden dolayı, endeks sayılarının gerçek durumu aksettirmemelerine "endeks problemi" denir. Kalemlerin nisbî ehemmiyetleri değişmediği takdirde bu problem ortadan kalkar. Ancak bu, realist olmayan bir faraziyedir. Bilhassa hızla değişen memleketlerde fiyat endekslerinin kıymeti çok azdır.) Endeksin kendisi gerçeği aksettirmeyince, bunu ölçü alarak yürütülecek para idaresi de, elbette ki tatminkâr olmayacaktır.

●

İstihdam mülâhazası: İktisadî hayatın tanziminde fiyat (veya ücret) istikrarı yegâne mülâhaza ve arzu edilen yegâne hâl değildir. Meselâ fiyat istikrarı, büyük bir işsizlik bahasına elde edilmiş olabilir. Aşikârdır ki, bu durumda fi-

yat istikrarını bir nimet ve iktisadî düzenin iyi bir şekilde işleyişinin bir kıstası olarak telâkki etmeye imkân yoktur. Gerçekten, insanlar, istikrarlı bir fiyat seviyesi ile yüksek bir istihdam seviyesi arasında bir seçim yapmak mecburiyetinde bırakılsalar, muhakkak ki yüksek istihdam seviyesini tercih edeceklerdir. Ve bu seçim, farazî bir misâl olmayıp, pratik hayatta sık sık rastlanan bir durumdur.

Gerçekten, fiyat istikrarı ile tam istihdam seviyesinin idamesi (yâni ekonominin büyümesi) birbirleriyle bağdaşamazlar. Bunun sebebi, azalan verim kanunudur. (Azalan verim kanununu iki türlü düşünmek mümkündür. Birincisi, diğerleri sabitken istihsal faktörlerinden yalnız birisini arttırdığımız zaman elde edilecek verimin belli bir noktadan sonra gittikçe azalmasıdır. Bu mutlak bir kanundur. Diğeri, bütün istihsal faktörleri bir arada olarak gereği miktarlarda arttırılsa bile, vasıflarının gittikçe düşmesinden dolayı, verimin azalmasıdır. İşletmeler büyüdükçe, büyüklüğün sağladığı tasarruflar dolayısıyla maliyetlerin düşeceği düşünülerek, "azalan verim kanunu"nun bu ikinci şekline itiraz edilebilir. Fakat ekonominin bütünü bakımından, böyle bir itiraz ancak kısmen haklıdır.) Ekonomi genişlerken gittikçe daha az verimli topraklar veya madenler işletilmeye ve daha ehliyetsiz insanlar çalıştırılmaya başlanır. Bu durum marjinal maliyetleri ve dolayısıyla fiyatları yükseltir. Eğer fiyatların yükselmesi önlenecek olursa, ekonominin büyümesi durur ve işsizlik başlar. Fiyatlar yükselmeden istihdamın genişleyebilmesi için, istihsalin sabit masraflarla arttırılabilmesi lâzımdır ki, bu her zaman ve her sektör için mümkün değildir.

Para idaresine, istihdam mülâhazası hâkim olduğu zaman, para miktarı, fiyat seviyesi üzerindeki tesiri hiç nazara ahnmadan, işsizliği önleyecek şekilde ayarlanacaktır. Yalnız para miktarını ayarlayarak işsizliği önlemenin mümkün olmadığı aşikârdır. Bu sebepten yapılacak şey, para miktarını, diğer şartlar müsait olduğu takdirde, işsizliğin önlenmesine engel olmayacak şekilde ayarlamaktan ibarettir.

●

Para standartları hakkında yukarıda verilmiş olan izahat, bu meselenin tek ve basit bir çözüm tarzı olmadığını ortaya koymaktadır. Para miktarının çeşitli ve çok defa çelişik gayelerin hepsini birden en uygun bir şekilde sağlayacak tarzda idaresi icap etmektedir. Bugün fiilen bu şekilde hareket edilmekte ve şartlara göre kâh fiyat istikrarı, kâh istihdam seviyesi ve dış ticaret muvazenesi ön plâna alınarak hareket edilmektedir.

PARA POLİTİKASI

Para politikası, en geniş anlamıyla, mevcut şartlara göre, ekonominin likiditesini (harcama potansiyelini) arttırmak veya azaltmak demektir. Bu, esas itibariyle para hacminin (banknot + mevduat) değiştirilmesi suretiyle sağlanır. Bununla beraber çok defa, sadece tedavül süratinin değişmesi yoluyla da aynı netice elde edilebilir. Gerçekten meselâ, para hacmini genişletmek için, kredilerin kolay ve ucuz yapılması, fertleri kredi almaktan ziyade, –ihtiyat motifleri zayıflayacağından– ellerindeki âtıl para stoklarım kullanmaya teşvik edebilir. Bu takdirde ekonominin likidi-

tesi, para hacmi artmadan (veya para hacmindeki artıştan daha büyük ölçüde) artmış olur.

Para politikası, genel mahiyette, yâni ekonominin bütününe yönelen tedbirlerden ibarettir. Özelleştirilmeye, yâni sadece belli aksaklıkların tedavisine yöneltilmeğe fazla elverişli değildir. Gerçi seçici kredi kontrolü suretiyle sadece bazı faaliyetleri teşvik veya tahdid imkânları varsa da, bu usulün başarı ile yürütülmesi çok güçtür. Çünkü bir kredinin belli bir maksat için verilmiş olması, mutlaka o maksat için kullanılacağına garanti etmez. Krediyi alan kimse çok defa bunu kullanmak hususunda geniş bir serbestliğe sahiptir. Bu serbestliği önlemek ise, göründüğünden çok daha zor bir iştir.

MALÎ POLİTİKA

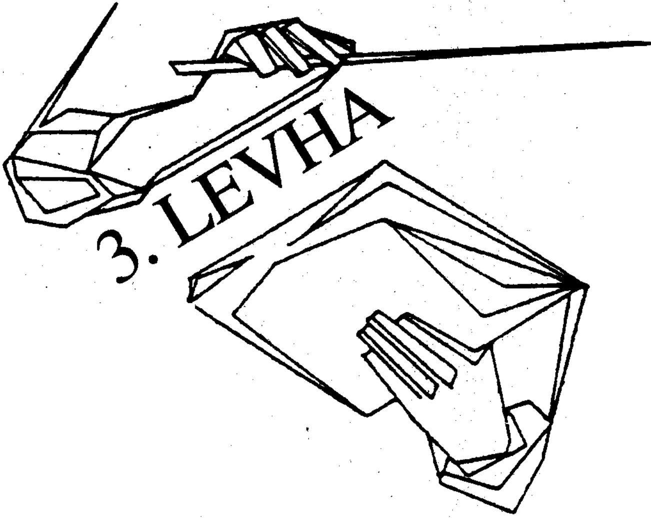
Devletin, vergi almak, masraf yapmak ve borçlanmak yetki ve imkânlarından istifade edilerek, iktisadî hayata yapılan müdahalelere "malî politika" denir. Malî politika, genel mahiyette olarak tatbik edilebileceği gibi, özelleştirilmeğe, yâni sadece bazı faaliyetlere, sektörlere veya bölgelere yöneltilmeğe de, son derece elverişlidir. Meselâ mücerret olarak bütçenin fazla veya açık vermesi genel mahiyette, yâni para politikası gibi tesirler hasıl eder. Fakat, ayrıca, çeşitli vergi ve masrafları farklı şekilde kullanarak, bu genel tesiri özelleştirmek ve istenilen yönlere sevketmek de mümkündür. Bu özellik, malî politikayı daha imkânlı, fakat kullanılışında daha büyük bir itina gösterilmesi lâzımgelen bir vasıta hâline sokmaktadır. Bunun sebebi, ekonominin bir köşesine yapılan özel mahiyetteki bir müdahalenin, fiyat me-

kanizmasını, yâni ekonominin işleyiş ahengini bozması ihtimalidir. Halbuki böyle bir ihtimal, yekûn talebin kısılması veya genişletilmesi gibi, genel mahiyetteki müdahaleler için bahis mevzuu değildir.

Malî politikanın, para politikasına olan diğer bir üstünlüğü, vasıtalarının kesinliğinden dolayı daha müessir olmasıdır. Gerçekten vergi veya masraflar vasıtasıyla, harcamalar fiilen daraltılıp genişletilebilmektedir. Halbuki para politikasında, aynı neticeler geniş ölçüde fertlerin reaksiyonlarına terkedilmiş bulunmaktadır.

Bu üstünlüklerine karşılık, malî politikanın yürürlüğe konulmasının güç olması gibi önemli bir mahzuru vardır. Gerçekten, malî politika, çok defa parlâmentonun rızasının alınmasını ve yürütülmesi için bir teşkilât kurulmasını icap ettirir.

Halbuki parlâmentolardan kanun çıkarmak ve yeni bir teşkilât kurmak hükümetin uzun gayretler sarfetmesiyle mümkündür. Bu hâl, hükümetleri, malî politika takip etmek hususunda isteksizliğe sevkeder. İstenilen yetki alındığı zamanda da, ekseriya geç kalınmış olur.

TEŞHİS, TAVSİYE, VESAİRE

KURTULUŞ DAVASINDA REÇETE

Resmî ve hayatî icap ve ihtiyaçlara bağlı devlet eliyle getirilecek âlet ve malzeme dışında, memlekete Batı mamulü tek yabancı eşya sokmayacaksınız!..

●

Kaliteleri ne kadar kötü dereceden bâşlarsa başlasın, bütün icap ve ihtiyaç unsurları üzerinde, memleket içi bir imâl dehâsına ulaşıncaya kadar gerekirse vatana taş devri hayatı sürdüreceksiniz!..

●

Ferdin uyku saatlerine kadar bütün cemiyet nizâmını elinde tutacak bir hak sultasını, bir adalet istibdadını ve onun gerçek plânını getireceksiniz!..

●

İnsan gücüne işleme ve işletme sahaları açarken, nüfusça çoğalma hamlésini mübârekleştireceksiniz!..

●

Enerji katili bütün başıboşluk müessiselerini tasfiye edecek; içki, kumar, fuhuş ve benzerlerini, âletleri, tatbik imkânları ve tecelli sahalarıyle yok edeceksiniz!..

●

Mal ve madde nimetlerini, hem mülkiyet hakkını tanımak, hem de servet urlaşmasına

mânî tedbirleri işletmek esasına göre ayarlayacaksınız!..

●

Maddeden evvel ruh imarının yolunu bulacaksınız! Sopaya kadar her vasıtayla, irfan, idrâk, imân, ahlâk mücadelesine girişeceksiniz!..

●

Basını, her türlü yayını, tiyatroyu, ilmi, bütün güzel sanatları tesir vasıtalarını murakabe altına alacaksınız!..

●

Kadını evine iade edecek; evi mektebe ve mektebi eve bağlayacak, "hayvan-ı nâtık; konuşan hayvan" yerine, konuşmayan, dili üç-beş hırıltıdan ibaret mâlum gençlik soylarını kurutacak, yepyeni bir vecd ve imân nesline maya tutturacak, vatanı bir ucundan öbür ucuna sâf ve som bir millet unsuru ve bütün noktalar arasında senfonik bir mimarî ahengi kuracaksınız!..

●

Öksüren tek serçeye eczahaneler dolusu imdad; ve sapıtan binlerce kişiye caddeler boyu darağacı... Böylece merhamet ve şiddeti azamî hadleri içinde koruyacaksınız!..

●

Demokrasi lâfını zamanı ve hakikati gelinceye kadar bir kenarda bırakacak; onun, bizi çürütme vasıtası olarak kozmopolitler ve Batıcılık simsarları elinde haince kullanılmasına engel olacak ve cerrahın can yakan neşter vasıtasıyla getirdiği şifa gibi, hakikate esaretten ibaret olan gerçek hürriyeti mahyalaştıracaksınız!..

●

Bütün partileri, sendikaları ve dernekleri kapatacaksınız!..

●

Fert ve cemiyeti, dışından değil, içinden ve vicdanından kelepçelemenin yolunu açacaksınız!..

●

Allah ve kul hakkı olarak cemiyetin inandığı ve merkezinde toplandığı ölçüler müstesna, bir taşın üstüne çıkıp devlet reisine ağzına geleni söyleyen çöpçüye kadar hak ve vicdan hürriyetinin ne olduğunu göstereceksiniz!..

●

Hırsız, rüşvetçi, ihtikârcı, ırz düşmanı, nizâm haini bütün cemiyet suikastçilerini beş dakikalık bir mahkeme sonunda en sert cezaya çarptıracaksınız!..

●

Tarihi yepyeni bir muhasebe nizâmına vuracak ve dünümüzle bugünümüz arasında yapıcılarla yıkıcıları, gerçek kahramanlarla sahteleri yaftalayacaksınız!..

●

Batının kültür emperyalizminden sıyrılacak ve pantolonunuzdan boyun bağınıza kadar kendinize, bütün inanç dünyamıza şâmil yeni bir model bulacaksınız!..

●

Dünyada 700 milyona yakın İslâm topluluğunu, millet millet ve devlet devlet ayrı olsa da tek mihrak üzerinde birleşebileceği mes'ud terkip üzerinde kafa patlatacaksınız!..

●

İdrak soylularından bir Meclis kuracak ve her hükmü ona bırakacaksınız!..

●

Fikir çilekeşlerinden bir akademi kuracak ve dil, harf, kültür davalarını ona havale edeceksiniz!..

●

Düne kadar hikmetinin takdirine imkân bulunmayan bu reçete en büyük dikkat şansına belki bugün maliktir.

(Büyük Doğu İdeolocya manzumesinin isim konulmaksızın ve perdeli bir dille 1980'deki askerî idareye empozesi cinsinden olan pusula değerindeki sözkonusu işaretler, bilindiği üzere ve esasında beklendiği gibi muhatap idrakını bulamadı. Bunun yanında işin diğer yönü, "sana söylüyorum kızım, sen anla gelinim!" hesabı, meselenin ipuçlarını kavrayabilecek olanadır ki, işte istikbâlin şartları içinde ele alınması gereken bu sır icabı aynı pusulayı aynı çerçevedeki PRENSİPLERİMİZ ile birlikte yol gösterici olarak iktibas ediyoruz.)

PRENSİPLERİMİZ

Ekonomi dedikleri iktisat, kıymetlerin keyfiyet, "finans" isimli maliye ise kemmiyet hesaplarını yürütür. Ve her iki iş şubesinin ihtiyacı, iptidaî çapta birazcık bilgiyle, talî mikyasta bir parçacık zekâdır. ARAYICILIK, BULUŞ ve KEŞİF HÜNERİ... İşin iptidaî ve talî cepheleri dururken "âlî"sinden vazgeçtik.

İşte başımızdaki idare bu bahislerde ilkokul talebesinden daha bilgisiz ve bir erken bunama hastasından daha akılsızdır.

İlk önce şu "enflâsyon" denilen facia! Bin kere kaydettik ve bazı politikacılarca benimsendiğine şahit olduk ki, "enflâsyon" piyasanın para ihtiyacını sulandırmak ve nihayet bataklığa çevirmek suretiyle ceplerdeki kıymet vahidlerini ceplere el atmadan nispetler boyu düşürmektir ve kıymet araklamanın en hain şeklidir. Piyasayı takati üstünde para mevcuduna boğmak, bir çocuğa taşıyamayacağı ağırlığı yüklemek olur ki, o çocuk, bazı fânî marifet gösterilerinden sonra yatağa düşmeğe mahkûm kalır.

Hükümetin ulu-orta para basma selâhiyetini kaldıracak; onu hükümet üstü bir müeyyideye bağlayacak ve resmi ağızlarda "enflâsyonla mücadele" iddiası şeklinde yorumlayacak kanun...

1930-1940'daki kıymetler muvazenesine göre 3000 misli artan para mevcudunu, 1300 misli yükselen altunu, 1000 misli kabaran et ve 3000 misli pahalılaşan ekmeği ve bunların ardında 100-200-300-500 misline varan öbür maddeleri hizaya getirip pahalılığı muayyen bir nispete oturtucu ve ücretleri ona göre belirtici kanun...

Millî geliri en yüksek haddine erdirici tedbirlerle yanyana, gideri kıt-kanaat seviyeye düşürücü kanun... Tâ ki nisbetler ve muvazene sırrı yerleşinceye kadar!..

Kristof Kolomb'un yumurtasını deliler gibi sivri ucu üzerinde durdurmaya çalışıyorlar... Bu işin tek mânâsı "denge sırrı"nda; ve tek çaresi yumurtayı ister masaya çarparak, ister hokka içine yerleştirerek durdurmaktadır. Ve büyük hesaplara, ilmî tetkiklere girişmeksizin işi küçük bedahet anlayışlarıyla yürütmek, yüksek matematik

heveskârlığından vaz geçip önce şu aritmetik dairenin hakkını vermek:

Evvelâ parayı dengeleştirmek... 1940 yılına kadar bu denge vardı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında pekmez küpünün üstüne terkos suyu boşaltılmaya başlandı; fakat lezzet bilhassa 1950 Demokrat Parti iktidarına kadar bozülmadı. Demokrat Parti devresindeyse şartlar daha ağır zaruretler getirdiği hâlde denge namusu korunabildi; dolar hazretlerine "senin hakkın 2.8 liradır!" denilebildi ve Türk Lirası bütün cihan alım-satım piyasalarında bu nispete göre bir haysiyet korumakta devam etti. Para mevcudu 3 ve bütçe 7 milyara çıktığı zaman bu rakamlar bazılarına "fenomenal-dehşet verici" göründü ama dengeyi zedelemedi. 1940'dan öncesine göre de kıymetler 8-10 misli yükselmekten ileriye gidemedi. Bütçe ise, bir sürü yatırım dolayısıyla yine aynı seviyede iki yakasını bir araya getirebildi.

1960 gece baskınından sonra 1940'a nispetle pahalılık 200 misline çıkmıştır. Para mevcudu ise 500 misli... Bu, pekmeze katılan terkos suyunun her 500 gramında ancak 1 gram cevher kaldığının riyazi ifâdesidir. Altun ise (yine insaflı) ancak 350-400 misillik bir terakki(!) belirtiyor. Demek ki, ne yapıp yapıp, hattâ "Millî Görüş" tekerlemesi yerine bir "Millî Çile" çığırı açıp mevcut emisyon hacmini en aşağı yarı yarıya indirmek ve altunu ortalama 1000 lirada perçinlemek içap ediyor.

Ondan sonra yeniden bir ücret tanzimi ve aynı nispetin bütün kıymetlere cebirle, zorla teşmili... Bütün kıymetler buğday ve ekmek değeri esas tutularak bundan 40 yıl önceki –1940'daki– nispetlere göre birbiri içinde denge hizasına sokulacaktır.

Peşinden, hayatî unsurlar hariç, bütün ithâl eşyasına ve hayâlî yatırım harcamalarına paydos! Mutlaka dengeli ihracat ve ithalât... Ve mutlaka, GİDER'e değil, GELİR TEMELİNE DAYALI DENGELİ BÜTÇE.

Bu inkılâp hamlesinde, fertlerin giyecek ve yiyeceklerini listeleştirmeye kadar varıcı bir devlet müdahaleciliği; ve olmadan olmanın serbestlik hakkı olan bunak ve yatalak demokrasi anlayışına sırt çevirme mânâsı vardır.

●

Eskinin 1 lirası 1979'un 100 lirası hesabıyla bir "revalüasyon"a gidilecek, bunun için % 50'ye yakın bir mevcut eksiltmesi yapılacak, altun 1000 lirada dondurulacak ve 1939'a kadar kıymetler ve fiyatlar nispeti hizaya getirilecektir. Maaş ve ücretler ona göre nizamlanacaktır. Bu muvazeneyi bozan her türlü zümrevî ve ferdî ihtikâr teşebbüsleri vatan ihaneti suçuyla cezalandırılacaktır.

●

Her sahada mutlaka gelire göre gider kanunu yürütülecek ve en başta petrol, memleket kapasitesine iş ve hareket kifayeti aranacaktır. İsterse Cumhurreisleri, gidecekleri yere at arabasıyla gidip gelsinler.

●

Bütün sahte üretim ve haddini tefritten ifrata kaçıcı özenti davranışları kesilecek ve her istihsal işinde, tırnağın bünye içinden uzayışı ve kerpetenle çekilerek uzatılamayışı hikmetine uygun bir iktisadî idrak getirilecektir. En başta, paraya yalancı bir deveran sür'ati sağlamak için girişilen gülünç ve lüzumsuz inşaat ve imalât, yankesiciler gibi tutuklanacaktır.

●

Toprakla arası açılan köylünün Moğol ordugâhları hâlinde büyük şehirler etrafına çektikleri muhasara halkası kaldırılacak ve bunlar icap ederse zorla topraklarına iade edilecek veya topraklandırılacaktır. İKTİSADÎ TEMEL, BİTKİSİNDEN HAYVANINA KADAR ZİRAÎ KABUL EDİLECEK, bunun ötesinde sanayileşmeye ancak tedriç kanunu içinde, kâşif kafalar yetiştirecek ve onlara makineleşmenin çilesi öğretilerek kıymet verilecek ve bugünkü çıkartma kâğıdı sanayii (montaj sanayiinden de beter), hayâlden gerçeğe aktarılacaktır.

●

Sade maddî tedbirlerin değil, ruhî ve içtimaî nice müessirin sentezi içinde sağlanabilecek olan iktisadî kalkınma sırasına göre halka en ağır saha ve katlanışları, "anestezi"siz ameliyat gibi tatbik edilme yolundan geçirilecek ve hürriyetin ne olduğu anlaşılmak isteniyorsa, bir Başbakan'ın evinde kaç kap yemek yediğini sormak hakkı, onun patlayasıya yemek hakkından üstün tutulacaktır. Ve böyle bir iktisadî ahlâk ekolüne temel attırmaya bakılacaktır.

●

Mal ve mülk Allah'ındır; kul elinde emanettir ve onun dağıtım ilim ve ahlâkına malikiyet esastır. Bu nur ve cevhere malik kafalardan Başbakanlığa bağlı bir heyet kurmak ve onu "Plânlama"nın yerine oturtmak lâzımdır.

●

Enflâsyon olduğu yerde perçinlenecek, para mevcudu kuruşu kuruşuna ilân edilecek ve mevcuda tek metelik ilâvesi bile hususî bir kanunla, Anayasa ve Danıştay selâhiyetinde bir teşekküle veya Meclis müsaadesine bağlanacak... Yâni para

basmak hükümet tasarrufu olmaktan çıkarılacak... Sıkıştığınız vakit millete, bankalara, şişkinlikten patlamak üzere olan zengin kapitalistlere el açabilirsiniz; fakat mevcuda metelik ilâve edemezsiniz! Varlık Vergisi'nin zamanı bugündür!..

●

İkinci Dünya Harbi'nden önceki devreye âit fiyatlar dengesine, o zamanın 1 kuruşu 1980'nin en aşağı 1 lirasına tekabül edecek surette ve BUĞDAY KIYASÎ VAHİDİ üzerinde nisbetleri kurmak ve kıymetleri, evet, en aşağı 100 misli ile hesap etmek... Maaş ve ücretleri hesapta 100 misli bile adaletli değildir, tam 200 misli yükseltmek gerek... O zamanın 50 lira ücret alan memuru bugün 10 bin lira almalı, 250 lira alan mebus ise 50 bin lira... Bugün o zamana nisbetle ekmek 150, et 500 misli pahalılanmıştır... Bazı unsurlar 1000-2000 misli bir yükseliş kaydederken, bazıları da 100 mislinde bocalamakta ve kıymetler dengesi dünyada hiçbir hercümercin belirtemeyeceği bir kargaşalık belirtmekte... Bu hâl, hâlâ üzerine varılamayan ne zalim bir ihtilâl! Bu ihtilâli cebren ve kahren nizâma sokacaksınız!..

●

Türk lirasının düşürülmesi sayesinde elde edilecek büyük krediler büyük kısmıyla hayatî yatırımlara tahsis edilir ve gümrükler "olmazsa hayat durur!" gibilerden başka her türlü fantazik eşyaya kapatılırken, 1940-1980 arası fiyat nisbet ve dengesinin tam 100 mislinde istikrar bulmasını sağlamak ve bu arada "revalüasyon" imkânlarını aramak... İlk iş olarak, altunun 1000 lirada yerleşip kalmasını temin etmek...

●

Petrol davasını müthiş bir tasarruf çemberi içine almak ve gerekirse öküz, at ve eşek taşımacılığına bile kıymet verici bir anlayışa ermek...

●

Enflâsyon ejderhasının müttefiki karaborsa yılanının başım, "muhtekir mel'undur!" hadîsi gereğince ezmek...

●

Hakikatte bir refah faktörü iken sırf enflâsyon köpürtüşleri yüzünden doğan ve her köşede gökdelenler inşasına dökülen ve montaj sanayiinin rezaletine, yalancı imallerine (bilhassa oto) ve korkunç bir banka iptizaline kadar giden sahte deveran hızına paydos!...

●

Mutlaka geliri nemâlandırmak... Mutlaka gelire göre gider kanununa baş eğmek...

●

Şişmiş ve urlaşmış sermayeleri kontrol etmek... Gümrükleri kapamak ve toprağı çalıştırmak...

●

Kamu İktisadî Teşebbüsleri: KİT... Hazineye kâr sağlaması, hiç değilse geliriyle gideri denk olması gerekirken her yıl milyarlarca lira zarar kaydeden tersine işleyici müessiseler... KİT, devletin aslî devletlik mahiyet ve faaliyetine dahil olmayan ve pekâlâ hususî şirketlere devri mümkün bulunan teşekkül olduğuna göre zarar etmesi de ne demek?.. KİT zarar etti mi, maliyetleri asgariye indirmek şartıyla üretimini değerlendirir ve hiç olmazsa dengeyi sağlar ve geçer gidersiniz!

Olmadı mı, o teşekkülü başınızdan savarsınız; yine olur!

●

1940 yılına kadar para mevcudu 150 küsur milyondu; devlet bütçesi de bir o kadar... 1933'de İngiliz lirası Türk lirasıyla başabaş ve 10 Frank 1 Türk lirası...

Paraların üzerindeki fotoğraf İnönü'nün kellesiyle yer değiştirdikten sonra, "emisyon-para basma" başladı ve 1950'ye kadar birkaç milyarı geçmedi. Demokrat Parti iktidarının başında Dolar 280 kuruşta karar kılarken, aynı iktidarın sonunda (1960) çıka çıka ancak 9 liraya tırmanabildi. Para mevcudu ise 3,5-4 milyar seviyesinde mıhlandırılabildi. Demokrat Parti iktidarının ikinci yarısında bütçe 7 milyar'da karar kılarken, bu tedrici büyümeye tam bir sıhhat gözüyle bakıldı ve bu hâle bir şişme değil, semirme teşhisi konuldu.

Bu devrede pahalılık, herşey birbiriyle mütenasip olarak 1'e on nispetinde muhafaza edilebildi.

O günlerde Dolar evvelki nispet ölçüsüne göre liramızı 3 misli aşarken nihayet 9 misli üzerinde durmuş, bugün ise 70 misile çıkmıştır.

●

İdeal cemiyet, hem mülkiyetin, hem de mülkiyetleri urlaşmaktan uzak tutucu zabıtanın bir arada yürütülmesinde kıvamını bulur... Bileklerini dışarıdan kilitletecek kadar zavallı liberalizma ve kapitalizma yerine, vicdanları kelepçeli patronların belirttiği nizâm... Ancak bu nizâmdır ki, mülkiyetçilikle iştirakçiliğin arasını bulur.

●

Zamlar, fiyatlara durduğu yerde bir ekleme değil, paranın düşürüldüğü seviyeye göre kendi kendisine meydana gelen "şu mal ne eder?" tarzında bir kıymetlendirme ve muvazenelendirmeden başka bir şey değildir... Meselâ 1 Dolar 70 lira edince, filân ve falan şeyler de şu-bu eder.

●

Bakkalı olmayan yerlerde bile banka şubelerinin boy göstermesi ispat eder ki, artık bankalar, tabiî ticaret ve sermaye hareketlerini kuvvetlendirmeye ve bellibaşlı hadler içinde şehir ve büyük kasabalarda iş görmeye memur müessiseler olmaktan çıkmış, habire kabaran enflâsyon bataklığını pompalarla çekip birkaç elde toplanan hain ve sömürücü kapitalizma cellâtlarının eline teslim edici birer mezbaha hâline getirilmiştir.

Bu sene devlete şu kadar milyar vergi verdiğini ilân ettirmekle ve eski rekorları kırmakla övünen ve birbiriyle kemmiyet yarışına çıkan mecmuu iki hâneli bir adet sınırını aşmaz hain kapitalistler, kıydıkları millete karşılık, pay verdikleri hükümetin gafletinden ne kadar faydalansalar yeridir.

Zira bizim anladığımız mânâda hükümet, hem ferdî mülkiyeti sayan ve koruyan, hem haklı kazanç ve sermaye gelişmelerine yol açan, hem de aynı sermaye urlaşmasına mâni olan, aynı hain "oligarşi-küçük zümre hâkimiyeti"ne karşı çıkan, onun hep aynı istismar metoduyla devlet gafletini sömürmesine imkân vermeyen ve en ulvî mizânla iş gören müessisedir.

Sömürücüden pay almak yerine onun bütün varlığını, gerektiğinde avuçlayacak ve âdil dağıtım emrine verecek devlet!..

●

İnsan gücünü değerlendirme diye bir şuur kalmamış, Avrupa ülkeleri verimli olabilecek işçilerimizi ham beygir kuvveti olarak ve "insan nasıl çalıştırılır, görün!" gibilerden milyon üstü bir kadro hâlinde çekmiş, bunlar devlete ve istismarcı dernek ve partilere bahşiş verir sağmal inek kıymetine ulaştırılmış, üstelik ana yurtta şu kadar milyon işsiz ve birbirini yağmalayan bir halk, ne yaptığını ve ne yapacağını bilemez olmuştur.

Bu hâlin ismi, izmihlâlden, inhilâlden, koca bir vatanı satılığa çıkarır bir duruma düşürmekten, cinnetten, hıyanetten ötede bir şeydir. Ve tek kelimeyle tek sebep, âmil, bâis, müessir, sadece ve sadece enflâsyondur.

●

Nüfusumuzun ufak bir kısmını teşkil eden bir nevî esnaf, tüccar, iş adamından ibaret, sömürücü, kan emici, kurutucu kadrolar dışında, milletçe açız veya aç yaşıyoruz! Üstelik farkında olmayarak, şuursuzca... Zira şehir ve kasabaları bürüyen korkunç ahlâksızlık, ruh müeyyidelerinden yoksunluk ve bunların davet ettiği sarhoş ve muvazenesiz hayat bize açlığımızı unutturmakta ve hemen yüz binlerce aile, geçimini ahlâk dışı yollardan (fuhuş, rüşvet, hırsızlık) sağlamaya bakmaktadır.

Esas açlığımızı hatırlamayış, şuurlaştıramayışımız da, belki belâların en büyüğü hâlinde, tepki kabiliyetimizi körleştirmekte, idarecilerimize bir nevî teselli vesilesi olmakta ve her ân bu hâle devâ bulma ihtimalini uzaklaştırmaktadır.

Her türlü ahlâksızlık tertibinin şuurunu körlettiği bu gizli açlık, bir gün herşey normale doğru gider de şuur kazanacak olursa vay hâline başta bulunan idarenin!..

●

Orgeneral Cemal Gürsel, "ot satmakla iktisadî refah yerine gelmez!" buyurmuştu... Baştan başa bir sanayi plâtosu olan Amerika bile ot bakımından dünyanın en büyük müstahsillerinden biridir; ve sıkıştılar mı "açız!" diye çığlığı basanlara şilep kervanlarıyla bol bol ot gönderir.

Demek ki dava, ot (hububat) veya teneke (mamul eşya) satmakta değil, ekonomisinin temelini bunlardan birine dayayabilmekte; ve öbürünü, ya içeriden, ya dışarıdan, açık vermeden devşirebilmektedir.

ENFLÂSYON

Enflâsyon, carî fiyat seviyesinde yekûn talebin, yekûn arzdan daha fazla olması demektir. Bu takdirde fiyatlar genel seviyesi artmaya başlayacağından, enflâsyon, bir de bu hâdise tesbit edilmek suretiyle (yâni tasvirî bir şekilde) tarif edilebilir. Buna göre enflâsyon, fiyatlar genel seviyesinin devamlı olârak yükselmesi demektir. Bu tarif basit olmakla beraber, meselenin en önemli veçhesini ortaya koyduğu için, son derece elverişli ve faydalıdır.

Gerçi yukarıdaki ikinci tarif, yekûn talep yekûn arzdan fazla olduğu takdirde, tatbik edilen fiyat kontrolü sayesinde, fiyat genel seviyesinin artamadığı ve "baskı altına alınmış enflâsyon" adı verilen hâli kavrayamadığı anlaşılmaktadır. Ancak enflâsyonun tesirleri, fiyatların devamlı artmakta olmasından doğduğundan, bu tip enflâsyonun kavramın dışında kalması bir mahzur teşkil etmez. Kaldı ki, baskı altına alınmış enflâsyonu, enflâsyonun bir tedavi safhası telâkki edip, bunu enflâsyon tarifinin bir istisnası olarak

düşünmek de mümkündür. Bu sebepten yukardaki iki tarifi birbirinin eşi telâkki edeceğiz.

Bu noktada enflâsyon hakkında bazı yanlış ve yetersiz telâkkilere kısaca temas edelim: Çok defa yüksek fiyat seviyesi enflâsyonla karıştırılır. Halbuki ne kadar yüksek olursa olsun, istikrar kazanmış bir fiyat seviyesinin artık enflâsyonla hiçbir ilgisi kalmamıştır. Bazen de enflâsyon, fertlerin satın alma güçlerinin azalması (fertlere yükletilmiş mecburî bir tasarruf) şeklinde düşünülür. Böyle düşünenler, eğer ferdî gelirler de fiyatlar oranında artarsa, enflâsyondan bahsedilemeyeceğini iddia ederler. Bu düşünce tarzı enflâsyonun sadece bir tesirini gözönüne aldığı için hatalıdır. Çünkü gelirler de fiyatlar oranında artsalar bile, iktisadî istikrarsızlık yine ortadan kalkmayacaktır. Meselâ, yine hiç kimse para şeklinde tasarruf yapmak istemeyecek ve yine tediye muvazenesi bozulacaktır.

Son olarak enflâsyonun "para şişkinliği" şeklinde yapılan tarifi üzerinde duralım. Bu tarifi yapanların maksadı, enflâsyonda yekûn harcamaların mal ve hizmet arzından daha fazla olduğuna işaret etmektedir. Bu sebepten tarif maksadı itibariyle doğru, fakat kelimeleri itibariyle yanlıştır. Çünkü, para hacminin artması, aynı zamanda para talebi (elde para tutmak arzusu) da artmışsa, yekûn harcamaları arttırmayabilir. İkinci olarak, para miktarı artmadığı hâlde tedavül sür'atinin artması, harcamaları arttırabilir. Nihayet, para hacmi sabitken, arzın azalması da enflâsyona sebep olabilir. Kısacası: Bu düşünce tarzının tehlikesi, dikkati sadece para miktarına çekmiş olmasıdır. Halbuki para miktarı son derece önemli olmakla beraber, enflâsyonun iyi bir endeksi değildir.

ENFLÂSYONUN TESİRLERİ

Yukarıda enflâsyonu "fiyatlar genel seviyesinin devâmlı olarak artışı" şeklinde tarif etmiştik. Bu tarif teorik olarak doğrudur. Ancak tatbikatta enflâsyonun, "istikrar bozucu bir mahiyet alması", yani kendisine has bazı tesirler hasıl edebilmesi için, fiyat artışlarının oldukça şiddetli olması lâzımdır. Gerçekten, meselâ fiyatlar genel seviyesinin yılda % 1-2 nisbetinde artmakta olması, hiçbir zaman ciddi bir istikrarsızlık, bir enflâsyon meselesi ortaya çıkarmaz; çünkü iktisadî hayat, fertlerin davranışlarının bir ortalamasıdır. Fertler ise, maruz kaldıkları tesirler belli bir şiddete erişmedikçe, davranışlarını değiştirmezler.

Hafif bir enflâsyonun da, uzun devrede, tesirlerini birbirlerine ekleyerek, önemli muvazenesizliklere sebeb olacağı düşünülebilir. Böyle bir düşünce yanlıştır. Hafif bir enflâsyonun etkileri birikemez. Ekonomi, küçük muvazenesizlikleri, gerekli intibakları yapmak suretiyle kolaylıkla masseder ve birbirlerine eklenerek şiddet kazanmalarını önler.

Enflâsyonun, fiyat artışlarının şiddeti bakımından, bir aşağı sınırı olduğu gibi, bir de yukarı sınırı vardır. Şöyle ki; enflâsyon kavramında, mevcut para sisteminin aslî fonksiyonlarını az çok ifâ etmekte olduğu temel faraziyesi vardır. Eğer fiyatlardaki artış paranın asgari fonksiyonlarını bile ifâ etmesine imkân vermeyecek kadar şiddetli ise, artık bir enflâsyonla değil, para sisteminin çöküşü ile karşı karşıyayız demektir. Böyle bir durumda, elbette ki enflâsyonun tesirlerinden bahsetmek mümkün değildir.

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki, enflâsyonun etkileri, fiyat artışlarının bu iki sınır arasında olduğu faraziyesine göre tesbit edilmiştir.

●

Gelir dağılımı bakımından: Fiyatların devamlı olarak artması, gelirleri para cinsinden ve sabit olan kimselerin aleyhinedir. Genel olarak, ücret, maaş, faiz ve kira geliri ile geçinenler bu gruba girerler. Bütün bu çeşit gelirler, sözleşmelerle tesbit edilmiş olup, sık sık ayarlanamazlar. Bu sebepten de fiyatları arkadan takip ederler. Ancak bu grup arasında da, bazı farklılıklar olabilir. Meselâ bazı memurlar veya işçiler, eğer hizmetlerine olan talep artmaktaysa, maaş veya ücretlerini arttırabilirler. Enflâsyon bir kalkınma hareketinden doğmakta ise, bu çeşit imkânlara pek sık tesadüf edilir. Çünkü bu tip bir enflâsyonda talep bünyesi de değişmekte olduğundan, tesadüfen talebi artan malların müstahsilleri veya hizmetlerin sahipleri, kolaylıkla gelirlerini arttırabilirler. Meselâ, memleketimizde 1950'yi takip eden devrede, kalifiye işçilerin, mühendislerin, İngilizce bilen kimselerin ücretlerinde, fiyatlardan daha fazla artış olmuştur.

Gayrımenkul sahipleri arasında da önemli farklar olabilmektedir. Eski bina sahipleri, kira kontrolleri dolayısıyla, gelirlerini arttıramadıkları hâlde, yeni inşaat yapanlar yüksek kiralar alabilmişlerdir. Ayrıca gayrımenkullerin sermaye değerlerinde de büyük artışlar olabilmektedir. (Gayrımenkul kıymetlerin artışı, sadece enflâsyona atfedilemez. Bunun diğer bir sebebi, şehirlerin büyümekte olmasıdır.)

Nihayet; fiyatların artması alacaklıların aleyhine ve borçluların lehinedir.

Genel olarak enflâsyon devrelerinde pazarlık kuvvetleri zayıf olan gruplar ezilirler. Bu gerçek, ortaya son derece ciddi sosyal meseleler çıkarır.

Tasarruflar bakımından: Para kıymetinin mütemadiyen düşmekte olduğu bir devrede, insanların ellerinde mümkün olduğu kadar az para tutacakları ve hele para cinsinden tasarrufta bulunmak istemeyecekleri aşikârdır. Çünkü bu şekilde yapacakları tasarruflar, hergün reel kıymetinden kayba uğrayacaktır. Bu durum karşısında fertlerin normal tepkileri, tasarruflarını paradan gayrı servet şekillerine yatırmaktır. Bu servet şekilleri, arsa, bina, altun ve kambiyo (yabancı para) gibi şeylerdir. Fakat fertlerin çoğunun ya tasarruf miktarları veya bilgileri bu çeşit servet şekillerine yatırım yapmaya yeterli değildir... Meselâ yılda yapacağı şu kadar tasarrufla, bunu ancak, bankaya yatırmak veya elde tutmak imkânlarına sahip bir fert düşünelim: Bu kadar para ile ne ev ve ne de arsa alınamayacağı gibi, çeşitli sebeplerle (alışkın olmamak, fiyatların çok değişmesi) altuna yatırmak da istemeyebilir. Hâl böyle olunca, fertler tasarruf yapmaktansa, istihlâklerini arttırmayı tercih ederler. Böylece küçük gelir gruplarının istihlâk temayülü artmış olur; bu hâdise enflâsyonu daha da şiddetlendirir. İstihlâk temayülünün artması, az gelişmiş memleketlerde, kalkınmayı köstekleyici bir rol oynar. Çünkü bu gibi memleketlerde istihlâk ve yatırım harcamaları, genel olarak birbirleriyle rekabet hâlindedir. Birisi artınca diğeri azalır.

Enflâsyonun, küçük husuŝî tasarruflardaki bu azalmaya karşılık, büyük hususî tasarruflarda ve kısmen de amme tasarruflarında bir artışa se-

bep olması çok muhtemeldir. Gelir dağılışındaki adaletsizlik arttıkça, bu ihtimâl daha da kuvvetlenir. Bir kere küçük gelirli kimselerin istihlâk temayüllerindeki artış, gelirlerindeki azalışla –ve bu azalışın miktarına bağlı olârak– kısmen, tamamen veya fazlasıyla telâfi edilebilir. İkinci olarak; yüksek gelirli kimselerin tasarruf temayülleri daha yüksektir. Bu sebepten enflâsyon yolu ile küçük gelirlerden alınıp yüksek gelirlere aktarılan her liranın, artık daha büyük bir kısmı tasarruf edilir.

Netice olarak, toplumun yekûn tasarruflarının artması veya azalması, bu iki zıt temayülün karşılıklı miktarlarına bağlıdır.

Eğer enflâsyon, hükümetin bazı yatırımları emisyon yapmak suretiyle finanse etmesinden doğuyorsa, bu takdirde amme tasarruflarında bir artış oluyor demektir.

●

Yatırımların yönü bakımından: Sınaî teşebbüslere girişmek herkesin kolaylıkla başaracağı bir iş değildir. Bu gibi yatırımlara girişmek asgarî bir teşebbüs ruhu ve mevzuu hakkında asgarî bir bilgi sahibi olmayı gerektirir. Bu sebeple enflâsyon esnasında zenginleşen kimseler tasarruflarını sınaî faaliyetlere yatırmaktan çekinirler. (Anonim ortaklıkların gelişmesi ve bunların hisse senetlerini halkın ayağına kadar götürecek teşekküllerin kurulması, bu çekingenliği önleyebilir. Ancak, umumiyetle az gelişmiş memleketlerde bu gibi kolaylıklar yoktur.) Daha ziyade, tasarruflarının kıymetlerini muhafaza edebilecekleri kolay yatırım sahaları ararlar. Bu endişe ile hareket eden insanların en tabiî hedefleri, her çeşit gayrı-

menkuller, altun ve döviz satın almaktır. Gerçekten, enflâsyon sıralarında, bu servet şekillerine olan talep o kadar artar ki, bunların fiyatları, fiyatlar genel seviyesinden çok daha büyük bir hızla artar. (Meselâ Türkiye'de geçinme endeksi Mayıs 1957-Mayıs 1958 arasında % 8 nisbetinde arttığı hâlde, altun fiyatları % 26 nisbetinde artmıştır.) Hâl böyle olunca, bu çeşit mallar yalnız en kolay değil, fakat aynı zamanda en kârlı yatırım mevzuları olup, normal olarak sınaî yatırımlâra gidebilecek tasarrufları da celbederler.

Gerçi bu esnada sınaî yatırımlar da kârlıdır. Fakat bu kârlılık, diğerlerinin yanında mütevazi kalmaktadır. Bunun sebebi imal edilen malların satılarak tekrar imal edilmeleri zaruretidir. Satışlar yüksek fiyatlarla yapılmakla beraber, ham madde alışları da yüksek fiyatlarla olduğu için, kârlılık azalmaktadır. Zaten, bir enflâsyon devresinde, eldeki sermayenin bir mala veya bir parâya çevrilmek suretiyle işletilmesi, enflâsyondan istifade edilmesini önler.

İşte bu vaziyet, ferdî tasarrufların, millî ekonomi için hiçbir faydası olmayan gayrımenkul ve altun gibi servet şekillerine yatmasına sebep olur. Enflâsyon boyunca, bu çeşit servetler el değiştirerek, eski zenginlerden yeni zenginlere geçerler. Yâni, çok defa bunların miktarları artmaz, sadece el değiştirirler.

Enflâsyonun, uzun vadeli sınaî yatırımların aleyhine bir tesir meydana getirmesinin bir diğer sebebi, istikbâlin belirsizlik derecesini arttırmasıdır. Gerçekten, fiyatların devamlı olarak artmakta olduğu bir devrede, sınaî yatırımların gerektirdiği verimlilik ve maliyet hesaplarını yapmak çok güçleşir. Bu hâl birçok kimsenin normal şartlar

altında hiç tereddüt etmeyecekleri teşebbüslere girişme cesaretini kırar. Böylece, enflâsyon, mümkün olan reel (ilâve) yatırımları da, en verimli değil, fakat en emin ve dolayısıyla kısa vadeli projelere yöneltir.

Nihayet, devamlı fiyat artışları her yatırımı kârlı kıldığı için, normal şartlarda yatırım yapılmayacak sahalara da yatırım yapılacağına önemle işaret etmek isteriz.

Yekûn ilâve yatırımlar, yekûn tasarruflara eşit olduğundan, bu paragrafta, yatırımların miktarı değil, fakat yönü üzerinde durulduğu gözönünde tutulmalıdır.

Dış ticaret bakımından: İç fiyatların yükselmesi, döviz fiyatları sabit tutulduğu takdirde, ithalâtı teşvik ve ihracatı tahdid ederek, tediye bilançosunun aleyhe dönmesine sebeb olacaktır. Bunu önlemek için ya sık sık devalüasyonlar yapmak, katlı kur sistemlerine gitmek, veya ithalâtı daraltıcı tahditlere müracaat etmek gerekecektir. Her iki yolun da mahzurları ayrıdır.

Bu mevzu ile ilgili olarak, enflâsyonun diğer bir tesiri, geniş ölçüde ihraç edilen maddelerin müstahsillerini çok zor bir duruma düşürmesidir. Bu gibi maddelerin fiyatları, dış talebe bağlı oldukları için, döviz kurları sabit tutulduğu müddetçe, iç fiyat seviyesini takip edemezler. Bunun neticesi olarak, müstahsillerin reel gelirleri düşer. Bu duruma bir çare bulunmadığı takdirde, müstahsiller başka istihsal çeşitlerine yöneleceklerinden, memleketin gelecekteki ihraç imkânları da daralmış olur.

ENFLÂSYONUN ÇEŞİTLERİ

Masraf enflâsyonu... Bu çeşit enflâsyon, imalât maliyetinin artmasıyla başlar. Böyle bir artış başlıca şu sebeblerden olabilir:

1) İthal malları fiyatlarının artması, çeşitli yollarla, yerli malların fiyatlarının artmasına da sebep olur.

2) Hava şartlarının fena gitmesi yüzünden, ziraî mahsul arzının azalıp fiyatlarının yükselmesi: Yukardakine benzer yollarla, diğer madde fiyatlarının da yükselmesine sebep olur.

Bu iki hâlde, normal olarak, fiyatların bir defaya mahsus olarak artması gerekir. Böyle olmayıp da, bunların bir enflâsyon başlangıcı olmasının sebebi, hemen aşağıda değineceğimiz gelir çekişmesine yol açmalarından ötürüdür. Gerçekten, bahis mevzuu her iki hâlde de aynı mal için yabancılara daha fazla fiyat ödenecektir, ikinci hâlde ise üretim azalmıştır. Acaba bu zararı kimler, hangi sınıf ve zümreler yüklenecektir? Elbette ki yalnız ithalâtçılar veya kötü hava şartlarına maruz kalmış olan çiftçiler zararın bütün yükünü taşımak istemeyecekler ve bunu tamamıyla veya kısmen başkalarına devretmeğe çalışacaklardır. İşte bu çaba ve diğerlerinin buna karşı koymaları –ki bu, herkesin kendi malının fiyatını ve ücretini yükseltmek istemesi şeklinde belirir–, bir enflâsyon başlangıcı olur.

Bu misâlde devlet, meselâ, bahis mevzuu zararı vergi şeklinde halka dağıtır ve bu suretle elde edeceği varidatla, ithalâta pirim verir veya çiftçilerin zararlarını öderse, fiyatların artışını önleyebilir.

3) Bir gelir grubunun, millî gelir içindeki mutad payını arttırmak istemesi de fiyatlar genel seviyesinin artmasına sebep olur. Sendikaların kuvvetli olduğu memleketlerde, bu gelir grubu işçilerdir. Hükümeti çeşitli baskılarla yüksek ziraî fiyat politikası takibe mecbur ederek, çiftçiler de aynı rolü oynayabilirler. Bu hâlde mekanizma şöyle işler: Meselâ, ziraî fiyatlara zam yapıldığını ve çiftçi sınıfının gelirinin arttığını farzedelim. Bu, ancak diğer gelir gruplarının zararına olarak tahakkuk edebileceğinden, onlar da nisbî durumlarını muhafaza için, kendi ücret veya fiyatlarına zam yapacaklardır. Böylece çeşitli fiyatlar ve ücretler arasında bir yarışma başlayacak ve fiyatlar genel seviyesi devamlı olarak yükselecektir. İleri memleketlerde en çok rastlanan enflâsyon çeşidi budur. Şüphesiz ki bu memleketlerde ziraî fiyatlardan çok ücretler bahis mevzuudur.

Şu noktaya önemle işaret etmek lâzımdır ki, başlangıç sebebi ne olursa olsun, her çeşit enflâsyon, bir müddet sonra gelir çekişmesi şekline, yâni bu tip enflâsyona dönüşür.

●

Talep enflâsyonu... Bu çeşit enflâsyon, yatırımların tasarruflardan fazla olmasından doğar. Bu takdirde, yatırımın tasarruftan fazla olan kısmı, munzam para (banknot veya mevduat) meydana getirilmek suretiyle finanse ediliyor demektir. Yekûn harcama miktarı bu suretle arttırılınca, arz elâstikiyetine göre fiyatlar genel seviyesi de az veya çok ölçüde yükselmeğe başlıyacaktır. Eğer ekonomi zaten tam istihdam seviyesinde ise, harcamalardaki artış tamamıyla fiyatların yükselmesine sebep olacaktır.

Çok defa, tam istihdam seviyesine henüz ulaşılmadan da, fiyatların şiddetle yükselmesi

mümkündür. Bunun sebebi, harcamalar artarken (ekonomi genişlerken), bazı madde kıtlıklarıyla karşılaşılmasıdır. Bu kıtlıklar, reel istihsalin genişletilmesine imkân vermediklerinden, ekonomi daha "tam istihdamı"ın altında iken bile şiddetli fiyat yükselmelerine sebep olurlar. Gerçekten böyle bir durumda, yekûn harcamaların arttırılması, sadece çimento, demir veya kalifiye işgücü şeklindeki kıt faktörlerin, bir kullanılış yerinden diğer bir kullanılış yerine çekilmesi için, fiyatlarının devamlı olarak yükselmesi neticesini verir. Az gelişmiş memleketlerin kalkınmaları esnasında görülen enflâsyonun önemli bir kısmı bu sebebe atfedilebilir.

ENFLÂSYONLA MÜCADELE

İlerlemiş bir enflâsyonu durdurmak, şiddetli tedbirler alınmasını gerektiren, oldukça güç bir iştir. Kaldı ki, geç kalınmak suretiyle, enflâsyonun tahribatına da imkân verilmiş olur. Halbuki yeni başlayan bir enflâsyonu önlemek nisbeten kolaydır.

Enflâsyonla mücadele için, her şeyden evvel sebeplerini doğru olarak teşhis etmek lâzımdır. Çünkü çeşitli enflâsyonlar, sebeplerine göre, farklı şekillerde önlenirler.

1) İthal malları fiyatlarının yükselmesinden doğan enflâsyonun ilk safhasını önlemeğe imkân yoktur. Çünkü başlangıç sebebi kontrolümüz altında değildir. Fakat ilk fiyat artışlarının devam ederek, bir gelir çekişmesi, yâni ücret-fiyat helezonu (yarışması) şeklini alması önlenebilir. Bunu temin için çok defa para politikası (para hacminin kontrolü) kâfi gelebilir.

2) Fena bir hasat yüzünden, ziraî fiyatların yükselmesi ile başlıyan bir enflâsyon, fiyat kontrolü, tayınlama ve müstahsile sübvansiyon verme gibi tedbirlerin bir arada tatbikiyle, daha başlangıçta önlenebilir.

3) Önlenmesi en güç enflâsyon çeşidi, gelir grupları arasındaki çekişmeden doğanıdır. Bunun iktisadî bir çözüm şekli yoktur; çünkü, mesele esas itibariyle sosyal-politik bir karakterdedir. Bu sebepten de, aynı plânda ele alınması gerekir. Tatbik edilecek tedbirler, artmak istikametinde tazyik yapan ücret veya fiyatları dondurmak gibi, daha ziyâde politik kudretin kullanılmasını gerektiren, dolaysız kontrollerdir. Bu yola başvurulmak istenmediği takdirde, meselâ işsizlik meydana getirmek suretiyle sendikaların veya gerekli malların ithalâtını kolaylaştırmak suretiyle tazyik yapan müstahsillerin pazarlık gücünü azaltmak da mümkündür.

İlerlemiş her enflâsyon, gelir çekişmesi şeklini almış olacağından, ücret ve fiyat dondurulması yapılmadan evvel, adaleti temin için bazı gelir ayarlamaları yapılması lâzım geldiği aşikârdır.

4) Yatırımların tasarruflardan fazla olmasından doğan enflâsyonu önlemenin yolu, ya yatırımları tasarrufların seviyesine indirmek, veya tasarrufları yatırımların seviyesine çıkarmaktır. Tasarrufları arttırmak kolay olmayacağından, pratik olan yol, yatırımları kısmaktır. Eğer bu, sadece amme yatırımlarını kısmak suretiyle temin edilebiliyorsa, mesele yoktur. Hükümet bu hususu derhal karar altına alabilir. Yok, eğer aynı zamanda hususî yatırımları da kısmak icap ediyorsa, çeşitli politika vasıtalarına başvurmak gerekecektir.

5) İstihsalin artmasını köstekleyen bazı mal kıtlıklarının sebep oldukları enflâsyon, bu mal fiyatlarının kontrolü ve tevzie (tayınlamaya) tabi tutulmaları ile önlenebilir.

Fiiliyatta çok defa çeşitli enflâsyon sebebleri bir arada bulunurlar. Bu takdirde alınacak tedbirlerin de çeşitli olması gerekir.

DEVALÜASYON

"Tesbit ve prensiplerimiz" cümlesinden olarak 1979'a geri dönüyor ve Büyük Doğu Mimarı'na müracaat ediyoruz:

Kıymet düşürme mânâsına "devalüasyon" adından bile ürkerek babayiğitçe bir iş yaptıklarını öne sürenler bu işi "katlı kur" biçiminde, delilerin bile güleceği bir tabirle etiketliyenler, hırsızın, fiilini "geçim zoru" maskesi altında sürdürmesine benzer durumdadırlar.

Bize sözde yardım elini uzatması için emek vahidinin kıymetten düşürülmesini şart koşan Batılı, şimdi (1) dolar karşılığını (50) Türk lirası olarak tesbit etmekle, hem ihraç mallarımıza ödeyeceği parayı bu nisbet payında alçaltmakta, hem de satacağı emtiayı, yâni kendi kıymetlerini aynı ölçüye göre yükseltmektedir. Neticede alçaltılan, bizim verim haysiyeti, yükseltilen de, olanca mülkiyetlerimiz üzerindeki Batı hâkimiyet gücüdür.

İlmî-terkibî gözle hâdise, bizim verim değerimizi devalüasyonlar boyunca sıfıra doğru ucuzlatmak, kendi metaını da ödenemez mikyasta pahalılandırmaktadır ve enflâsyonların cezası olmak gibi de haklı bir tarafı vardır. Ama hakkı (10) ise, istediği (100)... O başka... Kaçırır mı, Ba-

tılı bu fırsatı?.. Bas basabildiğin kadar parayı. Sen (100) bas, o (1000)e göre ayarlasın!..

Milleti, kanını sulandıra sulandıra öldürmekten başka bir mânâsı olmayan enflâsyonu durdurmak yerine ona yeni bir özür tedarik etmek diye nitelendirebileceğimiz bu iş, her sahada millî verimi körletmeye gidecek, bellibaşlı fırsatçılar ve istismarcılar elinde servet birikmelerine ve dış düşmanlarla beraber iç düşmanların aynı tabak içinde milleti yemesine büsbütün kolaylık getirecek; ve mânâsı, şu, bu değil, Halk Partisi gardiyanlarının kamçısı altında 45 milyon insanı Batılı Firavunların ehramlarına taş taşımaya mahkûm etmek olacaktır.

Devalüasyon, bir memleketin parasının dış değerini düşürmesi demektir. Bu suretle yabancı paraların, millî para cinsinden ifâde edilen (yâni döviz kurları) yükseltilmiş olur.

Devalüasyonun tediye bilançosu üzerindeki tesirini, her memleket için ayrı ayrı incelemek zarureti vardır. Bu bakımdan incelenmesi lâzım gelen hususlar şunlardır:

— "Bizim, ithâl mallarına olan talep elâstikiyetimiz... İthâl mallarının arz elâstikiyeti... Yabancıların bizim ihraç mallarımıza olan talep elâstikiyeti... Bizim mallarımızın arz elâstikiyeti."

Bizim, ithal mallarına olan talep elâstikiyetimiz... Türkiye, % 40 nisbetinde bir devalüasyon yapınca, ithal mallarının fiyatları, Türk parası cinsinden aynı nisbette yükselmiş olacaktır. Eğer ithal mallarına olan talep elâstikiyetimiz sı-

fırsa (0), yâni fizik olarak yine aynı miktarda mal ve hizmet ithal etmekte devam ediyorsak, döviz sarfiyatımızda hiçbir azalma olmayacak, sadece ithalâta harcadığımız Türk parası miktarı % 40 nisbetinde artmış olacaktır. Bu nazarî bir durumdur. Realitede, talep elâstikiyeti daima sıfırdan daha yüksektir. Bu sebepten devalüasyon daima memleket için döviz tasarrufu sağlayacaktır. Temin edilecek döviz tasarrufunun miktarı elâstikiyetin büyüklüğüne bağlıdır. Meselâ elâstikiyet (1) ise, ithalâta eskisi kadar Türk parası harcanacak, yâni döviz tasarrufumuz % 40 nisbetinde olacaktır.

Demek oluyor ki, bir memleketin, ithâl mallarına olan talep elâstikiyeti ne kadar büyük olursa, devalüasyonun o memleketin tediye bilançosu üzerindeki müsbet tesiri de o kadar büyük olacaktır.

●

İthâl mallarının arz elâstikiyeti... Yukarıda, devalüasyonun ithâl talebini muhakkak surette kısacağını ve dolayısıyla döviz tasarrufu sağlayacağını belirtmiş bulunuyoruz. Ancak bu, ithâl malları fiyatlarında hiçbir değişiklik olmadığı faraziyesine dayanmaktadır. Halbuki, bizim ithâl talebimizin daralması, ithâl malları fiyatlarının düşmesine sebeb olabilir. Bu, ithâl mallarının arz elâstikiyetine bağlıdır. Eğer arzı, talebe bağlı olarak sür'atle kısmak mümkünse, yâni arz elâstikî ise, fiyatlar sabit kalacak, aksi hâlde ise düşecektir.

İthâl malları fiyatlarının düşmesi, devalüasyonun nisbetini fiilen düşürecek ve dolayısıyla yapılacak olan döviz tasarrufu azalmış olacaktır. Meselâ, ithâl malları fiyatlarının devalüasyon

nisbetinde düşmesi hâlinde, devalüasyon tamamıyla ifna edilmiş olacağından, yine eskisi kadar döviz talebinde bulunulacak, yâni hiç döviz tasarrufu sağlanmamış olacaktır. (Döviz kurları sabitken ithal malları fiyatlarinin düşmesi, yabancı paraların reel olarak ucuzlaması şeklinde düşünülebilir. Bu takdirde döviz talebi artacak ve devalüasyonun sebeb olduğu daralma, fiyatlardaki düşüş nisbetine göre, kısmen veya tamamen telafi edilmiş olacaktır.)

İthâl mallarının arz elâstikiyeti, ancak dünya ticaretinde büyük yer işgal eden memleketler devalüasyon yaptıkları zaman bahis mevzuu olur. Çünkü ancak bu memleketlerin ithâl taleplerindeki azalmalar dünya piyasalarına tesir edip, fiyatların düşmesine sebep olabilir. Yoksa meselâ Türkiye gibi, dünya ticaretindeki hissesi pek küçük olan bir memleketin yapacağı devalüasyonun dünya fiyatlarını düşürmesi bahis mevzuu olamaz. Bu itibarla küçük memleketlerin tek tek yapacakları devalüasyonların tesirlerini incelerken, ithâl mallarının arz elâstikiyetini ihmal etmek, yâni dünya fiyatlarını sabit farzetmek, gerçeğe uygun bir harekettir.

Yukarıda izâh ettiğimiz sebeplerle, büyük devletlerin, devalüasyon yapmak suretiyle bir döviz tasarrufu temin etmek istemelerinin, tahakkuku oldukça güç bir ümit olduğuna işaret etmek isteriz.

●

İhraç mallarımıza olan talep elâstikiyeti... Devalüasyon, bir taraftan ithâl mallarını bizim için pahalılaştırırken, diğer taraftan da, yerli mallarımızı yabancılar için –yabancı para cinsinden– ucuzlatmaktadır. Eğer yabancıların malları-

mıza olan talep elâstikiyeti sıfır ise, ihracatımızın reel hacminde hiçbir değişiklik olmayacak ve dolayısiyle döviz kazancımız devalüasyon nisbetinde (misâlimizde % 40) azalacaktır. Bu, uğranılacak döviz kaybının azamî haddidir. (Bü takdirde ihracatçılarımızın ellerine geçecek Türk parası miktarı evvelkinin aynıdır). Elâstikiyet sıfırdan itibaren büyüdükçe döviz kaybı azalacak ve bu, elâstikiyet (1)e eşit oluncaya kadar devam edecektir. Elâstikiyetin (1) olduğu noktada ihraç mallarımıza yine eskisi kadar döviz harcanmış olacak, yâni ne kayıp ve ne de kazancımız olacaktır. Demek oluyor ki, bir devalüasyonun ihracat yoluyla döviz kazancımızı arttırabilmesi için, ihraç mallarımıza olan talep elâstikiyetinin (1)den büyük olması lâzımdır. Halbuki, yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere, ithâl mallarına olan talep elâstikiyetinin sıfır (0)dan büyük olması, döviz tasarrufu sağlamamız için kâfidir. (Bizim ithal mallarına karşı olan talep elâstikiyetimizin Türk parası ve yabancıların bizim mallarımıza karşı olan talep elâstikiyetlerinin yabancı parası (döviz) cinsinden olduğuna dikkat edilmelidir.)

Talep elâstikiyetinin düşük olması, bilhassa hammaddeler için daha varittir. Gerçekten bu maddelerin talepleri, esas itibariyle sınaî faaliyet hacmine tâbidir. Sınaî faaliyet hacmi genişlemedikçe, bu maddelerin taleplerinin de genişlemesine imkân yoktur. Ayrıca, hammadde fiyatlarının, nihaî mamul fiyatlarındaki hissesi de çok düşüktür. Bu yönden de, hammadde fiyatlarının düşmesi, talep hacmine pek az tesir eder.

Halbuki devalüasyon yolu ile ihracatı teşvik ederek döviz kazancımızın artabilmesi için, mallarımıza olan talep elâstikiyetinin oldukça büyük (1'den fazla) olmasının şart olduğunu yukarıda

görmüştük. Bu durum karşısında, acaba devalüasyondan döviz kazancını arttırıcı bir hizmet beklemek fazla bir iyimserlik mi telâkki edilmelidir?

Durum hiç de yukarıda tasvir edildiği kadar vahim değildir. Çünkü burada, bir malın "yekûn talebi" ile, bunun yalnız bizim malımıza teveccüh eden kısmını birbirinden âyırmak lâzımdır. Böyle yapılınca, yekûn olarak son derece gayrı elâstikî olan bir talebin bizim malımıza yönelen kısmının son derece elâstikî olması mümkündür. Meselâ tütünü ele alalım: Farzedelim ki, dünya tütün talebi oldukça gayri elâstikîdir. Yâni tütün fiyatındaki bir düşme, tütün talebini hiç veya fiyattaki nisbî düşüşle kıyas edilemeyecek kadar az arttıracaktır. Ancak biz, tütün fiyatını, diğer müstahsil memleketlere nazaran düşürecek olursak, yekûn tütün talebinin daha büyük bir kısmını kendimize çekebiliriz. Bu takdirde tütünlerimize olan talebi oldukça elâstikî telâkki etmek lâzımdır. Demek oluyor ki, herhangi bir memleketin ihraç mallarına olan talep, o malların yekûn talebinden daha elâstikîdir. (Bu sebepten dolayıdır ki, eğer birkaç küçük memleket, ihracat bakımından birbirleriyle şiddetli rekabet hâlinde iseler, birisinin yapacağı devalüasyonu diğerleri de takip ederler.)

Yukarıda izâh edilen mesele, yalnız dış ticarette değil, fakat umumiyetle varit olan bir husustur. Meselâ tabut talebinin elâstikiyeti sıfırdır. Eğer bir şehirde tabut imâl eden 4 firma varsa ve bunlardan birisi, diğerlerine nazaran fiyat kırarsa, satışlarını geniş ölçüde arttırabilir. Yâni bir firmanın tabutlarına olan talep, yekûn tabut talebinden daha elâstikîdir.

Bu vakıa, devalüasyon yolu ile döviz kazancı-

mızı arttırabilmemiz için, ihracat hususunda rakibimiz olan memleketlerin de, bizi takiben aynı şekilde devalüasyon yapmamaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü bu takdirde, daha yüksek olan hususî elâstikiyet değil, fakat daha düşük olan umumî elâstikiyet bahis mevzuu olacaktır.

Bununla birlikte bu bakımdan da, büyük ve küçük memleketler arasında bir ayırma yapmak icap etmektedir. Bir memleketin yaptığı devalüasyonu, aynı malları satan diğer memleketlerin de takip etmeleri için, bu memleketin oldukça büyük bir rakip olması lâzımdır. Çünkü ancak bu takdirde, bu memleketin ihracatının artması, diğer memleketlerin ihracatlarının önemli miktarlarda azalmasına sebep olur. Halbuki küçük bir memleketin yapacağı devalüasyonun böyle bir tesiri olmayacağından, diğer memleketler onu takip etmezler.

Son olarak, burada bahis mevzuu olan talep elâstikiyeti hususunda, milletlerarası piyasa şartlarına da işaret etmek gerekmektedir. Önce şunu belirtmek icap eder ki, çok taraflı ticaretin mümkün olmadığı, yâni döviz kontrollerinin hâkim bulunduğu bir piyasada, talep elâstikiyetinin önemi son derece azdır. Çünkü, bu rejimde, talebin yönü ve dolayısıyla hacmi, fiyattan gayrı mülâhazalarla tâyin edilir. Meselâ, bizimle olan tediye bilânçosu açık veren bir memleket, bizim fiyatlarımız daha ucuz bile olsa, tütünü bizden almayacak ve meselâ elinde fazla drahmi birikmişse, Yunanistan'dan almayı tercih edecektir.

Kaldı ki, çok taraflı ticaret rejiminde de, milletlerarası ticaret, geniş ölçüde inhisarcı rekabet şartları altında cereyan eder. Uzun münasebetle-

rin meydâna getirmiş olduğu ticarî alışkanlıklar, mazideki acı tatlı tecrübeler, bazı memleket malları hakkında müstehlikin kafasında teşekkül etmiş olan müspet veya menfi kanaatler, milletlerarası ticarette memleket değiştirmeyi oldukça güçleştirmektedir.

İhraç mallarının arz elâstikiyeti... İhraç mallarının talep elâstikiyeti yanında, bunların arz elâstikiyetini de gözönünde tutmak lâzımdır. Farzedelim ki, ihraç mallarımızın talep elâstikiyeti (1) den büyüktür. Yâni bir devalüasyon döviz kazancımızı arttıracaktır. Ancak bu imkândan istifade edebilmemiz için, ihraç mallarımızı talebe paralel olarak arttırabilmemiz, yâni arzımızın elâstikî olması lâzımdır.

Devalüasyon, mallarımızın fiyatlarını yabancı paralar cinsinden düşürür; Türk parası cinsinden fiyatlar ise değişmemiştir. Bu durum karşısında en müsait şart, arzın sabit fiyatlarla arttırılabilmesidir. Bu takdirde arz elâstikiyeti "sonsuz" demektir. Arz elâstikiyeti sonsuzdan itibaren küçüldükçe, arzın arttırılması fiyatların da artmasına sebep olacak ve dolayısıyla devalüasyon nisbeti ve döviz kazancı azalacaktır. Arz elâstikiyeti (1)e eşit ise, devalüasyon tamamıyla ifna edilmiş ve döviz kazancımız yine eski seviyesine inmiş olur. Meselâ % 40 nisbetinde devalüasyon yaptığımız zaman, ihraç mallarımıza olan talebin, "fiyatlarımızın sabit kaldıkları kabul edildiği takdirde", % 80 nisbetinde arttığını, yâni talep elâstikiyetinin (2) olduğunu farzedelim. Eğer ihraç mallarımızın arz elâstikiyeti (1) e eşitse, talebin % 80 nisbetinde genişlemesine imkân olmayacaktır. Çünkü arzın % 80 genişlemesi fiyatların da %

80 artması demek olacağından, mallarımız yabancılar için, devalüasyondan evvelki seviyesinden % 40 daha pahalı olacaktır. Böyle bir şey mümkün olamayacağından, talep ancak % 40, yâni devalüasyon miktarında artacaktır. Bu durumda fiyatlar da, % 40 artmış, yâni yabancılar için devalüasyondan evvelki seviyelerine tekrar çıkmış olacağından, yabancı para cinsinden talep hacminde de hiçbir değişiklik olmayacaktır. Böylece, devalüasyon döviz kazancımızda hiçbir artış sağlamayacaktır. (Bu mevzuda gözönünde tutulması lâzım gelen diğer bir husus, devalüasyon neticesi olarak ithâl mallarının pahalılaşması üzerine ihraç mallarına karşı iç talebin de artması ihtimalidir. Bu takdirde ihraç mallarının fiyatları daha da artacağından, devalüasyon, yukarıdaki misâle göre döviz kazancımızı azaltır.)

Arz elâstikiyetinin (1)den küçük olması hâlinde ise, devalüasyon döviz kazancımızı azaltacaktır. Meselâ elâstikiyetin sıfır olması hâlinde, döviz kazancımız devalüasyon nisbetinde azalmış olur.

Arz elâstikiyeti hakkında umumî mütalâalarda bulunmağa imkân yoktur. Bu, memleketlere ve zamana göre değişen, binaenaleyh her hâdisede ayrı ayrı incelenmesi lâzım gelen bir husustur.

●

Yukarıda bir devalüasyonun tesirlerini incelerken gözönünde tutulması lâzım gelen dört elâstikiyeti görmüş bulunuyoruz. Eğer her iki arz elâstikiyeti de sonsuz, yâni iç ve dış fiyatları sabit farzedersek, bir devalüasyonun ithalâtı kısarak "döviz tasarrufu" sağlayabilmesi için, ithâl mallarına olan talep elâstikiyetinin sıfırdan büyük ve

ihracatı teşvik ederek döviz kazancını arttırabilmesi için de, ihraç mallarına olan talep elâstikiyetinin (1)den büyük olması lâzımdır. Bir devalüasyonun ithalâtı kısacağı veya en kötü bir ihtimâlle eski seviyesinde bırakacağı muhakkaktır. Diğer bir ifâdeyle, devalüasyonun ithalâtı kısmak (döviz tasarrufu sağlamak) bakımından tesiri ya müsbettir veya nötrdür. Menfi tesir yapmasına imkân yoktur. Halbuki ihracatı arttırmak (döviz kazancı sağlamak) bakımından aynı mesut durum yoktur. Eğer ihraç mallarımıza olan talep elâstikiyeti (1)den küçükse, devalüasyon döviz kazancımızın azalmasına sebeb olacaktır.

Demek oluyor ki, ihraç mallarımıza olan talep elâstikiyeti (1) den büyük olduğu takdirde, devalüasyonun tediye bilânçosu üzerindeki tesiri müsbet olacaktır. Bu, şüphesiz ki ideal bir durumdur; çünkü bu hâlde döviz kazancımız artmış olacağından, yeni muvazene daha yüksek bir ticaret hacminde teşekkül edecek demektir.

Devalüasyonun tediye bilânçosu üzerinde müsbet bir tesir hasıl etmesi bakımından, yukarıdaki şart yeter olmakla beraber, "lüzumlu" değildir. Gerçekten, tediye bilânçosu üzerinde tesir, döviz tasarrufu ile döviz kazancının yekûnuna eşittir. Döviz tasarrufu hiçbir zaman eksi işaretli olamaz. Buna mukabil döviz kazancı, elâstikiyetin (1)den küçük olduğu hâllerde, eksi işaretli, yâni kayıp şeklinde olabilir. O hâlde, döviz tasarrufunun döviz kaybını telâfi edebildiği hâllerde de, devalüasyonun tediye bilânçosu üzerindeki tesiri müsbet olacaktır. Diğer bir ifâdeyle, devalüasyon, ihracat kazancını azalttığı hâllerde de, ithalâtta temin ettiği kısıntının bu kaybı telâfi etmesi şartıyla, tediye bilânçosu üzerinde müsbet tesir yapar.

Yukarıdaki şartın tahakkuk etmesi için, ithalât ve ihracat kıymetlerinin birbirlerine eşit (veya hiç değilse çok yakın) olmaları şartıyla, ihracat ve ithalât elâstikiyetlerinin toplamının (1) den büyük olması lâzımdır.

DEVALÜASYON VE PARA POLİTİKASI

Hatırlanacağı üzere, devalüasyonun başarı şartlarını incelerken, iç ve dış fiyat seviyelerinin sabit kaldıklarını farz etmiştik. Küçük bir memleket devalüasyon yaptığı zaman, bunun dünya fiyatlarına tesir etmeyeceği aşikârdır. Bu sebeble, burada sadece "iç fiyat seviyesi"ni inceleyeceğiz.

Gayet tabiîdir ki, bir devalüasyonu takiben iç fiyat seviyesi yükselirse, devalüasyonun tesiri azalır. Onun için devalüasyon yapan memleketler, iç fiyat seviyelerinin yükselmemesine dikkat etmek mecburiyetindedirler. Halbuki, devalüasyon iç fiyat seviyesini yükseltici bir tazyik icra eder. Bu tazyiki iki istikametten gelir:

1) İhracatın veya ihraç mallarına olan iç talebin genişlemesi dolayısıyla "azalan verim kanunu" faaliyete geçmiş olabilir. Diğer bir ifâdeyle, bu, ihraç mallarımızın arz elâstikiyetlerinin düşük olması demektir. Bu takdirde, ihracatın genişlemesi, ancak fiyatların yükselmesi ile mümkün olacaktır. Bu sebebe dayanan bir fiyat yükselmesini, para politikası tedbirleriyle önlemeye imkân yoktur. Bunun devalüasyon yapılırken hesaba katılması ve neticelerine tahammül edilmesi bir zarurettir.

2) İç fiyatların yükselmesinin diğer sebebi, ithal mallarının pahalılaşmasıdır. İthal malları-

nın pahalılaşması, memleket için bir kayıp, bir yüktür. Muhtelif gelir grupları bu yükteki hisselerini mümkün olduğu kadar azaltmaya çalışacaklardır. Bu çekişme, herkesin kendi sattığı mal veya hizmet fiyatını arttırması şeklinde olacaktır. Böylece, devalüasyonun bir enflâsyon sebebi olması çok mümkündür. Ancak, fiyatların bu şekilde yükselebilmesi, para hacminin, paralel olarak genişletilmesiyle mümkündür. Bu sebepten, bir devalüasyonu takiben iç fiyatları kontrol edebilmek bakımından, para politikasına önemli bir rol düşmektedir.

Devalüasyonu takiben para hacminin sabit tutulduğunu farzedelim. (Devalüasyonun dış muvazeneyi temin ettiği farzedilecek olursa, para hacminin ihracatla paralel olarak artışını nötr kabul edebiliriz. Çünkü ihracattan kazanılan gelirlerin ithalâta harcandığını, yâni yerli değil yabancı mallar için talep teşkil ettiğini farzedebiliriz. Bu sebepten, yukarıda ihracat sektöründeki para artışı ihmal edilmiştir). Bu takdirde, ithal malları fiyatlarının yükselmiş olması, yerli mallar için harcanacak para miktarını azaltmış olacaktır. Bunun neticesinde ya iç istihsal seviyesi, ya iç fiyatlar, yahut da her ikisi birden düşecektir. Hangi şıkkın tahakkuk edeceği, fiyatların ne derece elâstikî olduğuna bağlıdır. fiyatlar elâstikî ise, para hacminin daralması, doğrudan doğruya istihsal ve istihdam hacmini daraltacaktır. Fiiliyatta fiyat sistemi ne tamamiyle katı, ne de tamamiyle elâstikî olmadığından, para hacminin daralması, kısmen fiyatların düşmesine, kısmen de faaliyet hacminin kısılmasına sebeb olur.

Eğer devalüasyonun istihdam seviyesini düşürmesi arzu edilmiyorsa, para hacminin bir miktar genişlemesine müsaade edilmesi lâzımdır. Es-

ki faaliyet hacminin devamı için, para miktarındaki artışın, ithal malları fiyatlarında vaki olan artış dolayısıyla massedilen para miktarına eşit olması lâzımdır. Bu netice ancak seçici bir para politikası takibiyle elde edilebilir. Buna göre, kredi genişlemesine bir ithalâtın, bir de ithalâtın pahalılaşması dolayısıyla diğer üretim dallarında artan maliyetlerin finansmanı için müsaade edilir. Bu suretle yerli maliyet unsurlarının ve bilhassa ücretlerin artmasına imkân verilmemiş olur. (Burada da, ihracat sektöründe vaki para artışları ihmal edilmiştir.)

Böyle bir para politikası takip edildiği takdirde, iç fiyat seviyesi bir defaya mahsus olmak üzere sıçrayacak, fakat sonra bu seviyede istikrar bulacaktır. (Bu fiyat sıçraması, sadece maliyet unsurları arasında ithal malı bulunan mallarda vaki olacaktır. Bu sebebten, her malın fiyatı, ihtiva ettiği ithal mah nisbetine göre farklı ölçülerde yükselecektir.)

Diğer taraftan, mevcut para miktarı ithalât fiyatlarının artışını karşılayacak kadar genişletilmiş olduğu için iç mallara yönelmiş olan geçerli talep hacminde, reel olarak hiçbir değişiklik olmadığından, iktisadî faaliyet hacminde de daralma olmayacaktır. (Burada ithalâttaki daralmanın, bazı tıkanıklıklar meydana getirerek istihsal hacmini daraltması imkânı ihmal edilmiştir. Bu, makro analizin genel bir kusurudur.)

Yukarıdaki izahata istinaden, devalüasyon hakkında bir hüküm vermek icabederse, bunun geçici tediye açıklarını kapatmak için iyi bir yol olmadığını söylemek isteriz. Çünkü devalüasyon, tesirlerini hem uzunca bir devrede göstermekte, hem de memleketin fiyat strüktüründe temelli

değişikliklere sebeb olmaktadır. (Devalüasyonun uzunca bir zamanda tesir göstermesi, bilhassa ihracatı teşvik bakımındandır. Evvelce izâh edilmiş olan sebeblerle, milletlerarası ticarette inhisarcı rekabet şartları hâkim olup, sadece fiyatları düşürmek suretiyle müşteri sayısını arttırmak kolay değildir.) Yâni, meselâ mahsulün kötü gitmesi veya başka bir memleketteki buhran yüzünden, tediye bilânçosunda hasıl olan geçici bir açığın devalüasyon yolu ile kapatılması, hem durumun icabettirdiği kadar süratle netice vermeyecek, hem de lüzumundan fazla sert bir tedbir alınmış olacaktır.

Yukarıdakilerden başka, devalüasyonun umumî bir tedbir olması, yâni bütün ihraç ve ithal mallarını, gerçekten lüzum olsun veya olmasın, aynı muameleye tâbi tutması da önemli bir kusur teşkil etmektedir.

Son olarak, devalüasyonun, tatbikatta, diğer memleketleri de aynı yola müracaata sevkettiğine ve bundan milletlerarası ticaretin zarar gördüğüne işaret etmek isteriz.

Yukarıda saymış olduğumuz sebeplerden dolayı, devalüasyon, geçici tediye açıklarının kapatılmasında kullanılan bir vasıta olarak tamamıyla itibardan düşmüş ve terkedilmiş bulunmaktadır. Fakat, iç fiyat seviyesinin dış fiyat seviyesinden yüksek bulunduğu hâllerde –ki bu takdirde açık da devamlı olur– dış muvazenenin temini için, devalüasyon yapmak bir zarurettir. (Açığın tek sebebi fiyat farkı olmayabilir. Meselâ, diğer bir reel sebeb de, reel millî gelirin süratle artmakta olmasıdır. Bu takdirde, sadece fiyat seviyelerinin muvazeneye getirilmesi (devalüasyon) açığın kapatılmasına kifayet etmezse de, yapıl-

ması zarurî bir operasyondur. Bunun yanı sıra, diğer bazı hususî tedbirlerin de alınması gereklidir.)

Nitekim, Milletlerarası Para Fonu (IMF), devalüasyonu, geçici açıkların kapatılması için men etmiş, ancak temelli muvazenesizlik hâlinde buna cevaz vermiştir.

DEVALÜASYON NİSBETİ

Devalüasyon nisbetinin tâyininde kullanılabilecek belli bir formül yoktur. Bu hususta iki mülâhaza bahis mevzuu olabilir:

1) Birinci mülâhaza, devalüasyon vasıtasıyla, sadece fiyat farkının izalesidir. Bu takdirde, yapılacak şey iç fiyatların dış fiyatlardan yüzde kaç nisbetinde yüksek olduğunu tesbit ve devalüasyonu da bu nisbette yapmaktır. Burada hangi nevî malların fiyatlarının hesaba katılacağı ve mukayesenin ne şekilde yapılacağı gibi bazı çetrefil teknik meselelerin hâili icabederse de, meselenin teorik veçhesi basit ve sarihtir. Ancak, evvelce izâh edilmiş sebebten dolayı, bu esasa istinaden yapılacak bir devalüasyon, mevcut tediye açığını kapatamayabilir. Bu takdirde, devalüasyonun fonksiyonu, sadece fiyat farkına atfedilebilecek açığı kapatmaktan ibarettir. Açığın geri kalan kısmı ise diğer tedbirlerle kapatılacaktır.

2) İkinci mülâhaza, devalüasyon vasıtasıyla, tediye bilânçosundaki bütün açığın kapatılmasıdır. Bu takdirde, devalüasyondan çok daha büyük bir hizmet beklenmektedir. Bu mülâhazaya göre, yapılacak devalüasyonun nisbeti, evvelkinden daha yüksek olacaktır. Ancak, bu nisbetin tam ola-

rak tâyinini temin edecek bir formül bulmaya imkân yoktur. Yapılacak şey, asgari haddi fiyat muvazenesini temin edecek olan nisbet olmak üzere mazideki tecrübelerden de faydalanılarak, mümkün olduğu kadar makûl bir tahminde bulunmaktır. (Bazen devalüasyon nisbetini, 4 Ağustos 1958 devalüasyonunda olduğu gibi, tecrübe yolu ile tâyin etmek de mümkündür. İhracata tatbik edilen muhtelif primler böyle bir tecrübe imkâm temin etmektedir. İlerde, elde edilen tecrübelere göre bu primler birleştirilecek ve tek bir kur tesbit edilecektir. Böyle bir usulün mahzuru paramız aleyhine olarak spekülâsyonu teşvik etmesidir. Meselâ, düşük primli malların ihracatçıları, eğer primin yükseleceğini umuyorlarsa, ihracatlarım mümkün olduğu kadar geciktireceklerdir. Bu hâl nihaî devalüasyonu tecil edecektir. Bu neviden sepekülâsyonlara meydan vermemek için, devalüasyonların ânî ve katî olarak yapılmaları lâzımdır.)

Yukarıdaki iki mülâhazadan hangisine göre hareket edileceği, memleketin takip edeceği politikaya bağlıdır. Eğer memleket, dış muvazeneyi temin edici munzam tedbirler (turizmin, ihracat veya ikame malları sanayilerinin teşviki gibi) almaya hazır ise, devalüasyonu, sadece fiyat farklarını izale edecek nisbette yapmak, elbette ki diğerine tercih edilmelidir.

Bu mevzuda diğer bir mülâhaza da şudur: Devalüasyon, yabancı para cinsinden düşünülünce, ithal mallarının fiyatlarım değiştirmez, fakat ihraç mallarının fiyatlarım ucuzlatır. Diğer bir ifâdeyle, devalüasyon ticaret hadlerini aleyhe çevirir. Ticarat hadlerinin aleyhe dönmesi ise memleket için bir kayıptır. Demek oluyor ki, döviz kurlarım ayarlamak (devalüasyon yapmak) sure-

tiyle dış dengeyi sağlamak da, esas itibariyle memleketi fakirleştirmek yoluyla gerçekleşmektedir.

Ancak, bu tip fakirleşmekle millî gelirin düşürülmesi şeklindeki fakirleşme arasında önemli bir fark vardır: Birinci hâldeki fakirleşme (veya kayıp) az şey karşılığı çok çalışmak, ikinci hâldeki ise düpedüz az çalışmak şeklindedir. Gerçekten, yatırımlar kısılıp millî gelir düşürüldüğü zaman ticaret hadleri aleyhe değişmez. Bu hâldeki kayıp, dış ticarette değil, fakat iç faaliyet hacminin daralmasında, yâni işsizlik şeklindedir. Devalüasyonda ise, dış ticaret hadleri aleyhe döner ve yabancılar lehine ihracat birimi başına bir kayba uğrarız. Bu hâlde toplam iş hacmi azalmaz, hattâ artabilir.

Bü açıklamalar devalüasyon nisbetinin niçin çok yüksek tutulmaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Gerçekten, meselâ bugünkü şartlarda şiddetli bir devalüasyon yaparak (1) doları 100 Türk lirasına çıkardığımızı ve iç fiyat seviyesini de sabit tutabildiğimizi farzedehm. Bu takdirde memleketimize turistler üşüşür ve ihracatımız da büyük ölçüde artar. Ödemeler bilançomuzda açık diye birşey kalmaz; tersine fazla bile vermeğe başlar. Ancak bu netice, halkımızın hayat standardının büyük ölçüde düşmesiyle, yâni az bir ücret karşılığında uzun süreler çahşması ile sağlanmış olur. Elbetteki, sırf dış dengeyi yüksek bir seviyede sağlamak için böyle bir yola gidilemez.

MALÎ POLİTİKANIN VASITALARI

Malî politikamn özü, bütçeye açık veya fazla verdirilmesi, veya denk olarak yürütülmesidir. Enflâsyon zamanlarında bütçe fazlaları vermek

suretiyle harcamalar kısılacak, depresyon zamanlarında da bunun aksi yapılacak ve ekonomi muvazene hâlinde iken de bütçenin denk olmasına dikkat edilecektir... Bu çerçeve içinde malî politika, 3 tâli politika vasıtasıyla yürütülür: Vergi politikası, masraf politikası, borç idaresi.

Vergi politikası... Vergi, fertlerin harçama güçlerini kontrol etmek bakımından çok müessir bir vasıtadır. Yekûn harcama miktarı azaltılmak istendiği zaman vergiler arttırılır, aksi hâlde de azaltılır. Bu maksat için kullanılmaya en elverişli vergi, gelir vergisidir. Ancak, gelir vergisi üzerinde yapılacak değişikliklerin ekonomi üzerinde bir tesir hasıl edebilmesi için, bu verginin "nisbî öneminin büyük ve carî gelirleri vergileyen" neviden olması lâzımdır. Bu takdirde, gelir vergisinde yapılacak değişiklikler, hemen o yıl içinde ve daha ziyade istihlâk harcamaları üzerinde olmak üzere tesirini gösterecektir.

Vergilerden, bazı özel maksatlar için de istifade edilebilir. Meselâ bir depresyon başlangıcında, dayanıklı istihlâk maddeleri –ki depresyondan en ziyâde bunlar zarar görürler– üzerindeki vergiler azaltılarak, bunların satışları arttırılabilir. Yahut kıtlığından dolayı fiyatları süratle yükselen mallar (meselâ ithal malları) ağır şekilde vergilenerek, bunların sahiplerinin aşırı kazançlar elde etmeleri ve bu yolla bir enflâsyonun başlaması önlenebilir. Bu gibi misâlleri arttırmak mümkündür.

Masraf politikası... Bütçenin açık veya fazla vermesi vergilerin arttırılıp eksiltilmesi suretiyle de temin edilebilir. Şüphesiz ki, bu şekilde bir po-

litika vasıtası olarak kullanılacak masraflar, ancak devletin normal faaliyetleri dışında kalan masraflardır. Elbette ki, eğitim, adalet, genel idare ve milli savunma gibi temel devlet faaliyetleri için yapılmakta olan masrafların, iktisadî istikrar mülâhazalarıyla arttırılıp eksiltilmeleri bahis mevzuu değildir. Bu sebepten, masraf politikasıyla ilgili olarak, hatıra "sosyal sabit sermaye yatırımları" ile bayındırlık masrafları ve kısmen de sübvanşiyonlar (malî yardımlar) gelmektedir.

Masraf politikası, geniş ölçüde ilk defa 1930 buhranında kullanılmıştır. Zaten, mahiyeti icabı bu politikamn ilk önce depresyona karşı kullanılmış olması lâzımdır. Çünkü enflâsyon hâlinde böyle bir politikanın kullanılabilmesi –ki masrafların kısılması şeklinde olacaktır– ancak, hükümetin daha evvel bu çeşit masraflara girişmiş bulunmasıyla mümkündür.

Masraf politikasının hükümete, harcama seviyesine bizzat ve fiilen tesir etmek imkânını vermek gibi büyük bir üstünlüğü vardır. Ayrıca, masrafın yerini ve çeşidini mevcut şartlara en uygun gelecek şekilde tayin ederek, müdahaleyi özelleştirmek, yâni maksadı en kestirme yoldan tahakkuk ettirmek de mümkündür... Meselâ işsizlik, daha ziyade memleketin belli bir bölgesinde temerküz etmişse, para veya vergi politikaları yoluyla, genel harcama seviyesini arttırmak, böyle bir durumun iyileştirilmesine kifayet etmiyecektir. Hattâ o bölgedeki işsizliği önlemek için, diğer bölgelerde bir enflâsyona sebeb olmak tehlikesi bile vardır. Bu, ailede çok kuvvetli gıda alması lâzım gelen bir kişi var diye, bütün aile için artık aynı kuvvette yemek pişirilmesine veya bir kişiye perhiz yaptırılması için bütün ailenin perhize

mecbur edilmesine benzer. Halbuki yapılacak en doğru hareket, bu özel gıda rejimlerini kim muhtaçsa sadece ona tatbik etmektir.

En küçük bir bina inşaatının bile bir hayli hazırlık ve plânlama icabettirdiği gözönüne alınırsa, büyük bayındırhk ve yatırım faahyetlerinin önceden ve teferruatlı olarak plânlanmış olmaları zarureti kendiliğinden ortaya çıkar. Gerçekten meselâ bir yol, köprü, baraj, abide veya bir bataklık kurutma veya ağaçlandırma projesinin bugün karar altına alınıp yarın tatbikata konulması mümkün değildir.

İşte bu sebepten dolayı, masraf politikası gütmeyi düşünen bir memleketin, gerektiği zaman derhal tatbikata koymak üzere, elinin altında hazır projeler bulundurması icabeder. Bu hazırlık yapılırken, iki hususun daima gözönünde tutulması lâzımdır... Birincisi: Projelerin kolaylıkla tatbik edilebilecek neviden olması, yâni ne iş gücü ve ne de malzeme bakımından projenin inkişâfını önleyecek veya yavaşlatacak unsurlar ihtiva etmemesidir. Bu sebebten dolayı, son derece kalifiye iş gücüne veya tedariki güç malzeme ve teçhizata ihtiyaç gösteren projelerden kaçınılması lâzımdır. Aksi hâlde, masraf politikası, daha doğrusu masraflarının hacmi, hükümetin maksadına değil, fakat bahis mevzuu kıt unsurların tedarik imkânlarına tâbi olur... İkinci husus: Projelerin tatbikindeki sürat meselesi. Bilindiği gibi, büyük projeler ancak uzunca bir müddet sonra azamî iş hacmine erişirler. Meselâ, bir baraj inşaatı evvelâ az bir faaliyeti icap ettirir, fakat inşaat ilerledikçe iş hacmi de genişler. Aynı zamanda böyle büyük projelerin herhangi bir safhada birdenbire durdurulmaları da doğru olmaz; çünkü büyük masraflar heba edilmiş olabilir.

İşte bu sebebten dolayı, yalnız büyük projelerden ibaret bir masraf politikası başarılı olamaz. Bunların yanında, süratle tamamlanabilen küçük projeler de bulunmalıdır. Bu küçük projeler, masraf miktarını istenilen seviyeye uydurmak bakımından son derece elverişlidir.

Amme masraflarının bir çeşidi de sübvansiyonlar (malî yardımlar)dır. Hükümet bunlar vasıtasıyla da, enflâsyon veya depresyona karşı tedbirler alabilir. Sübvansiyon, mahiyeti itibariyle menfî bir vergidir. Bu sebebten, vergi gibi tesir hasıl eder ve onun gibi kullanılır. Sübvansiyonlardan burada, yâni masraf başlığı altında bahsedilmesinin sebebi, sadece bunların bütçelerde bir masraf kalemi olarak görünmesinden dolayıdır.

Borç idaresi... Borç idaresi, malî politikanın, para politikasına en yakın yanını teşkil eder. Gerçekten, devlet borçlarını arttırmak veya azaltmak suretiyle para hacmine ve harcama seviyesine tesir edilebilir.

Borç idaresinin birbirini tamamlayan iki yanı vardır. Birincisi, tahvil fiyatlarını ve dolayısıyla faiz hadlerini kontrol eden yanıdır. Borç idaresi, bu yanı ile tamamıyla bir para politikası mahiyetindedir ve kullandığı vasıta da açık piyasa muameleleridir. Borç idaresi ile sorumlu olan teşkilât, piyasa şartlarına göre tahvil satmak veya satın almak suretiyle, tahvil fiyatlarını ve dolayısıyla faiz hadleri ve para miktarını ayarlar.

Borç idaresinin diğer yanı, bütçe denkliği ile ilgilidir. Bilindiği gibi bütçe açık verdiği zaman borçlar artar, fazla verdiği zaman da azalır. İşte borç idaresinin bu yanı, bütçe açıklarını nereden

borçlanarak kapatmak lâzım geldiğini ve bütçe fazlaları ile de hangi çeşit borçların ödenmesinin uygun olacağını tesbit etmekle ilgihdir.

Burada şu hususu önemle belirtmek lâzımdır ki, meselâ devlet tahvillerinin bankalar tarafından satın alınmasıyla, fertler tarafından satın alınması arasında büyük fark vardır. Birinci hâlde para hacmi genişler. İkinci hâlde ise böyle birşey olmaz. Aym farklı tesir, borç ödendiği zaman da bahis mevzuudur - bankalara olan borç ödendiği zaman para hacmi azaldığı hâlde, fertlere olan borç ödenince böyle bir tesir hasıl olmaz. Bu farkın sebebi, bankaların, devlete, ancak banka parası yaratmak suretiyle borç vermeleridir. Halbuki fertler, böyle bir imkândan mahrum oldukları için, ancak ellerinde mevcut paradan borç verebilirler. Bu bakımdan, Emekli Sandığı, İşçi Sigortaları Kurumu gibi müesseseler de fertlere yaklaşırlar.

Ancak bu izahat çok genel mahiyettedir. Ekonominin durumuna göre, borçlanmanın, alacaklının kim olduğuna göre, tahmini çok daha güç ve çeşitli tesirleri olabilir. Meselâ, fertler devlet tahvillerini, ellerindeki âtıl para stoklarıyla almışlarsa, para hacmi artmamakla beraber, harcama miktarı artmış olur. Fakat eğer fertler, masraflarım kısarak tahvil almışlarsa, yekûn harcama miktarı artmıyacak, sadece terkibi değişmiş olacaktır. Aynı şey bankalar için de bahis mevzuudur. Eğer bankalar bütün kredi verme kapasitelerini kullanabilecek durumda iseler, devlete borç vermek veya devletin borcunu ödemesi, para hacmi ve harcama miktarı üzerinde hiçbir tesir yapmaz, sadece terkip değişmiş olur.

İşte bu çeşitli tesirlerden dolayı, devlet borç-

lanırken ve borç öderken son derece dikkatli davranmak mecburiyetindedir. Meselâ, yekûn harcamaları arttırmak için, hükümetin, masraflarını genişlettiğini ve bütçesinde açık verdiğini farzedelim. Şimdi, eğer hükümet bu açığı finanse etmek için cazip bir istikrazla halka müracaat eder ve halk da masraflarını kısarak tahvilleri satın alırsa, maksat hasıl olmıyacaktır. Çünkü devlet masraflarının artmasına karşı, hususî masraflar azalmış olacağından, yekûn harcama miktarı değişmemiş olacaktır. Diğer bir ifâdeyle, böyle bir istikrazın, millî ekonomi bakımından, vergiden farkı olmayacaktır.

Borç ödenmesinde de durum aynıdır. Bir enflâsyonu önlemek için bütçeye fazla verdirildiğini ve bu fazlanın da borç itfasına tahsis edildiğini farzedelim. Eğer devletin alâcaklılarına ödediği paralar, onlar tarafından hemen harcanacaksa bütün emekler boşa gitmiş olacaktır.

Zamanımızda devlet borçlarının çok büyük yekûnlara varmış olması, borç idaresini, iktisadî politikamn başlıca âletlerinden biri hâline getirmiştir.

DEVRİ VE TELÂFİ EDİCİ BÜTÇE TELÂKKİLERİ

Bazı müellifler, devlet bütçesinin, her yıl değil, fakat bir konjonktür devresi içinde denk olmasını ileri sürerler. Bu fikre göre, depresyon safhasında yapılacak istikrazlar, refah safhasında elde edilecek bütçe fazlaları île ödenecektir. Bu suretle, "devrî bütçe" telâkkisi, bütçe denkliği fikrinden, esas itibariyle ayrılmış değildir.

Halbuki "telâfi edici bütçe" telâkkisinde, denklik fikri tamamıyla terkedilmiştir. Bu telâkkiye göre, bütçenin esas fonksiyonu, iktisadî istikrarı temin etmektir. Bunun için, açık vermek lâzım geliyorsa açık, fazla vermek lâzım geliyorsa fazla verilecektir. Telâfi edici bütçe telâkkisi, orjinal olarak, olgun ekonomilerde kronik bir harcama noksanı (deflâsyon boşluğu) olduğu fikrine dayanır. Bu sebebten devlet, her yıl, bütçe açığı vermek suretiyle bu noksanı telâfi edecektir.

MALÎ POLİTİKAYA YÖNELTİLEN İTİRAZLAR

İktisadî düşünceleri itibariyle aşırı liberal olan bazı kimseler, iktisâdî istikrarın malî politika ile temin edilmesine karşı itirazda bulunurlar. Bunlara göre, malî politika bir kere tatbik edildikten sonra artık ekonominin vazgeçilmez bir unsuru hâline gelir. Bu hâl, bir taraftan devletin fiilî yetkilerinin genişlemesine, diğer taraftan da piyasa ekonomisinin kendi kendine işlemeyecek şekilde sakatlanmasına sebeb olur. Halbuki bahis mevzuu kimseler, bu her iki neticeyi de tasvip etmezler.

Bu itiraz, mantığı itibariyle doğrudur. Nitekim, bu sebebten dolayı liberal eğilimli hükümetler mümkün olan hâllerde malî politika tatbik etmekten çekinmekte ve para politikasını tercih etmektedirler. Ancak, para politikası yeter derecede müessir değildir. Bu sebebten, zamanımızda hemen hemen bütün memleketlerde malî politika, değişik ölçülerde olmakla beraber, önemli bir yer işgal etmektedir.

DOLAYSIZ KONTROLLER

Dolaysız (direkt) kontroller, devletin siyasî kudretini kullanarak iktisadî hayatı fiilen tanzim etmek için almış olduğu tedbirlere verilen isimdir. Bunlar mahiyeti icabı, işsizlikle değil, fakat enflâsyonla mücadele için elverişlidirler. Dolaysız kontroller, piyasa mekanizmasının işleyişini durdurduğu için, kullanılmasında çok büyük dikkat gösterilmesi lâzım gelen bir âlettir. Ayrıca, bu tip kontroller iktisadî olmaktan ziyade, siyasî-sosyal bir mahiyette olduklarından, yalnız olarak tatbik edildikleri zaman devamlı gerçek bir iyileşme temin edemezler. Bu sebebten, dolaysız kontroller, para ve maliye politikası ile bir arada olarak ve bu sonuncuların tesirleri hissedilmeye başlayınca kaldırılmak üzere tatbik edilirler.

Dolaysız kontrollerin başlıca iki tatbik vasıtası vardır: Fiyat kontrolü ve ücret kontrolü... Şüphesiz ki, her iki vasıta da, gerekli tayınlama ve lisans sistemleri ile desteklenirler.

Fiyat kontrolü... Bazı malların, talebe nazaran kıtlaşmış oldukları için fiyatlarının yükselmeğe başlaması, bir müddet sonra diğer mal fiyatlarına da sirayet edip genel bir fiyat artışına sebeb olabilir. İşte böyle bir durumda, fiyat kontrolü, fiyatları ilk defa yükselmeye başlayan mallara çok başarılı bir şekilde tatbik edilebilir. Çünkü bu safhada, fiyat kontrolüne tâbi tutulacak madde çeşidi az olduğundan, kontrolün ve bununla birlikte tatbiki zarurî olan tayınlama (tevzi) sisteminin müessir bir şekilde yürütülmesi kolaydır. Enflâsyonun böylece daha başlangıcındayken

baskı altına alınmış olması, diğer tedbirlerle, asıl sebebin ortadan kaldırılması için zaman kazanılmış olur.

Fiyat kontrolü, bir de, ilerlemiş, yâni fiyat-ücret helezonu şeklini almış bir enflâsyonda, bütün mallara birden tatbik edilebilir. Bu takdirde çok daha büyük bir idare ve teşkilât bahis mevzuu olduğundan, kontrolü başarılı bir şekilde yürütmek ve karaborsanın meydana çıkmasını önlemek mümkün olmayacaktır. Buna rağmen, gerekli para ve maliye politikaları ile birlikte yürütülmek şartıyla, fiyat kontrolleri, böyle bir enflâsyonda bile, süratli netice almak bakımından son derece faydalı bir rol oynar. Hatırlanacağı üzere, ilerlemiş bir enflâsyonda gelir çekişmesi başlar. Halbuki gelir çekişmesi, herkesin durumunu muhafaza etmek veya fırsattan istifade ederek iyileştirmek için, kendi mahsullerinin fiyatını veya işinin ücretini arttırması şeklinde olur. Diğer bir ifâdeyle, ilerlemiş bir enflâsyonda enflâsyonun sebebi, büyük ölçüde artık bizzat kendisidir. Bu durum enflâsyonun kendi kendisini beslemesi şeklinde de ifâde edilebilir.

Aşikârdır ki, böyle bir durumda genel bir fiyat kontrolü konulması, arazı değil de sebebi tedavi edici bir rol oynar. Fiyat kontrolü ile gelir çekişmesi az çok durdurulunca, artık fertlerin para hacmini arttırmaları için gayret göstermelerine sebeb kalmayacaktır. Aynı zamanda, para ve maliye politikaları ile piyasadaki aşırı likidite emilmeye haşlayınca, istikrarın süratle temini mümkün olacaktır.

Genel fiyat kontrolünde aynı zamanda tayınlamanın da tatbiki, çok büyük bir teşkilât kurulmasını icabettirdiğinden pratik değildir. Kaldı ki, geçici bir süre için böyle bir teşkilât kurulması

göze alınsa bile, bunun başarı ile yürütülmesi ve karaborsanın önlenmesi çok defa mümkün olmaz. Bu, genel fiyat kontrolüne karşı öne sürülen en önemli tenkittir. Buna karşı, diğer tedbirler de süratle alınmak şartıyla, fiyat kontrollerinin kısa bir müddet sonra kaldırılması mümkün olacağından, göründüğü kadar büyük hazırlıklara sebeb olmayacağı, buna karşılık istikrarın daha çabuk temin edilmesine yardım edeceği öne sürülebilir.

Ücret kontrolü... İleri sanayi memleketlerinde, enflâsyon çok defa işçi ücretlerinin prodüktivitedeki artıştan daha fazla artması suretiyle başlar. Sendikaların tazyikiyle ücretlere zam yapmak mecburiyetinde kalan işverenler, bunu fiyatlara aksettirirler. Fiyatların yükselmesi, kısa bir müddet sonra ücretlere yapılan zammı telâfi edeceğinden, işçiler tekrar zam talebinde bulunurlar ve böylece ücret-fiyat kovalamacası başlamış olur.

Böyle bir durumda, enflâsyon ancak ücretleri kontrol etmek suretiyle durdurulabilir. Ücret kontrolü, ücretlerin tamamiyle dondurulması şeklinde olamaz. Çünkü, herhangi bir ânda bazı işçi gruplarının zam talepleri makul sebeblere dayanıyor olabilir. Hükümetin bu gibi talepleri de red etmesine, elbette ki imkân yoktur. Bu sebebten ücret kontrolü, zam taleplerinin hangi hâllerde kabul edileceğinin bir usule bağlanması suretiyle yürütülecektir.

O hâlde mesele, hangi sebeblere dayanan ücret zammı taleplerinin makul telâkki edileceğinin tesbitinden ibarettir. Bu hususta iki kıstas öne sürülmektedir. Birinci kıstas, aynı mahiyette iş yapan kimselerin aynı ücreti alabilmeleridir. Bu-

na göre, bir grup işçinin ücretleri, aynı mahiyette iş yapan diğer işçilerinkinden daha az ise, bunların eşitliği temin etmek üzere yapacakları zam talepleri kabul edilecektir. İkinci kıstas, ücretlerin prodüktiviteyi takip etmesidir. Buna göre, bir sanayi dalında işin prodüktivitesi artınca, ücretlere de aynı oranda zam yapılabilecektir.

Bu her iki kıstas da, teker teker ele alındıkça âdil ve makuldürler. Gerçekten de bu sebeblere dayanarak yapılan ücret zammı taleplerini reddetmek mümkün olmadığı gibi, kabul etmekten de büyük bir zarar hasıl olmayacağı zannedilebilir. Fakat tatbikatta bu kıstaslar bir arada yürütülürler ve o zaman enflâsyonist bir tazyik meydâna getirirler. Meselâ bir endüstri dalının belli bir kısmında prodüktivite arttığı zaman, ikinci kıstasa göre, ücretlere de zam yapılacaktır. Bu zam, aynı mahiyette iş yapan işçiler arasındaki evvelce mevcut ücret muvazenesini bozacaktır. Bu durum, birinci kıstasa göre ücret zammı talebine yol açacaktır. Halbuki bu ikinci zam dalgası prodüktivite artışına takabül etmediğinden, enflâsyonist bir tesir meydana getirecektir.

Dikkat edilecek olursa, yukarıdaki birinci kıstas, memleketin neresinde olursa olsun, prodüktivitedeki bir artıştan bütün işçilerin faydalanmalarını sağlayan bir fonksiyon ifa etmektedir. Bu husus gözönüne alındığı takdirde, bahis mevzuu iki kıstasın aslında tek bir kıstas olduğu meydana çıkar. Bu tek kıstas bütün ücretlere, bütün ekonomideki ortalama prodüktivite artışı nisbetinde zam yapmaktadır. Buna göre, meselâ tekstil sanayiinde prodüktivite arttığı zaman, bunun bütün ekonomi için temsil ettiği ortalama artış hesap edilerek, bütün ücretlere (sadece tekstil ücretlerine değil) bu nisbette zam yapılacaktır.

Bu kıstas, teorik olarak tatminkârdır. Ancak, tatbikatta bunu başarı ile yürütmek son derece güçtür. Bu sebebten dolayıdır ki, en ileri memleketlerde bile ücret politikası, hâlâ hâlledilmemiş bir mesele olarak devam etmektedir.

Meselenin diğer bir hâl tarzı, ücretleri tamamıyla dondurarak prodüktivite artışlarından fiyatların düşmesi suretiyle istifade edilmesini sağlamak olabilir. Bu hâl tarzının evvelce de temas ettiğimiz iki mahzuru vardır. Birincisi, prodüktivitedeki artışların müteşebbisler tarafından fiyatlara aksettirilmemesi ihtimalidir. İkinci mahzur, bu takdirde genel fiyat seviyesinin devamlı olarak düşüş seyri takip etmesidir. Halbuki, bilindiği üzere, fiyatların devamlı olarak düşmesi, iktisadî faaliyet hacmi üzerinde menfî tesir yapar.

İÇİNDEKİLER